

Ж 14595 2000. 2.
Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського
Науково-теоретичний та практичний журнал

№2 2000

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

LIBRARY NEWS

Бібліотеці Конгресу США –
200 років

Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського

Міжнародна наукова конференція

«Бібліотеки — центри науково-інформаційних ресурсів

XXI століття»

Шановні колеги!

Запрошуємо Вас взяти участь у роботі Міжнародної наукової конференції «Бібліотеки - центри науково-інформаційних ресурсів XXI століття», яка відбудеться в Києві **10 — 13 жовтня 2000 р.**

Організатори конференції: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; Асоціація бібліотек України; Рада директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук - членів Міжнародної асоціації академій наук.

На пленарному і секційних засіданнях, семінарах та круглих столах передбачається обговорити такі проблеми:

1. Формування інформаційних ресурсів: традиційні й автоматизовані технології.
2. Створення власних інформаційних ресурсів - перспективний напрям діяльності бібліотек.
3. Інформаційні ресурси електронних бібліотек. Становлення і розвиток.
4. Бібліотечна організація знання: класифікація, каталогізація, системи пошуку.
5. Новітні технології використання інформаційних ресурсів.
6. Національний бібліотечно-інформаційний ресурс: програми і технології збереження.
7. Міжбібліотечна кооперація в системі світового обміну інформаційними ресурсами.

У рамках конференції буде проведено засідання Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук - членів Міжнародної асоціації академій наук і щорічну конференцію Асоціації бібліотек України.

Заїзд та реєстрація учасників з інших міст і країн — **9 жовтня 2000 р.**

Початок роботи конференції — **10 жовтня о 10 год.** у конференц-залі Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського.

Заявки на участь у конференції, доповіді, обсягом 10-12 стор. стандартного машинописного тексту з **обов'язковим визначенням номера проблеми** (бажано додати комп'ютерний файл у форматі ASCII) з короткими відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, звання, посада, місце роботи, телефон, факс, E-mail) надсилати до організаційного комітету до **1 серпня 2000 р.** за адресою:

Україна, 03039, м.Київ-39, просп. 40-річчя Жовтня, 3, Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського, к.336: факс: (044) 264-33-98; 264-17-70; 265-56-02;

E-mail: confer@csl.freenet.kiev.ua

Матеріали, що відповідають темі конференції та схвалені її оргкомітетом, будуть надруковані в збірнику «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського».

Робочі мови конференції: українська, російська, англійська.

Координатори:

Солоіденко Галина Іванівна, вчений секретар координаційної групи
(044) 264 35 92

Баркова Ольга Валентинівна (044) 264-95-01

Кулаковська Тетяна Леонтіївна (044) 264-35-92

Свобода Алла Антонівна (044) 264-91-17

Стрішенець Надія Володимирівна (044) 264-15-94

Головний редактор
академік НАН України **О.ОНИЩЕНКО**

Редакційна колегія

Г.БОРЯК, д.і.н.; **А.БРОВКІН**, к.і.н.; **Л.ДУБРОВІНА**, д.і.н.; **С.ЗУБКОВ**, д.ф.н.; **Л.КОСТЕНКО**, к.т.н.;
Л.КРУШЕЛЬНИЦЬКА, д.і.н.; **С.КУЛЕШОВ**, д.і.н.; **М.НАЄНКО**, д.ф.н.;
В.НЕМОШКАЛЕНКО, акад. НАН України; **А.НЕПОКУПНИЙ**, д.ф.н., чл.-кор. НАН України;
В.НІМЧУК, д.ф.н., чл.-кор. НАН України; **В.ОМЕЛЬЧУК**, д.і.н.; **Р.ПАВЛЕНКО**; **Т.ПАВЛУША**, к.п.н.;
М.ПЕЩАК, д.ф.н.; **В.ПОПРОЦЬКА**, к.п.н. (заст. головного редактора);
Н.СОЛОНСЬКА, к.і.н. (заст. головного редактора); **П.ТРОНЬКО**, акад. НАН України;
І.УСЕНКО, к.ю.н.; **А.ЧЕКМАРЬОВ**, к.е.н.; **В.ЧИШКО**, д.і.н.;
В.КИТАСТИЙ (Консорціум економічних досліджень та освіти, старший радник),
МАЙКЛ БЕРД (директор Британської Ради),
МІЛЕНА КЛІМОВА (директор Народної бібліотеки в Празі, Чехія),
ХАННЕЛОРЕ ГОНШІОР (Державна бібліотека, Мюнхен, Німеччина),
ХАННА ЛАСКАРЖЕВСЬКА (Бібліотека Народова, Варшава, Польща)

Засновники — Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського
та Національна академія наук України

Затверджено до друку рішенням Вченої ради

Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського від 16.03.2000 р. (прот. № 3)

Зміст**НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В.І.ВЕРНАДСЬКОГО**

Онищенко О., Попроцька В. Основні підсумки наукової діяльності Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (1999) 6

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Павлуша І. Електронні бібліотеки: системний підхід до формування фондів 16

Шершенюк Т., Багрій І., Бондаренко В. Латинська номенклатура та систематизація літератури з біології 20

**ДОКУМЕНТАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ**

Корнієнко В. Стандарти СІБВС та інформаційні технології і комунікації Росії (огляд) 25

БІБЛІОТЕКИ СВІТУ

Добко Т. Бібліотечно-інформаційне обслуговування у бібліотеках Баварії 30

ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕК І БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ

Мозгова В. Фонди бібліотеки Ніжинського ліцею (1832–1875) 37

Мяскова Т. Система комплектування бібліотеки Університету Св. Володимира (1834–1904) 41

**БІБЛІОТЕЧНІ ФОНДИ – ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ,
НАУКИ, КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ**

Вересовська Т. Видавнича діяльність Комісії для вивчення історії західноруського та українського права УАН–ВУАН (1918–1928) 45

Варава Т. Діяльність Постійної комісії для складання біографічного словника в складі УАН–ВУАН (1918–1933) 51

НАШІ КОЛЕГИ

Павлуша Т. Бібліотекознавець Михайло Слободяник 55

КНИГОЗНАВСТВО

Клименко О. З історії українських букварів 57

Content**V.VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE**

Onyschenko O., Poprotska V. The main results of scientific activity of the V. Vernadsky National Library of Ukraine (1999) 6

LIBRARY AND INFORMATION RESOURCES

Pavlusha I. Electronic libraries: the system approach to the collections formation 16

Shershenuk T., Bahrij I., Bondarenko V. Latin nomenclature and systematization of biology literature 20

**DOCUMENTAL COMMUNICATIONS
AND INFORMATION TECHNOLOGIES**

Kornienko V. System of standards on information, librarianship and publishing and information technologies and communications of Russia (review) 25

LIBRARIES OF THE WORLD

Dobko T. Library and information service in Bavaria libraries 30

FROM THE HISTORY OF LIBRARIES AND LIBRARIANSHIP

Mozgovy V. Collection of the Library of Lyceum in Nizhyn (1832–1875) 37

Myskova T. System of acquisition in University Library by St. Volodymyr (1834–1904) 41

LIBRARY COLLECTION – THE RESOURCE OF INFORMATION IN HISTORY, SCIENCE, CULTURE AND EDUCATION

Veresovska T. Publishing activity of the Commission for studies on

history of West Rus' and Ukrainian law (1918–1928) 45

Varava T. Activity of the regular Commission on the formation of Bibliographic Directory in the complement of the Ukrainian Academy of Sciences (1918–1933) 51

OUR COLLEGUES

Pavluscha T. Mykhajlo Slobodjanyk – the specialist in library science 55

BIBLIOLOGY

Klymenko O. From the history of Ukrainian ABC books 57

Inhalt

WERNADSKY-NATIONALBIBLIOTHEK DER UKRAINE

Oryschtschenko O., Paprzka W. Die Endergebnisse der wissenschaftlichen Tätigkeit der Wernadsky-Nationalbibliothek der Ukraine (1999) 6

BIBLIOTHEKS- UND INFORMATIONSSRESSOURCEN

Pavluscha I. Elektronenbibliotheken: Systemlösung für die Formierung der Beständen 16

Scherschenjuk T., Bagrij I., Bondarenko W. Lateinische Nomenklatur und Systematisierung der Literatur aus Biologie 20

DOKUMENTARISCHE KOMMUNIKATION UND INFORMATIONSTECHNOLOGIEN

Kornijenko W. Informationstechnologien und Kommunikationen Russlands (Übersicht der Standards) 25

BIBLIOTHEKEN DER WELT

Dobko T. Bibliothekarisch-informationelle Bedienung in den Bibliotheken Bayerns 30

GESCHICHTE DER BIBLIOTHEK UND BIBLIOTHEKSWESENS

Mozhova W. Die Bestände des Niziner Lyzeums (1832–1875) 37

Myskova T. Das System der Erwerbung in der Wladimir-Universitätsbibliothek Kiew (1834–1904) 41

BIBLIOTHEKSBESTÄNDE ALS QUELLE AUS DER GESCHICHTE, KULTUR UND BILDUNG

Veresovska T. Die Verlagstätigkeit der Kommission für Erlernen der Geschichte westrussischen und ukrainischen Rechts der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften (1918–1928) 45

Varava T. Die Tätigkeit der Kommission für das Verfassen des Biographischen Lexikons der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften (1918–1933) 51

UNSERE KOLLEGEN

Pavluscha O. Mychajlo Slobodjanyk – als Bibliothekswissenschaftler 55

BÜCHERKUNDE

Klymenko O. Aus der Geschichte der Herausgabe ukrainischen Fibeln 57

Sommaire

LA BIBLIOTHÈQUE NATIONALE VERNADSKY D'UKRAINE

Oryschtschenko O., Paprzka V. Les résultats fondamentaux des activités scientifiques de la BNPU en 1999 6

RESSOURCES BIBLIOTHÉCO-INFORMATIQUES

Pavluscha I. Les bibliothèques électroniques: méthode systématique de la constitution des fonds 16

Scherschenjuk T., Bagrij I., Bondarenko V. La nomenclature latine et la classification de la littérature biologique 20

COMMUNICATIONS DOCUMENTAIRES ET TECHNOLOGIES INFORMATIQUES

Kornijenko V. Les standards du système de l'industrie du livre, de la bibliothéconomie et de l'information (SILBI); les communications et les technologies de traitement de l'information en Russie (revue) 25

BIBLIOTHÈQUES DU MONDE ENTIER

Dobko T. Le service bibliothéco-informatique dans les bibliothèques de Bavière 30

DE L'HISTOIRE DES BIBLIOTHÈQUES ET DE LA BIBLIOTHÉCONOMIE

Mozgovy V. Les fonds de la Bibliothèque du lycée de Nijyn (1832–1875) 37

Myskova T. Le système d'acquisition de la Bibliothèque de l'université Saint-Volodymyr (1834–1904) 41

FONDS DE BIBLIOTHÈQUE – SOURCES DE L'HISTOIRE, DE LA SCIENCE, DE LA CULTURE ET DE L'INSTRUCTION

Veresovska T. L'activité éditoriale de la Commission pour l'étude de l'histoire du droit russe occidental et ukrainien de l'ASU – ASPU (1918–1928) 45

Varava T. L'activité de la Commission constante pour la rédaction du dictionnaire biographique près l'ASU – ASPU (1918–1933) 51

NOS COLLÈGUES

Pavluscha T. Mykhajlo Slobodjanyk – bibliographe 55

BIBLIOLOGIE

Klymenko O. De l'histoire de l'édition des abécédaires ukrainiens 57

Summary

Onyschenko O., Poprotska V. The main results of scientific activity of the V. Vernadsky National Library of Ukraine (1999)

About the activity of the V. Vernadsky National Library of Ukraine as a multiprofile research centre in 1999. The authors focus on the priority trends of the scientific investigations, main projects, publishing activity, scientific co-operation.

Pavlusha I. Electronic libraries: the system approach to the collections formation

The article focuses on the interpretation of the basic concept «the system approach»; the information and technologic, organizing and law principles of electronic library and information resources formation. It is proposed the technologic scheme of the Ukrainian electronic libraries creation by the way of additioning the bibliographic registrations of the catalogues with electronic addresses of computer versions of the original preserved in the electronic depositories on the file – servers of libraries. The article focuses on the principles of construction the search apparatus of electronic libraries, which must provide its intellectualization and transition from the search of relevant to the displaying the pertinent documents. It is emphasized the attention to the necessity to give a state status to such works.

Shershenuk T., Bahrij I., Bondarenko V. Latin nomenclature and systematization of biology literature

The article focuses on the problem of Latin nomenclature with the respect to systematization of biology literature. The article contains the description of difficulties which arise under defining an appropriate place for taxon with Latin title in taxonomic hierarchy of tables of the library classification. Another object of the article is the meaning of the referential–methodical apparatus of systematization for overcoming difficulties. We as well conducted the comparison of effectiveness of creating of such an apparatus based on the card indexes, printed indicés and data bases.

Kornienko V. System of standarts on information, librarianship and publishing and Information technologies and communications of Russia (review)

The article touches on the positive factors in the development of the standartization in the system of information, library and publishing science of Russia, the scientific investigations and elaborations of scientific and technologic documentation, which promote the acceleration of creation and introduction of new information and library technology.

Dobko T. Library and information service in Bavaria libraries

About the training trip of ten Ukrainian librarians to the Germany in summer, 1999, which gave an opportunity to introduce themselves with interesting experience of German libraries, the peculiarities of its activity, library and information service of different sections of the population, new library technology.

Mozgova V. Collection of the Library of Lyceum in Nizhyn (1832–1875)

The article touches upon: the experience of library of the famous educational institution of XIX century in formation of the collection and its using in the pedagogical process; the peculiarities of functioning and acquisition of such libraries. The composition of book collections in its standard, specific and linguistic aspects, private collections and specific character of readers' service are analyzed.

Miaskova T. System of acquisition in University Library by St. Volodymyr (1834 – 1904)

On the ground of drawing the wide spectrum of archive sources were considered the peculiarities of accumulation the Library collections of one of the leading higher educational institutions of tsar's Russia, which reflected the ideological and political situation in the country in 30 – es of XIX cent. – beg. of XX cent., the interested activity of the teachers of University with the purpose of maximum complete and expedient acquisition of library, as the most important and indissoluble link in the training process, directed to the training of the intellectual elite of the society.

Veresovs'ka T. Publishing activity of the Commission for studies on history of West Rus' and Ukrainian law (1918–1928)

In maximum complete amount is described the publishing activity of the Commission for studies on history of West Rus' and Ukrainian law. Are published the unique scientific works of Ukrainian scientists. Most of them were destroyed in 30–es of XX cent. The scientific problems of this works were broke off and, in spite of its actuality, don't renew. Considering that many originals studied at that period of time from different complex of questions, were lost.

Varava T. Activity of the regular Commission on the formation of Bibliographic Directory in the comlement of the Ukrainian Academy of Sciences (1918–1933)

The article focuses on the history of experience of the scientific system of Bibliographic Directory creation, which was improved by the regular Commission on it's formation. Is described the scheme of the preparation of the work, proposed at that period of time, that is the perfect mechanism of following and gathering of information, the precise organizing of the correspondent net, which included the dozens of institutions of Ukraine and separate researchers.

Klymenko O. From the history of Ukrainian ABC books

The article focuses on the succession of Ukrainian book traditions concerning the especial type of publishing production – the ABC books, original encyclopaedias, documents of epoch.

The article touches upon the detailed bibliologic description of rare copies of educational publications. The structure and subject transformations of the ABC book occured in connection with methodological approaches in the process of training are analyzed in this article.

Inhalt

Onyschchenko O., Poprozka W. Die Endergebnisse der wissenschaftlichen Tätigkeit der Wernadsky-Nationalbibliothek der Ukraine (1999)

Es wurden die Ergebnisse der Tätigkeit der Wernadsky-Nationalbibliothek der Ukraine als vielprofiliertes Forschungszentrum dargestellt und Haupttrichtungen der Prioritätsforschungen, Hauptprojekten, wissenschaftlich-organisatorische Maßnahmen, Verlagstätigkeit und wissenschaftliche Zusammenarbeit im Jahre 1999 charakterisiert.

Pawluscha I. Elektronenbibliotheken: Systemlösung für die Formierung der Bestände

Dieser Artikel handelt von Basisbegriff «Systemlösung» und informationelle, organisatorische und juristische Grundlage für die Formierung elektronen Bibliotheks- und Informationsressource. Man schlägt technologische Schema für die Schaffung der ukrainischen Elektronenbibliotheken durch die Ergänzung der Gesamtheit der bibliographischen Angaben der Katalogen mit den Elektronendressen der Urquellenversionen. Man betont die Notwendigkeit der Arbeit für Schaffung der Elektronenbibliotheken den staatlichen Status zugewähren.

Scherschenjuk T., Baqrij I., Bondarenko W. Lateinische Nomenklatur und Systematisierung der Literatur aus Biologie

Der Artikel wird dem Problem der lateinischen Nomenklatur bezüglich auf die Systematisierung der Literatur aus biologischer Thematik gewidmet. Es wurden die Ursachen der Schwierigkeiten, die bei der Definition des bestimmten Platzes für Taxon mit lateinischen Titel in taxonomischen Hierarchien der Tabellen bibliothekarischen Klassifikation und bei bestimmten Auskünften in der speziellen Literatur entstehen.

Kornijenko W. Informationstechnologien und Kommunikationen Russlands (Übersicht der Standarten)

Man erzählt über die positive Grundlage in der Entwicklung der Standardisierung im System der Information, Bibliotheks- und Verlagswesens der Russischen Föderation, Forschungsarbeit auf der Gebiet der Ausarbeitung wissenschaftlich-technischen Dokumentation was die Beschleunigung der Schaffung und Einführung der neuen Informations- und Bibliotheks-Technologien fördert.

Moshowa W. Die Bestände des Niziner Lyzeums (1832–1875)

In dem Artikel wird die Bibliothekserfahrung des bekannten Lehranstaltes des 19. Jh. auf dem Gebiet der Formierung und Benutzung der Beständen im Lehrprozess widerspiegelt. Die Autorin analysiert auch die Besonderheiten der Komplettierung solches Typs der Bibliotheken, Privatsammlungen und die Spezifik der Leserbetreuung in dieser Bibliothek.

Mjaskowa T. Das System der Ewerbung in der Wladimir-Universitätsbibliothek Kiew (1834–1904)

Auf Grundlage der breiten Erforschung der Archivquellen wird

die Besonderheit der Speicherung des Bibliotheksbestandes einer der führenden Hochschule des zaristischen Russlands erforscht. Diese Bibliothek widerspiegelte ideologische und politische Situation im Land in 30-er Jahren des 19- und Anfang des 20. Jh. und half den Lehrer beim Lehrprozess.

Dobko T. Bibliothekarische und informationelle Bedienung in den Bibliotheken Bayerns

Man erzählt über die Lehrreise im Sommer 1999 von 10 ukrainischen Bibliothekaren nach Deutschland. Diese Reise hat ermöglicht die Bekanntheit mit der Organisation der informationellen Bedienung verschiedener Schichten der Bevölkerung und neuen bibliothekarischen Technologien zu verwirklichen.

Weresowska T. Die Verlagstätigkeit der Kommission für Erlernen der Geschichte westrussischen und ukrainischen Rechts der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften (1918–1928)

Im maximal vollen Umfang wird es die Tätigkeit der Kommission für Erlernen der Geschichte westukrainischen und ukrainischen Rechts gezeigt. Man publiziert die unikale wissenschaftliche Arbeiten der ukrainischen Erforscher, viele von welchen in 30-er Jahren der 20. Jh. vernichtet wurden. Leider die damals erforschte Problematik wird heute nicht fortgesetzt. Weil viele Urquellen verloren wurden braucht man die weitere Erforschung dieses Problems.

Warawa T. Die Tätigkeit der Kommission für das Verfassen des Biographischen Lexikons der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften (1918–1933)

Man erforscht die Geschichte der Erfahrungsarbeit bei der Schaffung des Biographischen Lexikons, welche Arbeit noch eine Arbeitsgemeinschaft mit W. Antonowicz an der Spitze angefangen hatte und weiter die ständige Kommission für seinen Verfassen in der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften (1918–1933) fortsetzte.

Der Autor widerspiegelt die Schema der Vorbereitung dieser Arbeit, was Suchen und Sammeln der Information darstellt und die Organisation des Korrespondentnetz von vielen Institutionen der Ukraine und Erforscher vereinigt.

Klymenko O. Aus der Geschichte der Herausgabe ukrainischen Fibeln

Man untersucht die Erbllichkeit der ukrainischen Büchertradition – Herausgabe eines besonderen Typs des Verlagsproduktion – Fibeln, eigenartigen Enzyklopädien, Dokumenten der Epoche.

Der Autor schlägt detaillierte bücherkundliche Beschreibung der seltener Exemplaren dieser wissenschaftlichen Ausgaben vor und analysiert strukturelle und thematische Transformationen der Fibel, die in der Zusammenhang mit der Verängerung der methodologischen Einstellungen zum Lehrgangsprozess stattfanden.

Résumés des articles

Onychchenko O., Poprotska V. Les résultats fondamentaux des activités scientifiques de la BNVU en 1999

Les auteurs de l'article parlent des activités scientifiques de la Bibliothèque Nationale Vernadsky d'Ukraine comme centre de recherche scientifique touchant différents domaines de la science; ils analysent les principales orientations et les tendances prioritaires de recherches ainsi que les projets fondamentaux, les mesures scientifiques et d'organisation, l'activité éditoriale et la coopération scientifique fondés sur les résultats des études scientifiques effectuées en 1999 à la BNVU.

Pavloucha I. Les bibliothèques électroniques: méthode systématique de la constitution des fonds

L'auteur de cet article éclaircit l'interprétation de la notion de base de la «méthode systématique». On examine de façon complexe les principes d'information et technologiques, d'organisation et de droit de la formation des ressources bibliothéco-informatiques électroniques. On propose le schéma technologique de la création des bibliothèques électroniques ukrainiennes au moyen du complément des notations bibliographiques des catalogues par les adresses électroniques de versions d'ordinateur des sources premières qui se trouvent dans les dépôts électroniques aux serveurs de fichiers des bibliothèques. On détermine les principes de la construction du mécanisme de recherches de bibliothèques électroniques qui doit assurer leur intellectualisation et la transition de la recherche des documents relevant à la révélation des documents pertinents. L'auteur porte l'accent sur la nécessité d'attacher de l'importance d'intérêt national aux travaux de la création des bibliothèques électroniques.

Chercheniuk T., Bagriy I., Bondarenko V. La nomenclature latine et la classification de la littérature biologique

L'article expose les problèmes de nomenclature latine par rapport à la classification de littérature de thèmes biologiques. Il y a les causes des difficultés qui surgissent, premièrement, pendant une définition de la place correspondante pour un taxon avec la désignation déterminée dans les hiérarchies taxonomiques des tables de classification de bibliothèque et, deuxièmement, pendant une prise d'informations dans la littérature spéciale. Les autres objectifs de cet article sont l'importance de l'appareil méthodique de renseignement de classification pour élimination des difficultés et l'exécution de comparaison de l'efficacité de la création de tel appareil sur la base de fichiers de cartes, d'index imprimés et des bases de données.

Kornienko V. Les standards du système de l'industrie du livre, de la bibliothéconomie et de l'information (SILBI); les communications et les technologies de traitement de l'information en Russie (revue)

L'article examine les facteurs positifs du développement de standardisation dans le système susmentionné (SILBI) en Fédération de Russie, les recherches scientifiques et les études de la documentation scientifique et technique qui favorisent l'accélération de la création et de la mise en application de nouvelles technologies d'information et de bibliothèque.

Dobko T. Le service bibliothéco-informatique dans les bibliothèques de Bavière

L'article offre une information sur la visite d'études de dix bibliothécaires ukrainiens en Allemagne en été 1999 qui a donné la possibilité de prendre connaissance de l'expérience intéressante du travail des bibliothèques, des particularités de leur activité, de l'organisation du service bibliothéco-informatique de diverses couches

de la population, des nouvelles technologies de bibliothèque.

Mozgova V. Les fonds de la Bibliothèque du lycée de Nijyn (1832–1875)

L'article évoque l'expérience de la bibliothèque d'une institution renommée du XIXe siècle quant à la formation des fonds et à leur mise en oeuvre pendant le procédé pédagogique, les particularités de fonctionnement et d'acquisition de ce type des bibliothèques; l'article analyse la composition des fonds de livres dans les aspects de type, d'espèce et de langue ainsi que les collections privées réunies à la bibliothèque; les traits spécifiques du service des lecteurs.

Miaskova T. Le système d'acquisition de la Bibliothèque de l'université Saint Volodymyr (1834–1904)

Sur la base de l'introduction de large gamme des sources d'archives l'article examine la particularité de l'accumulation du fonds de la bibliothèque de l'une des principales institutions supérieures de la Russie tsariste qui reflète la situation idéologique et politique au pays dans les années 30 du XIXe siècle – au début du XXe siècle, l'activité intéressée des professeurs de l'université visant à l'acquisition la plus complète et utile de la bibliothèque comme le plus important chaînon indissoluble du procédé d'études qui est dirigé à la formation de l'élite intellectuelle de la société.

Veressovska T. L'activité éditoriale de la Commission pour l'étude de l'histoire du droit russe occidental et ukrainien de l'ASU – ASPU (1918–1928)

L'article montre l'activité éditoriale de la Commission pour l'étude de l'histoire du droit russe occidental et ukrainien. Les travaux scientifiques uniques des savants ukrainiens entrent dans le domaine public.

Beaucoup de leurs travaux ont été détruits dans les années 30 du XXe siècle. La problématique scientifique qu'aborde ces travaux est interrompue et malgré son actualité n'est pas abordée jusqu'à présent. Compte tenu de beaucoup de sources premières perdues qui ont été étudiées au divers complexe des questions, ces travaux prendraient la valeur même des sources premières à notre époque.

Varava T. L'activité de la Commission constante pour la rédaction du Dictionnaire biographique près l'ASU – ASPU (1918–1933)

L'auteur parle de l'histoire de la fondation, des résultats acquis, de l'expérience du système scientifique de la création du Dictionnaire biographique que la Commission Constante de sa rédaction de l'ASU – ASPU (1918–1933) a perfectionné en développant les traditions du cercle scientifique Antonovych V.B. L'article analyse le schéma de la préparation au travail proposé à l'époque qui est un mécanisme parfait et complexe d'observation et de rassemblement de l'information, de l'organisation précise du réseau de correspondant qui embrassa de dizaines des établissements d'Ukraine et réunissa de certains chercheurs.

Klimenko O. De l'histoire de l'édition des abécédaires ukrainiens

L'article étudie la succession de la tradition ukrainienne de livre au sujet du type particulier de la production d'édition – des abécédaires qui sont des encyclopédies originales, les documents de l'époque.

On donne la description détaillée de bibliographie des exemplaires rares des éditions d'études. On analyse les transformations de l'abécédaire selon le sujet et la structure, qui on eu lieu à la suite du changement des méthodes du procédé d'études.

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Олексій Онищенко,
академік НАН України, д. філос. н., проф.,
генеральний директор НБУВ

Віра Попроцька,
к. п. н., учений секретар НБУВ

Основні підсумки наукової діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1999)

За підсумками 1999 р. висвітлюється діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як багатопрофільного науково-дослідного центру, характеризуються пріоритетні напрями наукових досліджень та основні проекти, науково-організаційні заходи, видавнича діяльність, наукове співробітництво.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, виконуючи функції головної бібліотечної установи країни, багатопрофільного науково-дослідного, науково-інформаційного та культурологічного центру, в своїй діяльності цілеспрямовано дотримується курсу на досягнення якісно нового рівня інформаційного забезпечення науки, культури, освіти, управлінських структур.

Комплексне вирішення наукових та прикладних завдань забезпечувалося структурою НБУВ. До неї, як і в попередні роки, входили: Фонд Президентів України, Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ), Архівний фонд НАН України, п'ять науково-дослідних інститутів (бібліотекознавства, української книги, рукопису, архівознавства, біографічних досліджень) та чотири центри (консервації і реставрації, бібліотечно-інформаційних технологій, культурно-просвітницький, редакційно-видавничий).

Характеристика тематики виконуваних НДР

У науковій роботі особлива увага приділялася виконанню дослідницьких проектів у межах затверджених Президією НАН України найважливіших напрямів, за якими Бібліотека має значні досягнення, перспективні розробки, визнані наукові школи: «Формування і використання науково-інформаційних ресурсів. Інформатизація наукових бібліотек», «Створення національної бібліографії. Українська біографістика», «Нові техно-

логії збереження, консервації та реставрації бібліотечних фондів», «Вивчення, збереження та видання української історико-культурної спадщини. Розділ: Наукове освоєння і введення в культурний обіг рукописної спадщини України».

Нова соціально-економічна ситуація, що склалася в Україні в умовах переходу до ринкових відносин, та інтенсивний розвиток інформатизації суспільства визначають нові функціональні пріоритети в діяльності наукових бібліотек у напрямі організації і технології формування й використання їх інформаційних ресурсів. Дослідження у напрямі «Формування і використання науково-інформаційних ресурсів. Інформатизація наукових бібліотек» здійснюються НБУВ традиційно. Уже запроваджено автоматизовані інформаційні технології формування фонду та обслуговування читачів, діє електронний каталог. Найважливішими перспективними завданнями є створення зведеного електронного каталогу бібліотек державного рівня; кооперативне формування й централізована підтримка бази даних «Реферати наукових видань України»; створення розосереджених тематичних та фактографічних БД; організація наповнення електронного архіву публікацій і матеріалів НАН України (комп'ютерних версій книг та журналів, звітів про НДР тощо); інтеграція електронних інформаційних ресурсів наукових бібліотек і забезпечення їх багатоаспектного використання з використанням комп'ютерних мереж.

Інститут бібліотекознавства у межах теми «Формування й використання інформаційних ресурсів наукової бібліотеки: технологія і організація» (науковий керівник — к. і. н. А. Г. Бровкін) спрямовував свої наукові розробки на вирішення науково-прикладних проблем організаційно-технологічного забезпечення діяльності НБУВ у період освоєння комп'ютерних технологій. Удосконале-

© Онищенко Олексій Семенович, Київ, 2000
© Попроцька Віра Григорівна, Київ, 2000

но організацію обліку документів з урахуванням чинного законодавства та запровадження автоматизованої технології опрацювання документів, підготовлено проект інструкції «Облік фондів у Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського». Проведено структурно-функціональний аналіз технології обміну документами, створено службові БД для інформаційного забезпечення системи обміну («Надходження документів для документообміну з бібліотеками», «Періодичні видання НАН України, що надходять до НБУВ для обміну з бібліотеками», «Бібліотеки — партнери по документообміну країн СНД і Балтії», «Партнери з міжнародного книгообміну» тощо).

З метою методичного та організаційно-технологічного забезпечення процесів формування електронного каталогу розроблено інформаційне забезпечення ЕК на окремі види документів (стародруки, нотні видання) та БД авторитетних записів; адаптовано машиночитану каталогізаційну технологію під вимоги обробки стародруків і рідкісних видань; вдосконалено засоби програмної підтримки ЕК НБУВ; розроблено структуру Формату бібліографічного запису нотних видань; вдосконалено розділи першої версії Рубрикатора НБУВ; розроблено комплекс лінгвістичних засобів для інтелектуалізації пошуку в ЕК; створені БД персоналій українських та російських письменників, ілюстраторів; створено демонстраційну БД «Рубрикатор НБУВ як пошукова мова ЕК».

За результатами організаційно-технологічних досліджень Інституту підготовлено (вперше з урахуванням відповідного рівня комп'ютеризації бібліотечно-бібліографічних процесів) технологічну інструкцію «Шлях документів у процесі бібліотечного опрацювання в Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського. Ч.1».

У минулому році багато уваги приділялося розробці архітектури й інформаційної технології електронної бібліотеки. Центр бібліотечно-інформаційних технологій працював за відомчим проектом «Розробка архітектури й інформаційної технології електронної бібліотеки» (науковий керівник — к.т.н. Л.Й.Костенко. Строк виконання: 1999—2001 рр.). Відповідно плановим завданням були визначені головні інформаційно-ресурсні компоненти електронної бібліотеки, що включають ЕК НБУВ, БД «Реферати наукових видань України» й депозитарій комп'ютерних версій опублікованих і неопублікованих документів (монографій, енциклопедій, довідників, словників, періодичних видань, збірників наукових праць, матеріалів конференцій, препринтів тощо). Розроблено новий підхід до формування інформаційних ресурсів електронної бібліотеки, сутність якого полягає в доповненні ЕК НБУВ рефератами

наукових публікацій та наступному повнотекстовому розширенні реферативної БД. Такий підхід забезпечує ефективне використання наявних процесів аналітико-синтетичної переробки даних, інформаційних, матеріально-технічних і кадрових ресурсів.

Співробітники Центру запропонували й апробували технологію кооперативного реферування української наукової літератури, що передбачає централізовану обробку монографічної складової обов'язкового примірника творів друку України в НБУВ і залучення інтелектуальних власників до реферування статей із серіальних видань, збірників наукових праць та матеріалів конференцій.

Результати робіт зі створення електронної бібліотеки (повнотекстовий банк авторефератів дисертацій, обсягом понад 1 тис. документів, публікації НБУВ, серіальні видання Інституту фізики напівпровідників НАН України та Одеського державного політехнічного університету) подані на Internet-сервері НБУВ.

Подальшого розвитку набула діяльність Бібліотеки щодо інформаційно-аналітичного забезпечення державних структур.

Співробітники Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) працювали за проектом «Інформаційно-аналітичне забезпечення органів державної влади по вивченню соціально-політичної, економічної ситуації в регіонах України» (науковий керівник — к. філос. н. В. М. Горовий. Строк виконання: 1999 — 2001 рр.).

У минулому році вивчено характер запитів владних структур стосовно аналізу соціально-економічної та політичної ситуації в регіонах, що дало можливість удосконалити планування роботи та підвищити якість інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади. На основі вивчення інформаційної насиченості й специфіки регіональних видань України визначено коло видань, матеріали яких будуть використані для підготовки аналітичних матеріалів та наповнення БД. На замовлення владних структур співробітники Служби протягом року підготували 95 аналітичних матеріалів з актуальних проблем суспільно-політичного та економічного розвитку України. Видавалися також періодичні інформаційні огляди¹.

НБУВ за своїми наробками останніх років

¹ Раз на два тижні — «Паливно-енергетичний комплекс: стан і перспективи» — 18 вип.; щотижня — «Україна: события, факты и комментарии» — 50 вип.; «Київ» — 45 вип.; «Діяльність владних структур в Україні за оцінками зарубіжних засобів масової інформації» — 25 вип.; щоденний огляд «Вісті з регіонів».

стала головною установою в реалізації проектів створення національної бібліографії та біографістики України. Подальший розвиток досліджень у напрямі «Створення національної бібліографії. Українська біографістика» передбачає створення на основі концепції НБУВ національного банку даних української книги та біографістики, а також видання багатотомної ретроспективної національної бібліографії та багатотомної серії Українського біографічного словника.

Інститут української книги НБУВ послідовно продовжує підготовку та видання в контексті серії «Національна бібліографія України» системи покажчиків національного репертуару друкованої продукції, якого Україна практично не мала за всю свою історію.

Відділ національної бібліографії виконував проект «Україномовна книга. 1917—1923: Каталог фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (науковий керівник — акад. НАН України П. Т. Тронько. Строк виконання: 1999—2001 рр.). Основним результатом роботи є видання (в серії «Національна бібліографія України») третього випуску бібліографічного покажчика «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», до якого ввійшли книги українською мовою за 1901—1910 рр., незалежно від місця їх видання. Здійснювалося формування БД хронологічних рядів четвертого (1911—1916 рр.) та п'ятого (1917—1923 рр.) випусків. Продовжується формування БД для зведеного каталогу україномовної книги. Підготовлено до друку рукопис бібліографічного покажчика «Книга в Україні. 1816—1917. Вип. 2. Б».

На виконання постанови Кабінету Міністрів України співробітниками Відділу національної бібліографії підготовлено до видання ґрунтовний бібліографічний покажчик «Українська революція і державність. 1917—1920 рр.».

У напрямі створення національної бібліографії працювали й інші підрозділи Інституту. Відділ зарубіжної україніки — над анотованим каталогом своїх фондів. Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій — над покажчиком «Петро Могила», продовжував науково-бібліографічне дослідження та підготовку каталогу колекції І. та А. Хрептовичів. Відділ газетних фондів працював над друкованим каталогом «Газети України. 1930—1934 рр.» та збирав матеріали для подальших за хронологією випусків.

Сектором естампів та репродукцій за темою «Бібліографія образотворчих видань» розроблено методику опису різних видів аркушевих друкованих видань та оригіналів творів графічного мистецтва для наукових каталогів (гравюри, плаката, лубка, листівки, репродукції тощо),

яку викладено у методичних рекомендаціях «Науковий опис аркушевих образотворчих матеріалів»; завершено в першій редакції рукопис бібліографічного покажчика «Архітектура України в художніх листівках до 1917 року з фондів сектору естампів і репродукцій», вип. 2; закінчено написання каталожної частини каталогу колекції лубка з фондів сектору естампів та репродукцій.

У Секторі нотних видань за темою «Музична україніка: введення до наукового і культурного обігу» досліджувалися питання бібліографічного запису нотних видань (до 1923 р.) розділу музичної україніки, проведено історико-документознавчий аналіз нових матеріалів української музичної спадщини, вперше введено в науковий обіг архівні документи музичної україніки. За розділом «Український нотографічний репертуар у фондах НБУВ» здійснювалась робота з формування БД бібліографічного покажчика «Україномовна книга. Вип. 5. 1917—1923», що включало науково-бібліографічний опис нотних видань з урахуванням поліграфічних особливостей, дарчих написів, присвят, поміток, печаток тощо. Здійснено пошукову роботу з метою атрибуції творів, встановлення авторства музики, текстів вокальних творів, засобів виконання, місця друку, інших вихідних даних з посиланням на джерела. Співробітники Сектору в співпраці з відділами каталогізації і систематизації здійснювали також розробку формату бібліографічного запису нотних видань.

Тема «Музична україніка: введення до наукового й культурного обігу» виконувалась у взаємодії з Центром музичної україністики при Національній музичній академії України ім. П. І. Чайковського, Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України, Російською національною бібліотекою, Міжнародною асоціацією музичних бібліотек, архівів та документальних центрів (IAML). Керівник підрозділу В. Д. Шульгіна брала участь у роботі керівного складу вищезазначених органів (заступник голови Музичної ради Національної комісії, завідувач секції інформаційного забезпечення НМАУ). За результатами спільних розробок підготовлено до друку збірник наукових праць «Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Вип. 13. Укладач В. Д. Шульгіна».

Відділ стародруків та рідкісних видань працював за темою «Дослідження та наукове опрацювання колекцій стародруків і рідкісних видань». Наукове вивчення фондів було безпосередньо пов'язане з переобліком колекцій, організацією топографічних каталогів та службових картотек. Розроблено перспективний план і

методичні засади створення ЕК кирилических стародруків із фондів НБУВ; розпочато створення БД детального, попримірничого опису кирилических стародруків XVI—XVIII ст., надрукованих в українських землях; розпочато роботу з адаптації програми «Allegro» для опису стародруків, уточнено описи, частину інформації введено в комп'ютер. Для другого видання зведеного «Каталогу українських стародруків», яке готується спільно з ЛНБ ім. В. Стефаника, підготовлено бібліографічний список видань XVI—XVIII ст., надрукованих в Україні, що зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ.

У цьому ж напрямі згідно з проектом «Підготовки матеріалів до Українського біографічного словника, створення комп'ютерної бази даних біографічної та біобібліографічної інформації», який виконував Інститут біографічних досліджень (науковий керівник — д.і.н. В. С. Чишко. Строк виконання: 1999—2003 рр.), тривала робота з розробки теоретичних і науково-методичних проблем української біографістики, збирання, наукового опрацювання й підготовки до видання матеріалів біографій діячів України, створення комп'ютерних БД біографічної інформації, розробки та впровадження інформаційних технологій в українську біографістику, координації досліджень з української біографістики в загальнодержавному масштабі.

Відпрацьовувалися концептуальні основи комп'ютерної БД Українського біографічного словника, призначеної для накопичення біобібліографічних відомостей про діячів української історії, культури, науки, отримання оперативних довідок за різними характеристиками, формування та друку відповідних вихідних документів. Методичні проблеми підготовки УБС розроблялися відповідно до існуючого розподілу масивів накопиченої інформації по окремих доменах. Розроблено методичні рекомендації щодо української транскрипції прізвищ і власних імен діячів польської, словацької та чеської культур. Багато уваги приділялося розробці програмного забезпечення й структури комп'ютерної БД біографічної та біобібліографічної інформації, виконано перший етап робіт зі створення нової програмної оболонки. Побудоване програмне забезпечення дає можливість пошуку, перегляду інформації, її редагування, створення нових записів. Продовжувалася робота з накопичення та введення біобібліографічної інформації, редагування і впорядкування існуючого в базі даних «Алфавітний словник УБС» масиву інформації.

Інститутом, який фактично виконує роль національного біографічного центру, проводилася науково-координаційна робота з різними установами та окремими дослідниками зі створення

Українського біографічного словника. Продовжувався збір відомостей про дослідників у галузі національної біографістики та наповнення БД «Автори статей». Наслідком координаційної роботи Інституту є об'єднання зусиль дослідників у галузі біографістики, застосування єдиних методичних підходів при підготовці біографічних видань. За методичними рекомендаціями Інституту біографічних досліджень готувалися біографічні видання в Україні².

Згідно з результатами дослідження в минулому році співробітниками опубліковано 92 наукові праці, у т. ч. збірник наукових праць «Українська біографістика. Вип. 2».

За напрямом «Нові технології збереження, консервації та реставрації бібліотечних фондів» продовжені дослідження проблем збереження бібліотечних фондів, спрямовані на забезпечення довготривалого збереження бібліотечних фондів як національного духовного надбання. У цьому напрямі працював спеціалізований науковий підрозділ — Центр консервації та реставрації за проектом «Система збереження бібліотечних фондів: проблеми та впровадження в умовах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (науковий керівник к.і.н. Л. В. Муха). Відповідно до плану здійснювалася підготовка науково-методичної документації з питань забезпечення збереження фондів, впровадження методів та технологій превентивної консервації; проводилася наукова експертиза стану фізичного збереження цінних фондів.

Особлива увага приділялася питанням профілактики фізико-хімічних і біологічних пошкоджень документів унаслідок дії шкідливих екологічних факторів або в разі виникнення аварійних ситуацій. Для запобігання пошкоджень чи втрат документів за цих обставин проводилася паспортизація книгосховищ та аналіз умов зберігання фондів; здійснювалися контроль параметрів мікроклімату книгосховищ, біологічний нагляд, моніторинг збереженості документів, індивідуальна дезінфекційна обробка ушкоджених мікроміцетами цінних документів. Розпочато реалізацію проекту створення страхового фонду унікальних, рідкісних видань і документів шляхом репрографії на мікрофільми, мікрофіші та CD-ROM.

Співробітниками Центру опубліковано п'ять статей, підготовлено до друку 16 праць (статті, методичні матеріали).

У напрямі «Вивчення, збереження та видання

² Деятели крымскотатарской культуры (1921—1944 гг.) : Биобиблиографический словарь / Гл. ред. и сост. Д. П. Урсу. — Симферополь: Доля, 1999. — 240 с.; Туркевич В. Д. Хореографічне мистецтво у персоналіях: Довідник. — К., 1999. — 224 с.

української історико-культурної спадщини. Розділ: Наукове освоєння і введення в культурний обіг рукописної спадщини України» розробки здійснюються Інститутами рукопису та архівознавства НБУВ, які мають багаті традиції і визнані наукові школи у дослідженні проблеми наукового доступу до унікальної рукописної, архівної та книжкової спадщини України. Важливим завданням у цьому напрямі є створення актуальних для процесів державотворення масивів вторинної документальної інформації з історії суспільства та введення її в науковий і суспільний обіг шляхом укладання фундаментального Путівника по фондах Інституту рукопису НБУВ, локальних видань з окремих питань історії, науки й культури України, серії наукових довідників, каталогів та публікацій унікальних рукописних пам'яток, документальної спадщини видатних українських вчених та діячів української культури.

Науковцями Інституту рукопису в попередні роки під керівництвом д.і.н., професора Л. А. Дубровіної проведено теоретичну розробку проблеми наукового доступу до унікальної рукописної та книжкової спадщини України, що зберігається у фондах НБУВ, розроблено методики наукового опрацювання складних історичних рукописних джерел на базі комплексного джерелознавчого та книгознавчого аналізу, із залученням яких і досліджується історія походження, долі, складу й змісту бібліотечних колекцій та зібрань. За новими археографічними технологіями здійснюється наукове опрацювання великих за обсягом масивів рукописних книг та документів з історико-культурної спадщини України XIV—XVI ст., що не були включені в науковий обіг.

У минулому році Інститут виконував проект «Рукописна спадщина діячів науки та культури України: джерелознавчі дослідження та археографічний опис (на матеріалах фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (науковий керівник — д.і.н. Л. А. Дубровіна. Строк виконання: 1999—2001 рр.). За результатами роботи проведено історико-документознавчий аналіз родовидового складу й предметного змісту фондів, науковий опис рукописних комплексів та груп документів, класифікація й уніфікація документів, укладання довідок для Путівника по особових архівних фондах Інституту. Підготовлено до друку довідник «Архівні установи України» (спільно з Українським державним науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства Головархіву й Інститутом археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України). Науковці Інституту продовжували опис збірочок рукописних книг XVI ст., науково-технічний

опис особових фондів видатних учених, придбаних Бібліотекою за останні роки, а також проводили доопрацювання, інвентаризацію й облік фондів, описаних за принципами термінової обробки в 70-х роках.

Складовою джерелознавчих розробок Інституту рукопису, спрямованих на поглиблення знань про духовну спадщину народів, які проживають на території України, є наукова обробка та опис єврейських рукописів і книжково-рукописних колекцій. Досліджено історію збирання єврейських рукописів, формування книжково-рукописних колекцій на території України та Росії, їх долю наприкінці XIX — у XX ст., сучасний стан, проаналізовано 450 рукописних і книжкових пам'яток, з них 250 запроваджуються до наукового обігу вперше; проводилося дослідження газетних зібрань із фондів Сектору сходознавства; вивчалася колекція фоноциліндрів із записами єврейського музичного фольклору, виконаними на території України в 1912—1947 рр.

Виконуючи Указ Президента України «Про Положення про книжкову серію «Президентська бібліотека: духовні першоджерела України», розпочато роботу з підготовки до видання тексту Пересопницького Євангелія. Вироблено основні правила видання пам'ятки, здійснено наукове й технічне редагування, комп'ютерний набір та опрацювання зносок і приміток до тексту, укладено вступну статтю до видання.

За рік співробітниками Інституту рукопису в результаті виконання проекту захищено дві та представлено до захисту одну кандидатську дисертацію, опубліковано 16 статей. Видано четвертий випуск збірника наукових праць «Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів», каталог «Музичний архів М. Д. Леонтовича» (Л. П. Корній, Е. С. Клименко), а також (спільно з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського і Кафедрою української культури та етнографії ім. Гуцуляків Університету Альберта (Канада) «Д. П. Де ля Фліз. Альбоми. Т. 2.». Підготовлено до друку каталог «Рукописна книга XV ст. у фондах Інституту рукопису» та матеріали міжнародних наукових читань, присвячених 90-річчю від часу заснування Єврейського історико-етнографічного товариства. У продовження першої за хронологією частини³ розпочато підготовку монографії «Істо-

³ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918-1941 / НАНУ, НБУВ. — К.: НБУВ, 1998. — 336 с.

рія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1941—1996 рр.)».

Інститутом архівознавства на підставі історико-документознавчого аналізу Архівного фонду НАН України створюється широка науково-інформаційна база дослідження історії діяльності Національної академії наук — публікації збірників документів, путівників по особових фондах академіків та членів-кореспондентів НАН України, покажчиків, каталогів.

У минулому році Інститут закінчив розробку теми «Архівний фонд НАН України (1918 — 1941 рр.): археографічно-інформаційний опис» (науковий керівник — акад. НАН України О. С. Онищенко. Строк виконання: 1997—1999 рр.). Основним результатом виконання теми є видання збірників документів і матеріалів з історії Національної академії наук України, путівника по особових архівних та рукописних фондах академіків і членів-кореспондентів та щоденників С. О. Єфремова⁴.

За розділом «Історико-документознавчий аналіз Архівного фонду НАН України за період 1918—1941 рр.» здійснювалася підготовка до видання Путівника «Архівний фонд НАН України (1918—1941 рр.)». Підготовлено історичні довідки й характеристики архівних фондів 69-ти установ НАН України, 40 історичних довідок та характеристик складу документів на фонди ліквідованих наукових установ, що зберігаються в Інституті рукопису НБУВ; підготовлено до видання науково-довідковий том до трьох томів збірників документів і матеріалів з історії НАН України 1918—1923 рр., 1924—1928 рр., 1929—1933 рр.;

⁴ Історія Національної академії наук України (1924—1928 рр.): Збірник документів та матеріалів / Упорядники: В. А. Кучмаренко, О. Г. Луговський, Т. П. Папакіна, Л. І. Стрельська, Л. М. Яременко. Редколегія: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. — К., НБУВ, 1998. — 761 с. (Джерела з історії науки в Україні).

Історія Національної академії наук України (1929—1933 рр.): Збірник документів та матеріалів / Упорядники: Т. В. Вересовська, В. Г. Врублевський, В. А. Кучмаренко, Т. П. Папакіна, Л. І. Стрельська, Л. М. Яременко. Редколегія: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. — К., 1998. — 761 с. (Джерела з історії науки в Україні).

Видатні вчені Національної академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (1918—1998): Путівник / Кол. укладачів. Редколегія: О. С. Онищенко (голова) та ін. — К.: НБУВ, 1998. — 307 с.

Єфремов С. О. Щоденники. 1923—1929. — К., 1997. — 848 с.: Іл. — (Серія «Мемуари») / Упорядники: О. І. Путро (Гол. упорядн.), Т. В. Вересовська, В. А. Кучмаренко, Л. Ю. Портнова, Л. І. Стрельська. Відп. ред. акад. НАН України О. С. Онищенко.

підготовлено план-проспект четвертого тому збірника документів і матеріалів «Історія НАН України. 1934—1941 рр.»

Здійснювалася розробка науково-методичних питань удосконалення організації та структури Архівного фонду НАН України: проведено доопрацювання «Методичних рекомендацій зі створення та ведення міжфондового покажчика науково-дослідної та науково-технічної документації — складової частини НАН України»; доопрацьовано методичні рекомендації з наукового опису фондів особового походження; розроблено «Положення про архівний фонд НАН України» та «Положення про особовий фонд дійсного члена і члена-кореспондента НАН України»; створено систему науково-довідкового апарату по фондах Інституту архівознавства, розроблено схему каталогізації, складено «Положення про систему каталогів Інституту архівознавства НБУВ», розроблено інструкції по роботі з каталогами та з суцільної перевірки наявності документів. Значну увагу співробітники Інституту приділяли наданню організаційно-методичної та практичної допомоги установам і організаціям НАН України з науково-технічного впорядкування архівів, удосконалення діловодства, впровадження у практику їхньої роботи системи інструктивно-методичних документів, регламентуючих організацію діловодства та роботу архівів.

Координація наукової діяльності

Як багатoproфільна наукова установа, НБУВ координує свою діяльність з багатьма іншими організаціями, має налагоджені стосунки з провідними бібліотеками та вищими навчальними закладами України.

Провідні фахівці Бібліотеки взяли участь у розробці доповнень та змін до Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу». Пропозиції передані до Комітету Верховної Ради з питань культури й духовності. Співробітники НБУВ також активно залучалися Комітетом Верховної Ради з питань культури і духовності до розробки та обговорення Закону України «Про обов'язковий примірник документів». Запропоновані Бібліотекою науково обгрунтовані зауваження щодо структури документа та окремих його положень, зокрема видового складу документів номенклатури обов'язкового примірника, термінології його системи, що вживається в Законі, порядку надсилання й отримання обов'язкових примірників документів, обов'язків щодо їх зберігання і використання, враховано у прийнятому Законі.

Співробітники Центру консервації й реставрації НБУВ брали участь у розробці «Програми

збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000—2005 роки», яку затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. № 1716. Програма визначає стратегію розв'язання проблем збереження бібліотечних та архівних фондів на засадах координації і кооперації зусиль бібліотек та архівів країни.

Національна бібліотека України подала також свої пропозиції до проекту Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства. Пропонується передбачити створення і видання багатотомної Національної бібліографії України як картини надбання національної культури; підготовку Національного реєстру пам'яток книжкової і рукописної спадщини, їх освоєння та введення до наукового, освітнього й культурного обігу; видання серії «Президентська бібліотека: духовні першоджерела України»; видання багатотомного Українського біографічного словника; всебічне використання засобів культурно-просвітницької та масової роботи бібліотек (організацію художніх і книжкових виставок, презентацій, лекцій, зустрічей, екскурсій тощо) для патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності й зміцнення моральних засад суспільства.

Співробітники Бібліотеки брали участь в офіційному опонуванні кандидатських та докторських робіт, у роботі спеціалізованих учених рад інших установ (Л. А. Дубровіна — Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Інститут архівної справи та документознавства), державних комісій (А. Г. Бровкін, Л. А. Дубровіна, В. Д. Шульгіна — Комісії з питань повернення культурних цінностей в Україну), експертній раді ВАКУ (Л. А. Дубровіна).

Науково-організаційні заходи

За звітний період НБУВ проведено дві наукові конференції. Міжнародна наукова конференція «Львівському Апостолу — 425» відбулася 25—26 травня і була приурочена до традиційних днів слов'янської писемності в Україні. В заході взяли участь представники провідних бібліотек країн СНД, далекого зарубіжжя, України, вищих навчальних закладів, музеїв, науково-дослідних установ. На конференції розглянуто такі питання: роль Івана Федоровича (Федорова) в розвитку друкарської справи в Україні, його першодруки, осередки книговидавання в Україні XVII—XVIII ст.; стародруки, зокрема кириличні, їх історія, опис та бібліографування, художнє оформлення, створення електронних каталогів стародруків, репер-

туар українських стародрукованих видань, реставрація та консервація давніх книжок, їх облік, збереження, традиції книгописання та стародрукованої книжності, персоналії дослідників першодруків. Відбувся семінар-практикум з питань ідентифікації та реставрації стародруків, експонувалася багата книжкова виставка, присвячена історії вітчизняного друкарства, демонструвалася електронна копія примірника Львівського Апостола. Висновки та рекомендації конференції мають важливе значення для розвитку подальших досліджень стародрукованої книги як об'єкта видатного історичного значення, який належить світовій культурі, сприятимуть об'єднанню зусиль учених, працівників бібліотек, архівів, музеїв, максимальному використанню творчих ресурсів у комплексній програмі збереження стародруків для майбутніх поколінь, активнішому їх введенню в науковий, освітній і культурний обіг.

Міжнародна наукова конференція «Бібліотечно-інформаційні ресурси: формування і розвиток» відбулася 12—15 жовтня й залучила 286 учасників. На секціях обговорювалися проблеми комплектування в системі формування інформаційних ресурсів, використання бібліографічних ресурсів сучасної бібліотеки, створення електронних ІР, інтеграції бібліотечно-інформаційних ресурсів. Проведено семінари «Програмні продукти сім'ї ІРБІС», «Обмін електронними інформаційними ресурсами» та презентація наукової електронної бібліотеки НБУВ. У цілому на конференції розглянуто широке коло проблем формування, використання, розвитку та інтеграції ІР наукових бібліотек. Велике значення мав захід для теоретичного осмислення процесу інформатизації бібліотек та визначення шляхів їх входження в інформаційне суспільство.

У 1999 р. пройшли й інші важливі заходи, в яких Бібліотека була головним організатором. Разом із Інформаційно-бібліотечною радою НАН України 27 квітня НБУВ провела семінар з питань організації обміну електронними ІР в системі бібліотек та інших науково-інформаційних підрозділів НАН України. Крім членів Ради, були присутні заступники директорів з наукової роботи й вчені секретарі інститутів, завбібліотеками та іншими науково-інформаційними підрозділами, голови інформаційно-бібліотечних рад наукових установ. Прийняте учасниками семінару рішення сприятиме підвищенню рівня інформаційного забезпечення наукових досліджень НАН України.

Як методичний центр Бібліотека щорічно проводить семінари для завідуючих бібліотеками академічних науково-дослідних установ. Тематика минулих семінарів «Класифікація документів

за УДК» та «Основні напрями роботи бібліотек НДУ НАН України у 2000 р.».

Крім того, НБУВ була співорганізатором Сьомої Міжнародної наукової конференції «Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи» за темою «Катастрофа європейського єврейства. Рефлексії на межі століть», що проходила на базі Бібліотеки 29—31 серпня і проводилася спільно з Інститутом юдаїки, Фондом історичних відеодокументів «Ті, що пережили ШОА», Національним університетом «Києво-Могилянська Академія», та наукової конференції «Фройд, Вітгенштайн, Кафка. Внесок Австрії у світову культуру ХХ століття (Пам'яті Вольфганга Крауса)», яка відбулася в НБУВ 9—10 вересня. Організовано конференцію спільно з Посольством Австрії в Україні та Незалежним центром наукових досліджень зарубіжної літератури в Україні.

Вагомою була участь науковців НБУВ у фахових науково-організаційних заходах, що проводилися іншими установами. Найважливіші з них: ІУ Міжнародний конгрес україністів (Одеса, 25 серпня), Другий міжнародний музикологічний конгрес «Шопен і його творчість у контексті культури» (Варшава, жовтень), конференції «Історія наукових бібліотек у контексті історії, культури, освіти в Україні» (Київ. Державна історична бібліотека України. 14—15 жовтня), «Національна архівна спадщина: проблеми збереження» (Київ. УДНДІ архівної справи та документознавства. 2—5 листопада), «Архів і особа» (Київ, Головне архівне управління. 21—22 вересня), «Русские архивы за рубежом. Зарубежные архивы в России» (Москва. Московська консерваторія. 10-12 лютого), «Изучение Иудаики в странах СНГ и Балтии» (Москва, 30 січня — 3 лютого) та ін.

Видавнича діяльність

За 1999 р. на видавничо-поліграфічній базі Бібліотеки та інших установ видано 17 наукових праць співробітників НБУВ загальним обсягом 230,6 др. арк. Крім того, опубліковано 280 статей у наукових збірниках та періодичних виданнях загальним обсягом понад 120 др. арк.

Серйозними здобутками науковців за підсумками року можна вважати видання таких вагомих колективних праць, як «Бібліотека. Наука. Культура. Інформація. Наукові праці НБУВ. Вип. 1» та «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 2». Підготовлено до друку «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 3»; «Бібліографічний покажчик «Книга в Україні. 1816—1917. Вип. 2. Б»; «Бібліографічний покажчик «Українська революція і державність.

1917—1920»; «Путівник «Архівні установи України». Перелік найважливіших праць, які вийшли друком у 1999 р., див. нижче⁵.

Тривало видання журналу «Бібліотечний вісник».

⁵ Найважливіші праці, підготовлені науковцями НБУВ, які вийшли друком у 1999 р.:

Монографії та видання монографічного характеру:

1. Покальчук Ю. Українці у Великій Британії. — Львів: Кальварія, 1999. — 144 с.

2. Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1798—1916: Бібліографічний покажчик. Вип. 3. 1901—1910 / Редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін.; Наук. ред. В. Ю. Омельчук; Уклад. М. Д. Бойченко та ін. — К., 1999. — 736 с. / Серія: «Національна бібліографія України».

3. Музичний архів М. Д. Леонтовича: Каталог / Уклад.: Л. П. Корній, Е. С. Клименко. — К., 1999. — 114 с.

4. Д. П. Де ля Фліз. Альбоми. Т. 2. — К., 1999. — 687 с. Видано спільно з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського і Кафедрою української культури та етнографії ім. Гуцуляків Університету Альберта (Канада).

Збірники наукових праць:

5. Бібліотека. Наука. Культура. Інформація. Наукові праці НБУВ. Вип. 1. Відп. ред. О. С. Онищенко. — К., 1998. — 483 с.

6. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 2. Відп. ред. О. С. Онищенко. — К., 1999. — 352 с.

7. Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. Вип. 4 / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського. — Редкол.: Л. А. Дубровіна (відп. ред.) та ін. — К., 1998. — 304 с.

8. Українська біографістика: Збірник наукових праць. Вип. 2. Відп. ред. В. С. Чишко. — К., 1999. — 354 с.

Довідкові, бібліографічні, методичні видання:

9. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, 1918—1998: Бібліогр. покажч. літ. за 1993—1998 рр. / Уклад. Н. М. Погребецька. Відп. ред. В. Ю. Омельчук. — К., 1998. — 165 с.

10. Зарубіжні періодичні видання, замовлені бібліотеками Національної академії наук України шляхом валютної передплати на 1996 рік: Систематичний покажчик / Уклад.: Т. М. Русских та ін. — К., 1998. — 144 с.

11. Довідкові та бібліографічні зарубіжні книжкові видання у фондах бібліотек наукових установ НАН України: Систематичний покажчик (надходження 1994—1997 рр.) / Уклад.: Красій Р. Л. та ін. — К., 1998. — 100 с.

12. Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України: 36 матеріалів. Вип. 2. Нормування праці / Уклад. Т. Л. Кулаківська. — К., 1999. — 30 с.

Як і в попередні роки, він виходив з періодичністю 6 номерів на рік. Журнал і три тематичні збірники наукових праць, котрі видає НБУВ (загальнотематичний, «Рукописна та книжкова спадщина України», «Українська біографістика») увійшли до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора й кандидата наук.

З 1999 р. Бібліотека спільно з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України розпочали видання оновленого за змістом та структурою Українського реферативного журналу «Джерело», який виходить у трьох серіях і охоплює наукові видання, що вийшли друком в Україні, з усіх галузей знань.

Міжнародне наукове співробітництво

Основними напрямками міжнародного наукового співробітництва були встановлення та підтримання довгострокових відносин із зарубіжними бібліотеками та науковими центрами, робота над спільними науковими проектами, вивчення досвіду функціонування зарубіжних бібліотек, участь у роботі міжнародних конференцій та конгресів, співпраця з міжнародними бібліотечними організаціями.

НБУВ активно співробітничав з бібліотеками й науковими установами Польщі у напрямі наукового дослідження книжкових колекцій і зібрань. З 1992 р. НБУВ та Бібліотека Народова працюють за договором над вивченням українсько-польської та польсько-української культурної спадщини. Головна увага звертається на дослідження колекції «Регія» (Бібліотеки польського короля Станіслава Августа Понятовського), яка зберігається в НБУВ. Спільними зусиллями підготовлено до видання перший випуск її каталогу, який включатиме 10-й розділ бібліотеки «Polonika». З цією метою НБУВ двічі протягом року відвідували співробітники Бібліотеки Народової.

Українські й польські дослідники ведуть також спільні дослідження музичної спадщини двох народів, вивчення колекцій Яблоновських, Вишневецьких, Потоцьких, Мікошевських та інших відомих польських родів. Підготовлено дисертацію й монографію про книжкове зібрання роду Яблоновських та дисертацію про бібліотечне зібрання роду Вишневецьких-Мнішків. Опубліковано науковий опис латинських рукописів з колекцій польського походження.

Продовжувалася співпраця Сектору східнознавства Інституту рукопису із зарубіжними центрами іудаїки: Інститутом єврейських досліджень (Нью-Йорк), бібліотекою Єрусалимського університету, Петербурзьким єврейським універ-

ситетом, Центром наукових працівників і викладачів іудаїки в Москві (СЕФЕР), Музеєм голокосту у Вашингтоні, Єврейським Історичним Інститутом Польської АН. Є домовленість про створення українсько-польської асоціації з досліджень єврейської архівної справи та книги.

Завідуюча довідково-бібліографічним відділом Т. В. Добко разом зі співробітниками Європейського відділу Бібліотеки Конгресу (США) розпочала підготовку бібліографічного систематичного покажчика змісту журналу «Вісник» (Львів, 1933—1939). Під час відрядження до Бібліотеки Конгресу вона також працювала над проектом «Століття українського друку в США».

Співробітники Сектору нотних видань НБУВ спільно з Російською Національною бібліотекою (С.-Петербург) готували «Сводный каталог российских нотных изданий». Завсектором проф. В. Д. Шульгіна разом зі співробітниками музичного відділу Бібліотеки Народової у Варшаві провела нараду з питань розробки національного макроматричного бібліографічного опису нотних видань.

Крім підтримання існуючих довгострокових відносин, у звітному році укладено угоду про співпрацю між Китайською Академією суспільних наук та Секцією суспільних наук НАН України, яка стосується також НБУВ і спрямована на зростання книгообміну між НБУВ та китайськими бібліотеками й центрами інформації, обміну інформацією.

НБУВ як базова бібліотека Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук - учасниць МААН, сприяла розгортанню інформаційного обміну між академіями країн співдружності. Зокрема, активізувався обмін інформаційними ресурсами за допомогою комп'ютерних мереж. Бібліотеки академій наук України, Білорусі та Росії почали обмінюватися списками іноземних періодичних видань, замовлених за валюту та одержаних по книгообміну. Продовжувався обмін академічними виданнями. Так, НБУВ відправила в 1999 р. центральним бібліотекам академій-учасниць МААН 6563 прим. наукових видань, отримала - 986.

Бібліотека прийняла за звітний період делегацію Китайської Академії суспільних наук (10 осіб), співробітників Бібліотеки Народової (6 осіб), завбібліотекою Інституту славистики Польської Академії наук Л. Бес'ядовську, консультанта ЮНЕСКО з інформаційних систем Д. Росса, бібліотекаря Лондонського університету У. Філіпс та ін. 6 співробітників НБУВ побували в закордонних відрядженнях за рахунок зарубіжних установ та міжнародних організацій. Науковими співробітниками Бібліотеки у 1999 р. опубліковано за кордоном дві наукові статті;

передано до друку три публікації, виголошено за кордоном дві доповіді.

З 1998 р. Бібліотека є членом Конференції Європейських Національних Бібліотек (CENL), до складу якої входять 40 бібліотек з 38 країн світу. Заступник генерального директора А. Г. Бровкін взяв участь у роботі її щорічної конференції, яка проходила з 29 вересня по 4 жовтня 1999 р. у м.Таллінні. Співробітник центру бібліотечно-інформаційних технологій О. В. Баркова взяла участь у семінарі, що відбувся в Технічній інформаційній бібліотеці в Ганновері та Центральній медичній бібліотеці Кельна.

Кадри

У Бібліотеці працювало 803 співробітники, в тому числі 137 наукових, з яких 12 мають науковий ступінь доктора наук, 53 - кандидата наук.

Як і в попередні роки, НБУВ здійснювала підготовку кадрів вищої кваліфікації через аспірантуру та організацію роботи Спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій, яка провела у звітному році захист дев'яти кандидатських та однієї докторської дисертацій. Співробітники Бібліотеки за науковою спеціальністю 07.00.08. — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство — захистили чотири кандидатських дисертації⁶.

⁶ Булатова С. О. Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських XVIII — сер. XIX ст.: походження, доля та історико-книгознавча реконструкція»; Каліберда Н. Ю. Система обслуговування читачів Національної бібліотеки України: Історія формування та тенденції розвитку (1918 — початок 90-х років); Кучмаренко В. А. Документальні фонди

До аспірантури НБУВ зараховано п'ять осіб, у т. ч. дві - з відривом від виробництва, три - без відриву. У звітному році аспірантуру закінчили з відривом від виробництва дві особи, які за розподілом були зараховані в штат Бібліотеки. Усього в аспірантурі НБУВ за станом на 01.01.2000 р. навчається 16 аспірантів. Як пошуковці над кандидатськими дисертаціями працюють 40 співробітників.

За суттєвий науковий доробок три співробітники Бібліотеки, як переможці конкурсу, отримують стипендії НАН України для молодих учених: н. с. І. І. Багрій, н. с. А. Г. Федорчук, н. с. Л. В. Шолохова.

Згідно з угодами про проведення практики на базі Бібліотеки її проходили 26 студентів, у т. ч. 9 - з Київського національного університету культури і мистецтв (ІУ курс); 17 - з Київського інституту «Слов'янський університет» (ІУ курс).

У 2000 р. зусилля науковців НБУВ будуть зосереджені на розвиткові найважливіших напрямів її наукових досліджень та виконанні відомчих проектів. Значна увага приділятиметься формуванню ресурсної бази НБУВ з метою вдосконалення інформаційного забезпечення наукових досліджень, освіти, культури та управління в Україні.

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело з історії академічної науки (1918—1934 рр.); Матусевич В. В. Науково-дослідна комісія бібліотекознавства та бібліографії Всенародної бібліотеки України (1925—1933): основні напрями діяльності.

Ірина Павлуша,
аспірантка НБУВ

Електронні бібліотеки: системний підхід до формування фондів

Висвітлено трактування базового поняття «системний підхід». Розглянуто в комплексі інформаційно-технологічні, організаційні та правові засади формування електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів. Запропоновано технологічну схему створення українських електронних бібліотек шляхом доповнення бібліографічних записів каталогів електронними адресами комп'ютерних версій першоджерел, місцезнаходженням котрих є електронні депозитарії на файлових серверах книгозбірень. Визначено засади побудови пошукового апарату електронних бібліотек, котрий має забезпечити їх інтелектуалізацію та перехід від пошуку релевантних до виявлення пертинентних документів. Акцентовано увагу на необхідності надання роботам зі створення електронних бібліотек загальнодержавного статусу.

У розвинених країнах інформація являє собою важливий об'єкт виробничої діяльності та споживання, оскільки значною мірою впливає на напрями й результати прогресу в науковій, технічній, економічній, культурній та інших сферах суспільства.

Водночас величезні обсяги вже накопиченої інформації, стрімке кількісне зростання, гетерогенний характер зберігання та розповсюдження (текст, графіка тощо), відсутність уніфікованого доступу зумовлюють суттєві проблеми на шляху її ефективного використання.

Усвідомлення вказаного, якісні зміни в галузі розвитку сучасних інформаційних технологій й засобів передачі даних привели до необхідності пошуку нових підходів щодо розв'язання проблем створення сховищ інформаційних ресурсів, їх організації, методів і засобів доступу до них членів суспільства. В узагальненому вигляді такі підходи сьогодні трактуються як побудова електронних бібліотек. Замість традиційного інфор-

маційного обслуговування на паперових носіях іде забезпечення користувачів, що базується на електронному наданні різномірної інформації, котра оперативно доступна по глобальних комп'ютерних мережах незалежно від часу звернення до неї та місцезнаходження користувача.

У всіх країнах з розвинутою інформаційною інфраструктурою з метою створення електронних бібліотек проводяться відповідні роботи [1]. Як правило, їх започатковують невеликі групи аматорів, але через кілька років їхня діяльність набуває статусу національних програм і міжнародних проектів. До проблеми формування ресурсів електронних бібліотек у таких державах залучаються кошти різних фондів, державних закладів, приватних компаній і окремих осіб, благодійних організацій.

Однак роботи зі створення електронних сховищ інформації, незважаючи на певні результати, не мають системності, не забезпечують комплексного вирішення завдань правового, організаційного й технологічного характеру. Тимчасом це конче необхідно для розв'язання в цілому проблеми побудови електронних бібліотек і, зокрема, інфраструктури для забезпечення кумуляції, зберігання та ефективного використання електронних ІР. Тому принципово важливо вже на початковій стадії вирішення вищезгаданого питання в Україні застосувати методологію системного підходу (СП).

Базові положення системного підходу

Поняття «системний підхід» уособлює значення комплексності, широти охоплення й чіткої організації в дослідженні, проектуванні та пла-

© Павлуша Ірина Анатоліївна, Київ, 2000

нуванні складних об'єктів [2]. Такий підхід відрізняється від традиційного, який передбачає поділ досліджуваного об'єкта на складові елементи з наступним визначенням функціонування цього об'єкта як результату об'єднання властивостей окремих його частин. СП базується на принципі цілісності досліджуваного об'єкта, тобто вивченні його властивостей як єдиного цілого, єдиної системи. Зазначений принцип виходить з того, що ціле має властивості, відсутні в його складниках. Цим, власне, ціле й відрізняється від сукупності своїх компонентів.

СП являє собою системне охоплення, системне уявлення, системну організацію дослідження об'єктів з наступною оптимізацією їх структури і функцій [2], що потребує різнобічного розгляду проблеми, часто передбачаючи участь в її розробці фахівців з різних галузей знань. Системне уявлення досягається побудовою єдиної моделі досліджуваного об'єкта. Системна організація передбачає безперервне планування і управління розробкою за допомогою найсучасніших методів координації робіт.

Методологія СП базується на відомому законі взаємозв'язку та взаємозумовленості явищ у світі й суспільстві і потребує аналізу досліджуваних явищ та об'єктів не лише як самостійних систем, а й як підсистем певної більшої системи. Для електронних бібліотек структурою вищого рівня є система документних комунікацій «джерело інформації — документ — бібліотека — споживач інформації». Саме в її рамках слід роз'язувати організаційні, інформаційно-технологічні та правові проблеми створення «бібліотек без стін», розглядаючи їх як триєдину проблему.

Організаційні, інформаційно-технологічні та правові засади формування фондів електронних бібліотек

При визначенні сформульованих засад створення електронних БІР в Україні слід, насамперед, враховувати таку особливість вітчизняної системи документних комунікацій, як наявність істотного інтелектуального потенціалу суспільства (знань науковців і фахівців, які мають кумулюватися й поширюватися в часі і просторі), та неможливість належної підтримки науково-видавничої діяльності. Водночас інтелектуальні власники (вчені, науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади тощо) завжди зацікавлені у доведенні результатів своїх досліджень до широкої спільноти. Тому для них електронна бібліотека є практично єдиною альтернативою для включення отриманих знань у світову систему документних комунікацій. Це зумовлює при

розв'язанні всіх вищезгаданих проблем створення «бібліотек без стін», забезпечення організаційних, інформаційно-технологічних та правових засад формування фондів електронних бібліотек.

В основі **організаційного** підґрунтя формування електронних БІР має бути зацікавленість вітчизняних індивідуальних і колективних авторів у доведенні інформації про отримані результати до світової спільноти через систему онлайнових каталогів та реферативних баз даних і наданні інтелектуальним власникам можливості поширення комп'ютерних версій документів у часі та просторі на визначених ними умовах. Сутність організаційних засад полягатиме в координації робіт з метою забезпечення одноразового аналітико-синтетичного опрацювання документних потоків і наступного багатоаспектного використання сукупних електронних БІР.

Вирішення спектра **інформаційно-технологічних** питань в аспекті первинної підготовки електронних ресурсів для депозитарного зберігання доцільно покласти безпосередньо на авторів, тобто НДУ або вчені мають передавати комп'ютерні версії своїх праць окресленому колу бібліотек в уніфікованому вигляді (HTML-, PDF- або іншому загальноприйнятому форматі подання даних).

Правовими засадами можуть бути, наприклад, рішення Національної та галузевих АН, що мають у своїй структурі відповідні центральні бібліотеки, про передачу останнім комп'ютерних версій усіх наукових матеріалів (монографій, енциклопедій, довідників, словників, періодичних видань, збірників наукових праць, матеріалів конференцій, препринтів та інших опублікованих і неопублікованих матеріалів) для їх архівного зберігання та подальшого суспільного використання з дотриманням чинного законодавства щодо авторського права. Крім того, слід поширити практику передачі авторами комп'ютерних версій своїх праць у депозитарії електронних документів із дозволом їх часткового чи повного використання. Однак кардинальне розв'язання правових проблем формування фондів електронних бібліотек може бути досягнуте лише при доповненні чинного Закону України «Про обов'язковий примірник документів» [3] статтями, що передбачали б поширення його дії і на комп'ютерні версії документів. Відповідні нормативні акти прийнято в ряді інших країн [4].

Технологічна схема формування електронних БІР

В основу технологічної схеми формування електронних БІР доцільно покласти принцип повнотекстового розширення ЕК, сутність якого полягає в доповненні його бібліографічних за-

писів електронними адресами комп'ютерних версій першоджерел. Місцезнаходження останніх — електронний депозитарій на файловому сервері бібліотеки. Така технологічна схема забезпечує ефективне використання наявних процесів аналітико-синтетичної переробки даних, інформаційних, матеріально-технічних і кадрових ресурсів.

У практичному аспекті подані до електронної бібліотеки першоджерела встановлюються на файловому сервері в тому форматі, у якому вони були надані інтелектуальними власниками (HTML-, PDF- чи іншому). При цьому комп'ютерні версії документів лише впорядковуються за хронологічною (рік видання або час створення ІР, що не має друкованого аналогу), видовою (книги, статті тощо) і тематичною (природничі, гуманітарні науки та ін.) ознаками. Масиви одержаних першоджерел з певною періодичністю переносяться на носії довготривалого зберігання (CD-ROM або DVD- диски).

Електронна адреса документа (аналог шифру його зберігання — в книгосховищі) відбивається в бібліографічному записі. Правила такої адресації розроблені IFLA в 1997 р. і викладені в проекті ISBD (ER) - Міжнародний стандартний бібліографічний опис електронних ресурсів, - схваленому на 64-й сесії цієї федерації у 1998 р. [5]. Рекомендації IFLA відображені в UNIMARC, зокрема у «Блоці міжнародного використання», де з'явилося нове поле 856 — «Електронна адреса документа» [6].

Викладена технологічна схема сьогодні апробується в НБУВ при створенні Національної електронної бібліотеки. Її особливістю є наявність процесу реферування наукових видань України. Завдяки цьому в результаті аналітико-синтетичної переробки вхідного документного потоку книгозбірні отримується якісно новий науково-інформаційний продукт, на основі якого досягається кардинальне підвищення повноти й оперативності задоволення ІП суспільства в документованих знаннях, кумульованих у бібліотеку [7].

Підходи до розкриття знань, зосереджених в електронних бібліотеках

Автоматизовані ІПС, забезпечуючи високу оперативність виявлення документів, що формально відповідають сформульованим користувачами запитам, водночас не розкривають зафіксованих у цих документах знань. Така ситуація зумовлена недостатньою інтелектуальністю існуючих автоматизованих ІС і, зокрема, відсутністю в їх складі семантичних БД, аналогом яких у традиційних

пошукових апаратах бібліотек є довідково-бібліографічні фонди. Електронна форма подання першоджерел створює нові можливості для забезпечення переходу від формально-логічного пошуку до виявлення документів, що містять потрібні користувачам знання.

Для реалізації цих можливостей пропонуємо як основне вихідне положення використати концепцію документних комунікацій, сформульовану в 20—30-ті роки ХХ ст. М. О. Рубакінін [8]. Згідно з нею документні комунікації здійснюються між їх суб'єктами (авторами й споживачами документної інформації), а бібліотечний фонд і пошуковий апарат, що його розкриває, виступають посередниками у таких комунікаціях. Користувач бібліотеки при цьому шляхом вилучення інформації з книжок та журналів «спілкується» з їх авторами поза часом і простором.

З огляду на згадану концепцію, якісно нового рівня розкриття знань, зосереджених у електронних бібліотеках, можна досягти, доповнюючи ЕК і картотеки базами знань, що визначають сукупність інформаційних суб'єктів і об'єктів системи документних комунікацій. Суб'єкти цих баз — індивідуальні та колективні автори, відомості про яких можна отримати, зокрема, з універсальних та галузевих енциклопедій і довідників. Об'єкти — термінологічний апарат, що розкривається у вищезгаданих енциклопедіях та довідниках, а також оглядово-аналітичні статті й інформаційні матеріали про основні наукові праці. В першому наближенні, базами знань про суб'єкти документних комунікацій можна розглядати бази авторитетних/нормативних записів. Гіпертекстові ж версії енциклопедій і довідників виступатимуть як бази знань про об'єкти таких комунікацій.

З викладеного випливає необхідність приділення особливої уваги питанням виокремлення та додаткового гіпертекстового опрацювання спеціалізованого фонду комп'ютерних версій документів, які в традиційних книгозбірнях становлять основу їхнього довідково-бібліографічного ядра. Не менш важливим завданням є й органічне поєднання цієї компоненти електронних БІР з бібліографічними БД. Таке поєднання може бути здійснене, наприклад, шляхом встановлення гіпертекстових посилань між пов'язаними в семантичному аспекті бібліографічними записами та відповідними записами баз знань. Роботи у визначених напрямках в Україні (та й у інших країнах світу), як правило, відстають від темпів формування ІР у цілому. Для інтелектуалізації ж електронних бібліотек та їх трансформації з пасивних сховищ інформації в активних розповсюджувачів знань таким розробкам бажано надати певних пріоритетів.

Висновки і пропозиції

1. В основу організації робіт з формування електронних БІР і системного розв'язання проблем створення електронних бібліотек доцільно покласти принцип зацікавленості вітчизняних інтелектуальних власників у активізації включення своїх праць до світового інформаційного простору.

2. Технологічна схема формування фондів електронних бібліотек має базуватися на принципі повнотекстового розширення ЕК, сутність якого полягає в доповненні їх бібліографічних записів електронними адресами комп'ютерних версій першоджерел, місцезнаходженням котрих є електронні депозитарії на файлових серверах книгозбірень.

3. При опрацюванні вхідних документних потоків електронних бібліотек першочергову увагу слід приділити розкриттю знань, зосереджених у їх фондах, шляхом створення і включення до складу пошукового апарату баз знань про суб'єкти й об'єкти документних комунікацій.

1. Павлуша І. А. Електронні бібліотеки: зарубіжний досвід, питання розробки української концепції // Бібл. вісн. — 1999. — №4. — С. 13—23.

2. Энциклопедия кибернетики: В 2 т. / Отв. ред. В. М. Глушков. — К.: Гл. ред. УСЭ, 1975. — Т. 2. — С. 356-359.

3. Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 595-XIV // Бібл. вісн. — 1999. — №4. — С. 5—8.

4. Хякли Э. Национальная электронная библиотека // Библиотековедение. — 1996. — №5. — С. 44—48.

5. Библиографическое описание электронных ресурсов: метод. рекомендации [Электрон. ресурс] — М.: РГБ, 1998. — Способ доступа: URL: <http://www.rsl.ru/pub/erdes.htm>. — Загл. с экрана.

6. Российский коммуникативный формат представления библиографических записей в машиночитаемой форме [Электрон. ресурс]. — Способ доступа: URL: <http://www.rba.ru/rusmarc/format.htm>. — Загл. с экрана.

7. Национальная электронная библиотека: Основные проектные решения [Электрон. ресурс]. — Способ доступа: URL: <http://www.nbuv.gov.ua/library/col.htm>. — Загол. з екрану.

8. Рубакин Н. А. Психология читателя и книги: Краткое введение в библиологическую психологию. — М.: Книга, 1977. — 264 с.

Де в Києві можна отримати інформацію про США

Американська бібліотека відкрита в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (вул. Волоська, 8/5). З 1994 р. вона працювала в Американському домі та користувалася великою популярністю серед читачів, особливо студентів, викладачів, науковців. У 1999 р. колекцію американських книжок (близько 4 тис. прим. наукової, науково-популярної, довідкової та художньої літератури), а також декілька комп'ютерів було передано Інформаційною службою США Національному університету «Києво-Могилянська академія». Бібліотека відкрита для всіх, кого цікавить американська культура, освіта, політика, економіка, життя американського народу.

Інформаційно-ресурсний центр для вчителів англійської мови Посольства США працює в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (вул. Сковорода, 2. Корпус 3, вхід 2, кімн. 121). Він поєднує в собі бібліотеку, книжковий магазин та навчальний центр. ІРЦ пропонує вчителям і викладачам англійської мови друковані та аудіо- й відео- матеріали, проводить семінари.

Центр інформаційних ресурсів Посольства США в Києві (вул. Мельникова, 63. Тел.: 213-25-32. <http://www.usis.kiev.ua/irc/irc.htm>) надає інформацію про США представникам владних структур України, журналістам, неурядовим неприбутковим організаціям, представникам бізнесу. ІРЦ здійснює інформаційне обслуговування, використовуючи он-лайн ресурси, друковані довідково-бібліографічні матеріали, БД на компакт-дисках. У ІРЦ можна отримати інформацію з економіки, зовнішньої політики США, суспільного життя, демократії та прав людини, охорони навколишнього середовища тощо.

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Тетяна Шершенюк,
головний бібліотекар відділу систематизації НБУВ,
Ірина Багрій,
науковий співробітник відділу систематизації НБУВ,
Валентина Бондаренко,
провідний бібліотекар відділу систематизації НБУВ

Латинська номенклатура та систематизація літератури з біології: проблеми та шляхи їх вирішення

Статтю присвячено проблемі латинської номенклатури у відношенні до систематизації літератури біологічної тематики. Викладено причини труднощів, які виникають при визначенні належного місця для таксона з певною латинською назвою в таксономічних ієрархіях таблиць бібліотечної класифікації та наведенні відповідних довідок у спеціальній літературі. Описано значення довідково-методичного апарату систематизації для подолання труднощів і проведено порівняння ефективності створення такого апарату на основі картотек, друкованих покажчиків і БД.

Систематизація документів будь-якої тематики має свої особливості. Що стосується біології, то особливі труднощі спричинені проблемою латинської номенклатури.

Як відомо, в цій дисципліні використовується інтернаціональна латинська номенклатура — система наукових назв таксонів — систематичних одиниць органічного світу.

В основі більшості цих назв лежать корені латинського та старогрецького походження. Наприклад: *Betula* (береза); *Daphne* (вовчі ягоди).

Система основних таксономічних категорій, у відповідності з якими проводиться класифікація організмів (у порядку зростання рангів) [3], відображено на рисунку.

Крім того, застосовують таксони вищого рангу, ніж відділ або тип (наприклад, царство, об'єднання відділів водоростей — *Algae*), проміжні категорії (над- і підцарство, над- і підтип, над- і підклас тощо, стосовно до таксона будь-якого рангу), а також деякі інші (триби, секції, різновидності, варієтети тощо).

Найчастіше латинські назви наділені уніфікованими закінченнями, які дають змогу дійти висновку про ранг таксона. Наприклад, у ботаніці назви родин мають закінчення *-aceae*:

Solanaceae (пасльонові), а порядків — *-ales* (*Solanales*).

Найменування таксонів, що за рангом вищі роду, часто утворюються від родових назв (*Allium* — цибуля, *Alliaceae* — родина цибулевих). У деяких випадках ця обставина дозволяє систематизатору робити попередні припущення про належність роду, систематичне положення якого в документі не вказане, до таксона вищого рангу на основі подібності коренів, але такі здогади потребують обов'язкової перевірки, оскільки при цьому можливі помилки, пов'язані з омо- та паронімією.

Елементарним таксоном є вид. З формально-логічної точки зору вид — це сукупність особин, що характеризуються тотожністю головних діагностичних ознак. Види — реально існуючі в при-

© Шершенюк Тетяна Вікторівна, Київ, 2000
© Багрій Ірина Ігорівна, Київ, 2000
© Бондаренко Валентина Іванівна, Київ, 2000

роді групи об'єктів. Інші категорії встановлюються систематиками з метою зручності класифікації [3, 8].

У ході систематизації документів або рекласифікації карток постійно вирішується одне й те ж завдання — визначення положення таксона, розглядуваного в документі (або згадуваного в картці) та позначеного тим чи іншим латинським найменуванням, в ієрархії систематичних одиниць конкретних таблиць бібліотечної класифікації (ТБК) згідно з його рангом. Таксономічні класифікаційні ієрархії відображені в ТБК, за якими проводиться систематизація, лише частково, звичайно не досягаючи рівня родів, а тим більше - видів. Якщо в документі й наведено дані про систематичне положення таксонів, вони потребують перевірки на відповідність ТБК. Забезпечення належної якості систематизації (або редагування) систематичного каталогу (СК) неможливе без значних витрат часу на довідковий пошук.

Досягнення поставленої мети ускладнюється рядом обставин:

1. різноманітністю класифікаційних систем;
2. синонімією в латинській номенклатурі;
3. численністю елементів у системі латинської номенклатури;
4. численністю літературних джерел, що використовуються у ході пошуку.

Перейдемо до їх розгляду.

1. Різноманітність класифікаційних систем органічного світу

Таксономічні критерії змінюються в міру накопичення знань. Системи класифікації вдосконалюються: стають обширнішими, зручнішими для пошуку інформації, дають достовірніше уявлення про властивості об'єктів, які класифікуються [4]. Штучні системи витісняються природними, основаними на подібності, зумовленій спорідненістю, й дедалі більшою мірою відбивають реальний хід еволюції. З використанням нових методів (гено-, каріо-, хемосистематика) база діагностичних ознак розширюється. Проте таксони відрізняються від багатьох наукових понять, які мають загальноприйняте, точне та незмінне значення. Оскільки визначення їх границь та рангів залишається довільним і, значною мірою, суб'єктивним, ці границі та ранги підлягають зміні. Критеріями, що визначають їх, є погляди систематиків, які вивчають дані організми. Ці критерії не встановлюються апіорно, а є результатом самого процесу класифікації [4]. Наприклад, родина *Iridaceae* (півникові) деякими ботаніками підноситься до рангу порядку.

Таксон з одним і тим самим найменуванням може розглядатися в різному обсязі. Так, одні

автори визнають самостійність родів *Prunus* у вузькому значенні слова (слива, терен), *Persica* (персик), *Amygdalus* (мигдаль), *Armeniaca* (абрикос), *Cerasus* (вишня і черешня), інші об'єднують їх у один рід *Prunus* у ширшому розумінні слова. Максимальне розширення границь цього роду має на увазі включення до його складу додатково черемхи (*Padus*) та лавровишні (*Laurocerasus*) [5].

Завдання відбору ознак, за якими проводитиметься класифікація, не може бути формалізоване. Цей відбір здійснюють спеціалісти на основі інтуїції та досвіду роботи. Відсутнє й загальноприйняте поняття подібності [7]. Це стосується класифікації будь-яких об'єктів, а тим більше таких складних, як біологічні системи.

Звичайно, класифікації у біології побудовані на основі сукупності ознак.

Дискусії в галузі систематики стосуються одних таксонів (гриби, мікоміцети) більшою мірою, ніж інших (членистоногі, вищі рослини).

Унаслідок розбіжності в поглядах спеціалістів система підрозділів органічного світу та відповідних словесних позначень фактично являє собою сукупність альтернативних систем з різним ступенем авторитетності. При індексуванні систематизатор має враховувати можливість розходжень у галузі таксономії між документом, що індексується, робочими ТБК та літературою, залученою для довідок.

2. Синонімія в латинській номенклатурі

У зв'язку з наявністю різних систем таксономічної класифікації в науковому вжитку співіснують синонімічні найменування одних і тих же об'єктів. Наприклад, одні ботаніки трактують пирій повзучий як вид роду *Agropyron* (житняк): *Agropyron repens*, а інші — як вид окремого роду *Elytrigia* (пирій): *Elytrigia repens* [3, 6]. Молюск *Viviparus* (живородка) відомий також під назвою *Paludina*.

3. Численність елементів у системі латинської номенклатури

Відповідно чисельності видів організмів, яка на сьогодні оцінюється приблизно в 1,5 - 2 млн. [8], число найменувань таксонів, з урахуванням над- і внутрішньовидових таксонів, імовірно теж становитиме декілька мільйонів. Орієнтуватись у такому розмаїтті назв дуже важко. Дещо спрощує справу застосування в систематиці т. зв. бінарної номенклатури — позначення видів подвійною назвою, що включає найменування роду, до якого належить вид, і так званий видовий епітет. Як правило, систематизатору, на відміну від спеціаліста в галузі таксономії, достатньо інформації про родову належність організму. (Але не виключені випадки, коли перегляд рангу таксо-

на, що спочатку входив як вид до певного роду, буде настільки радикальним, що це суттєво вплине на результат індексування).

Роди включають різну кількість видів: один, кілька, десятки, сотні, інколи навіть тисячі. Внаслідок цього число позначень, з яким має справу систематизатор, істотно (на 1-2 порядки) скорочується, проте все ж залишається дуже суттєвим.

4. Численність літературних джерел, що використовуються у ході пошуку

Необхідну інформацію для визначення місця того чи іншого таксона в систематичній ієрархії розсереджено між багатьма виданнями. В практиці систематизації використовуються довідники, підручники, визначники, «Флори», «Фауни», монографії, статті з періодичних видань, причому основне значення надається тим із них, класифікація в яких збігається з наведеною в ТБК, інші ж відіграють допоміжну роль.

Певну складність становить ретроспективний аспект пошуку, адже процес «старіння» інформації стосується систематики набагато менше, ніж інших галузей біології.

Деякі труднощі створює і наявність у системі латинської номенклатури орфографічних варіантів назв омо- та паронімії.

У різних авторів назви одних і тих же об'єктів можуть відрізнятися написанням: *Agropyron* та *Agropyrum* (вищезгаданий житняк); *Gleditsia* та *Gleditschia* (гледичія); *Idotea* та *Idothea* (ракоподібне морський тарган); *Paramecium* та *Paramecium* (інфузорія парамеція).

Різні організми можуть мати однакові або подібні найменування. Так, назвою *Serpula* позначається малощетинковий черв'як з родини *Serpulidae* і гриб (родина *Coniophoraceae*). Звичайно (але не завжди), з контексту можна дізнатися, про який саме організм ідеться в документі.

Назви свердлярчої губки *Cliona* і крилоногого молюска *Clione* близькі між собою. У подібних випадках не завжди можна відрізнити пароніми від варіантів написання або з'ясувати, від якої саме назви утворене найменування таксона вищого рангу.

З'ясування місця таксонів у систематичній ієрархії пов'язане і з особливостями як використання ТБК, так і документа, що підлягає аналізу.

В основу робочих таблиць (Рубрикатора) Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (РНБУВ) покладено Таблиці ББК для наукових бібліотек, стосовно біологічних наук – це випуск VI [2]. Нове видання таблиць з біологічних наук суттєво відрізняється від попереднього докорінним переглядом його структури та

набагато більшою глибиною деталізації. Це стосується і систематичних розділів. У більшості випадків нижньою границею поділу є родина, іноді порядок або ряд, клас і навіть відділ або тип. У підрозділах індексу E422 виділені окремі роди бактерій. Запропонований ступінь деталізації в основному є задовільним для умов НБУВ. Проте використання переваг цих ТБК пов'язане з великими обсягами досить трудомісткої рекласифікації бібліографічних записів СК, наведення довідок та перегляду літератури *de visu*.

Що стосується документа, він часто або не містить відомостей про систематичне положення розглядуваного організму, або ці відомості в «системі координат» ТБК є недостатньо детальними, або навпаки, надмірно деталізованими. Слід враховувати й можливість розходження в розумінні рангів та границь таксонів між авторами документа і ТБК.

Наведемо кілька прикладів найпростіших проблемних ситуацій.

У документі є відомості про належність молюска *Ostrea* (устриця) до класу *Bivalvia* (двостулкові). Оскільки РНБУВ передбачає підрозділ останнього до рядів, індекс E621.166, що відповідає класу двостулкових, є недостатньо деталізованим. На основі літературних даних про належність роду *Ostrea* до ряду *Mytilida* шуканий індекс складе E621.166.21.

Документ містить посилання на те, що молюск *Teredo* (корабельний черв'як) належить до родини *Teredinidae*. Деталізацію типу молюсків у РНБУВ доведено тільки до рядів. Згідно з даними літератури, як рід *Teredo*, так, відповідно, і родина *Teredinidae* входять до складу ряду *Cardiida*, індекс якого E621.166.24.

Зі змісту документа можна зробити висновок, що рід *Convallaria* (конвалія) належить до родини *Liliaceae* (лілійні). У системі, наведеній у РНБУВ, родина лілійних розглядається в значно вужчих границях і рід *Convallaria* відноситься до іншої родини – *Asparagus* (спаржові). Відповідно до цього, документу слід надати індекс E522.912.12Asp, а не E522.912.12Lil, як було б у разі формального підходу.

Час на наведення подібних довідок витрачається особливо нераціонально при систематизації літератури (за поодинокими запитам), відносно менші ці витрати у ході редагування СК, бо при цьому формуються масиви запитів, близьких за тематикою.

Паліативним заходом у розв'язанні проблем, пов'язаних з латинською номенклатурою, є створення на основі літературних розшуків картотек латинських назв таксонів, наявних у документах або бібліографічних записах, але відсутніх у ТБК, і відповідних класифікаційних індексів.

Такі картотеки, незважаючи на їх неповноту, дозволяють, крім задоволення відповідних читачьких запитів, скоротити обсяг роботи з літературними джерелами за рахунок таксонів, що повторно згадуються в документах та картках. Частота згадування окремих систематичних одиниць неоднакова і *залежить* від того, чи *належить* даний таксон до місцевої біоти, чи часто зустрічається, чи має практичне або наукове значення. Коли, наприклад, звернутися до СК НБУВ, можна встановити, що 94 родових найменування грибів з визначеним систематичним положенням згадані 252 рази, з них 37 родів (майже 40%) — неодноразово (від 2 до 33 разів).

У принципі можливе створення картотек на основі не конкретних запитів, а з суцільним відтворенням таксономічних ієрархій до родів включно. Але подібні картотеки характеризувалися б значним обсягом (орієнтовно — десятки тисяч карток) і потребували б великих витрат часу не тільки на літературний пошук, а й на класифікацію та розстановку карток.

Кроком уперед у розв'язанні проблеми було створення покажчиків латинських найменувань для систематизації літератури з окремих таксонів. У Бібліотеці АН СРСР проводилася робота зі складення алфавітного покажчика родових найменувань хребетних до першого видання Таблиць ББК для наукових бібліотек. У 1971 р. співробітники бібліотеки надрукували такий покажчик для плазунів [1]. Але, на жаль, практика створення подібних довідників-додатків до ТБК не поширилась, можливо, внаслідок трудомісткості традиційної технології їх розробки.

Впровадження засобів електронно-обчислювальної техніки в бібліотечну практику надало можливість по-новому організувати довідково-методичний апарат систематизації, зокрема доповнивши його різноманітними електронними службовими картотеками (ЕСК) та БД. Останні являють собою суттєву підмогу не тільки при пошуці інформації, а й при систематизації документів. Найбільша необхідність у них і зручність їх використання відчувається при обробці літератури з тих галузей знань, які мають розвинені класифікаційні підходи і, таким чином, з одного боку, можуть надавати документам додаткові точки доступу різних ступенів деталізації, з іншого, — їх класифікації природно підходять для створення різноманітних БД і ЕСК. Насамперед, це стосується біологічних наук. Це дало змогу вирішити таку болючу проблему, як мала швидкість створення та ведення традиційних карткових службових картотек і доступу до них.

По-перше, витрати часу на запис в електронні БД скорочуються пропорційно числу параметрів, за якими проводиться сортування.

По-друге, відпадає трудомістка робота з підбору та розстановки карток. Значно спрощується процедура редагування інформаційних масивів.

По-третє, фактор кількості записів уже не є лімітуючим, а витрати часу на ведення цих БД різко знижуються.

По-четверте, швидкість доступу до інформації в ЕСК і БД набагато вища. Її зниження не так суттєво відчувається (або навіть взагалі непомітне) при значному збільшенні обсягів масивів даних як при веденні їх карткових аналогів. Крім того, деякі пошукові середовища не вимагають за умов зростання кількості записів у БД застосування додаткових засобів оздоблення (роздільники тощо) для оптимізації орієнтації у величезних інформаційних полях, утворених однорідними складниками.

Однією з нових запропонованих можливостей є також те, що оболонки ЕСК і БД дозволяють створювати в автоматизованому режимі найрізноманітніші тематичні добірки, готувати матеріали для друкованих покажчиків.

Радикальне розв'язання проблеми латинської номенклатури стосовно сфери систематизації становиться реальним завдяки можливостям пошуку та сортування у великих масивах записів на електронних носіях.

Співробітники відділу систематизації НБУВ розпочали створення системи електронних покажчиків латинських назв таксонів (переважно родових) до РНБУВ.

Середовищем для цього було обрано оболонку EXCEL, яка:

- 1) забезпечує зручність і простоту інтерфейсу користувача;
- 2) дозволяє опрацьовувати дані як у форматі електронних таблиць, так і у вигляді БД;
- 3) пропонує всі необхідні функції для опрацювання використовуваних полів;
- 4) має вбудовані засоби сортування багатоклонкових таблиць за різними параметрами;
- 5) містить усе необхідне для оформлення таблиць даних;
- 6) надає можливості обміну (експорту-імпорту) даними між EXCEL'ем та іншими середовищами.

На сьогодні завершено перший етап роботи над покажчиком до розділу E521 Нижчі рослини. За станом на жовтень 1999 р. БД покажчика налічує понад 2100 назв таксонів різного рангу. В основному - це родові таксони. Крім того, наведені назви родин, порядків та класів, не включених до РНБУВ. Покажчик містить синоніми та варіанти правопису латинських найменувань таксонів. Він не претендує на повноту, проте охоплює назви більшості найрозповсюдженіших і найважливіших у практичному й на-

уковому відношенні таксонів водоростей, слизовиків, грибів та лишайників і навіть у теперішньому вигляді може задовольнити переважну більшість запитів систематизатора. Принцип організації електронних БД надає можливості їх постійного доповнення та оновлення. Це стосується й даного покажчика.

При користуванні ним треба враховувати, що в РНБУВ для систематизації застосовується не індекс E421 (Cyanobacteria), а набагато деталізованіший індекс E521.20 (Cyanophyta), який є альтернативним. Уся література по слизовикам збирається під індексом E521.4 (Mycotycota). Індеси E621.111.13 (Acgrasea), E621.111.14 (Eumycetozoa), та E621.111.15 (Plasmodiophorea), що в сукупності є фактичною альтернативою індексу E521.4, не використовуються.

Записи в покажчику складаються з двох обов'язкових полів: латинської назви таксона та індексу РНБУВ для таксона вищого рангу, якому в ТБК має безпосередньо підпорядковуватися даний таксон. Синонімам надається один і той же індекс. При необхідності записи можуть доповнюватися полями, які заповнюються факультативно й містять додаткові відомості про даний таксон.

Наведемо кілька прикладів.

♦ Під *Russula* (сироїжка) входить до складу родини *Russulaceae*, котрій відповідає індекс E521.561.22Rus. Запис має вигляд:

Russula E521.561.22Rus.

♦ Незавершений гриб роду *Aspergillus* одержує індекс порядку *Hyphomycetales*, якому цей рід безпосередньо підпорядкований у відповідності з ТБК:

Aspergillus E521.571.

♦ Оскільки найменування порядку *Moniliales* є синонімом назви *Hyphomycetales*, запис набуває виду:

Moniliales E521.571.

♦ Існує два варіанти написання латинської родової назви червоної водорості *Kallymenia* з родини *Kallymeniaceae*: *Kallymenia* і *Callymenia*. У покажчику наводяться обидва варіанти, бо в літературі, що підлягає систематизації, може зустрітись будь-який з них:

Kallymenia E521.252.3Kal;

Callymenia E521.252.3Kal.

У роботі над покажчиком використане широке коло літературних джерел.

Паралельно з доповненням існуючого покажчика назв нижчих рослин, що вже використовується при систематизації, розпочато роботу над аналогічною довідковою БД до розділу РНБУВ E522 Cormophyta Вищі рослини.

У перспективі планами відділу систематизації НБУВ передбачається створення покажчиків латинських назв хребетних та безхребетних тварин та викопних організмів.

Робота з підготовки електронного покажчика назв таксонів не має аналогів. Вона відрізняється передусім прикладним характером. Її мета — задовольнити нагальні потреби бібліотечної практики.

Застосування електронного покажчика дозволяє значно підвищити якість систематизації біологічної літератури при одночасному скороченні витрат часу на наведення довідок.

Спеціалісти з обслуговування читачів можуть користуватися довідником для задоволення вузькопрофільних запитів спеціалістів з біології, насамперед фахівців і студентів, а також усіх тих, хто хоче поглибити свої знання.

Створення довідника сприяє розширенню лінгвістичної бази пошуку біологічної інформації.

На нашу думку, він може зацікавити й співробітників бібліотек науково-дослідних установ НАН України.

1. Алфавитный указатель основных научных (латинских) родовых названий современных пресмыкающихся: Справочное пособие для систематизации литературы по разделу «E693.34 Reptilia Пресмыкающиеся. Герпетология» (Библиотечно-библиографическая классификация, вып. VI)// Библ.-библиогр. классификация и практика перевода системат. каталога на схему ББК: Из опыта работы Библиотеки АН СССР. — Л.: Изд. отд. Б-ки АН СССР. — 1971. — С. 230—248.

2. Библиотечно-библиографическая классификация: Таблицы для научных библиотек. — Вып. VI Биологические науки. — Доп. и испр. изд. — М., 1988. — 347 с.

3. Біологічний словник / За ред. К. М. Ситника і О. П. Топачевського. — Вид. 2-е, перероб. і доп. — К.: Головна редакція УРЕ, 1986. — 679 с.: іл., 4 л. іл.

4. Джеффри Ч. Биологическая систематика. — М.: Мир, 1980. — 119 с.

5. Жизнь растений: В 6 т. — М.: Просвещение, 1974 -

Т. 5. Цветковые растения. Ч.2 / Под ред. А. Л. Тахтаджяна. 1980. — 430 с.: ил., 32 л. ил.

6. Жизнь растений: В 6 т. — М.: Просвещение, 1974 -

Т. 6. Цветковые растения / Под ред. А. Л. Тахтаджяна. 1982. 543 с.: ил., 32 л. ил.

7. Котов В. Н., Терентьева Н. Г. Классифицирование в биологии: Экспресс-метод ФЛАМЕНКО /АН Украины. Ин-т ботаники им. Н. Г. Холодного. — К.: Наук. думка, 1993. — 68 с.

8. Хржановский В. Г. Курс общей ботаники. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М.: Высш. шк., 1982; Ч.2. Систематика растений. 544 с.: ил.

ДОКУМЕНТАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Валентина Корнієнко,

м. н. с. відділу загального бібліотекознавства НБУВ

Стандарти СІБВС та інформаційні технології і комунікації Росії: огляд

Розглянуто позитивні чинники у розвитку стандартизації в СІБВС (система інформаційної, бібліотечної та видавничої справи) Російської Федерації, наукові дослідження і розробки науково-технічної документації, що сприяють прискоренню створення та впровадженню нових інформаційно-бібліотечних технологій.

Система інформаційної, бібліотечної та видавничої справи, що відповідає сучасним тенденціям розвитку науки й техніки, на початку 90-х років потребувала перегляду та вдосконалення розробки стандартів. Нормативно-технічні документи (НТД) у зв'язку з інтенсивним впровадженням нових технологій слід було гармонізувати з діючими або розроблюваними міжнародними нормами.

Фактор, що зумовив необхідність розвитку цього процесу, а саме окремих НТД або їх комплексів чи статуту, повністю змінив систему колишнього Держстандарту СРСР. Незважаючи на політичні пертурбації, слід було б зберегти єдиний інформаційний простір і існуючу нормативно-технічну базу, узгодити подальші дії, спрямовані на створення принципово нових стандартів.

У 1992 р. між країнами СНД було укладено Угоду про проведення єдиної політики в сфері стандартизації, метрології і сертифікації, згідно з якою стандарти отримують статус міждержавних НТД. Це дало змогу забезпечити м'який вихід із системи Держстандарту СРСР та створити державні системи стандартизації країн СНД на національному рівні.

Розвиток стандартизації стимулювали розпад системи Держстандарту СРСР і впровадження у практику роботи бібліотек, органів інформації та видавництва найсучасніших автоматизованих технологій, носіїв інформації.

Хоча Росія, на відміну від колишніх союзних республік, мала висококваліфікованих фахівців, багатолітній досвід у галузі створення НТД, діючу систему стандартизації, все ж таки й там змінюються підходи до підготовки стандартів,

бурхливо розвиваються нові технології, впроваджені в СІБВС.

Затверджене в 1997 р. «Положение о Государственной системе научно-технической информации Российской Федерации» (далі — «Положение») визначило її завдання, функції та структуру.

Структура Державної системи науково-технічної інформації (ДСНТІ) включає федеральні органи НТІ й науково-технічні бібліотеки (НТБ), галузеві органи НТІ та НТБ, регіональні центри науково-технічної інформації [1, 2].

До федеральних органів НТІ і НТБ (забезпечують формування, ведення та організацію використання цих інформаційних фондів, баз і банків даних по різноманітних видах джерел НТІ та напрямках науки й техніки) віднесено понад 30 організацій інформаційного профілю, в тому числі й Федеральний фонд державних стандартів, загальноросійських класифікаторів техніко-економічної інформації, міжнародних стандартів Державного комітету РФ зі стандартизації, метрології й сертифікації Держстандарту РФ [1, 2].

Однією з функцій системи ДСНТІ (за «Положением») є, насамперед, підготовка повноцінної нормативної бази та вирішення питання щодо нормативного забезпечення процесів взаємодії учасників системи при формуванні та використанні фондів НТД [1, 3].

Держстандарт РФ, як головний методичний центр, поглиблює свою діяльність зі створення НТД, враховуючи впровадження нових автоматизованих технологій та їх банків даних.

Принцип функціонування ДСНТІ полягає в централізованій одноразовій обробці світового інформаційного потоку документів у сфері науки й техніки федеральними органами НТІ і НТБ та багаторазовому використанні наукової й технічної інформації користувачами через мережу інформаційних організацій у галузях та регіонах. Для вирішення цього завдання насамперед не-

обхідно узгодити сумісність роботи різних ланок ДСНТІ: їхня інформаційна продукція та послуги мають відповідати стандартам у ділянці інформації та документації, вимогам загальносистемних нормативно-методичних документів [1].

Головним інститутом, який забезпечує сумісність роботи ділянок ДСНТІ, є система держстандартів. Вони розробляються і підтримуються Технічним комітетом 191 (ТК) «Науково-технічна інформація, бібліотечна та видавнича справа» (система СІБВС) [1], організованим на базі ВІНІТІ [3].

Розробка стандартів ТК 191 ведеться за окремими напрямками:

- ♦ система понять інформаційної діяльності (терміни та визначення);
- ♦ уніфікація форм подання й опис даних;
- ♦ основні положення СІБВС;
- ♦ транслітерація літер кирилицької абетки літерами латинської [3].

Зараз діє понад 60 держстандартів з різноманітних аспектів науково-інформаційної діяльності. Уніфіковано термінологію, форми подання й опис даних, обмінні формати, транслітерацію тощо [1].

Підвідомчий головний інститут – Всеросійський науково-дослідний інститут класифікації, термінології та інформації зі стандартизації і якості (ВНДІКІ) Держстандарту РФ є координуючою організацією по системі в цілому. В ньому створено автоматизовану систему обробки інформації (СОІ), банки даних (БнД), прикладні системи, впорядковано інформаційне забезпечення користувачів комп'ютерної мережі. Інформаційна підвалина СОІ – фонд стандартів, класифікаторів та ін. СОІ включає банки даних:

- ♦ БнД «НОРМДОК» - першоджерело (інформує щодо прийняття вітчизняних і міжнародних технічних умов про норми країн, у які передбачається експортувати продукцію, має бібліографічну інформацію про 400 тис. НТД);
- ♦ БнД «СТАНДАРТ» — містить повні тексти стандартів;
- ♦ БнД «КЛАССИФИКАТОР» — призначений для впровадження, опрацювання, збереження та видання класифікаторів техніко-економічної й соціальної інформації (включає класифікатори стандартів продукції);
- ♦ БнД «РОСТЕРМ» (Російська термінологічна служба) заснований провідними вченими й фахівцями країни на базі унікального автоматизованого банку даних. Містить загальновизначені в світовій практиці терміни та визначення й аббревіатури з різноманітних галузей науки і техніки російсь-

кою, англійською, німецькою та французькою мовами [4].

БнД ВНДІКІ не тільки забезпечують пошук необхідної інформації про НТД, а й дають змогу аналізувати діючі стандарти. Це допомагає їх створенню, в т.ч. й відповідно до міжнародних вимог СІБВС.

Успішне функціонування комунікативних каналів зв'язку передачі інформації в інші країни можливо забезпечити при нормативному впорядкуванні інформаційних процесів, що надають доступ до інформаційних фондів документів за умов розробки не тільки державних, а, насамперед, міждержавних НТД, гармонізованих з міжнародними стандартами. Складне завдання зі створення аналогічних НТД СІБВС у межах ДСНТІ здійснює ТК 191 за участю інших провідних інформаційних органів і бібліотек [3].

Інформатизація бібліотечної справи є пріоритетним напрямом і в діяльності Міністерства культури РФ. Впровадження та розвиток бібліотечних ресурсів і забезпечення до них доступу по комунікативних каналах зв'язку набуває загальнодержавного значення. Державні органи займаються проблемами формування єдиного інформаційного простору Росії. Ведеться інформатизація федеральних бібліотек, накопичуються інформаційні ресурси (ІР).

У РФ сьогодні функціонує майже 130 тис. бібліотек різних систем і відомств. Найбільшу мережу бібліотек мають система Мінкульту РФ та муніципальні органи культури. ОНУБ співпрацюють із центрами НТІ й, таким чином, є складниками ДСНТІ. Мережа спеціальних бібліотек включає й мережу Державної публічної науково-технічної бібліотеки Росії (налічує близько 30 центральних НТБ і 16 тис. спеціальних бібліотек, організацій та установ), а академічних — спирається на регіональні центри — Бібліотеку РАН і ДПНТБ СВ РАН, та на галузеві центри. Йдеться про бібліотеки природничих наук, Інституту наукової інформації по суспільних науках, Московського державного університету, Державну центральну науково-медичну, Центральну наукову сільськогосподарську. У цілому не дуже численна група вищеназваних спеціальних бібліотек володіє автоматизованими технологіями, бере участь у загальнодержавних програмах і може сприяти питанням взаємодії в межах ДСНТІ [6], які розпочали еволюційний підхід до вирішення питань стандартизації, насамперед у бібліотечно-інформаційній справі.

Використовуючи потенціал указаних головних органів Держстандарту РФ, ДСНТІ, бібліотек усіх типів, у Росії розроблено програму «ЛИБНЕТ» з метою формування єдиного інформаційного простору країни, інтеграції її ІР у міжнародний

інформаційний обмін. Вона реалізується під керівництвом Міжвідомчої експертної ради з проблем інформатизації бібліотек Росії (діє при Мінкультури РФ з 1996 р.). У програмі виокремлюються ключові проблеми й визначаються чотири взаємопов'язаних проекти.

Завдання першого — «Розробка концепції створення комп'ютерної мережі бібліотек Росії» — полягає в розробці концептуальних засад побудови мережі, структури керування нею, опрацювання правових і економічних підвалин її функціонування, взаємодії учасників, визначення технічної політики її розвитку, принципів формування та використання розподілених ресурсів бібліотек.

Підготовку російського стандарту щодо складання бібліографічних записів у машиночитаній формі на основі UNIMARC, тобто розробку їх національного машиночитаного формату, закладено в другому проекті — «Створення національного машиночитаного формату бібліографічних записів».

Розробку та впровадження інформаційних технологій каталогізації документів на підґрунті єдиного формату визначено в третьому проекті — «Створення центру кооперативної каталогізації». Каталогізаційний центр за типом OCLC дасть змогу ліквідувати багатократне дублювання при побудові бібліографічних БД.

Завдання четвертого проекту — «Російські бібліотеки в Internet» — полягає в можливості отримати швидкісні та якісні канали доступу до мережі.

У рамках програми «ЛИБНЕТ» передбачається зосередити зусилля на розробці єдиного загальноросійського стандарту ОРАС, який можливо було б рекомендувати бібліотекам усіх типів та органам інформації. Це значно полегшить онлайновий пошук інформації для користувачів [7].

Вирішення цього завдання дасть змогу забезпечити функціонування бібліотек Росії як єдиної інформаційної системи [7].

Завершено перший етап робіт зі створення російського комунікативного формату подання бібліографічних записів у машиночитаній формі (книги, серіальні видання, авторитетні записи). Найближчим часом мають закінчитися роботи над форматом для всіх видів документів. Він апробується в Російському центрі корпоративної каталогізації [7].

Планується організувати постійно діючу службу ведення й підтримки системи національних авторитетних нормативних файлів, а також машиночитаних форматів бібліографічних та нормативних записів [7].

Уніфіковано форми подання й визначення даних, що включає розробку ГОСТу на формат

подання даних на машинних носіях і в інформаційних виданнях; ГОСТ стосовно змісту реферативної інформації та ін. [8, 9]. Міждержавні стандарти розроблялися, зважаючи на практичний досвід інформаційної діяльності ВІНІТІ та при узгодженості з міжнародними стандартами ISO (Міжнародної організації зі стандартизації) [3].

Розробці нових НТД передувало обговорення цієї проблеми теоретиками в галузі бібліотечної та інформаційної справи на сторінках фахових періодичних видань і міжнародних конференціях. Учені та практики дійшли висновку про необхідність створення чіткої теорії, яка б дала змогу розробляти оптимальні каталогізаційні системи, адекватно реагувати на зміни у формах і технології підготовки каталогів, теорії, що дозволить забезпечити ідеальні правила, цілком задовольняючі каталогізаторів, автоматизаторів, користувачів.

Технологія обміну інформацією з використанням електронних каталогів розглядалася на 63-й сесії ІФЛА та міжнародній конференції з перегляду Англо-американських правил каталогізації (AACR). Вона зумовила необхідність аналізу функцій традиційного каталогу та вплив на його розвиток нових технологій в електронному середовищі, а саме — інтеграція бібліотечних операцій, новітні досягнення у побудові мереж і забезпечення глобального доступу до каталогів, віртуальної копії, бібліографічних БД різноманітних типів, можливості інтерактивного пошуку відображення.

Фахівці шукають нові підходи до різноманітних аспектів бібліографічних записів, щоб досягнути збільшення точок доступу до інформації та максимально її взаємовикористовувати й обмінювати.

Правила каталогізації AACR адаптуються до вимог ЕК з метою підтримки концепції багаторівневих описів серіальних видань, відмови від пріоритету фізичної форми документа під час вибору засобів опису та орієнтування на його інтелектуальний зміст, вирівнювання методик бібліографування для всіх видів документів з урахуванням рекомендації ISBD (Міжнародний стандартний бібліографічний опис електронних ресурсів) і стандартів ISO, максимальне використання взаємозв'язаної структури каталогу.

На думку Т. Бахтуріної і Н. Монтвилоффа, результати порівняльного дослідження Англо-американських правил каталогізації з ГОСТ 7.1-84 «Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления» виявили недоцільність перегляду стандарту [6, 10]. Незначні відмінності полягають у тому, що AACR гармонізується з нормативними та авторитетними

записами, відсутніми в ГОСТ 7.1-84. Необхідно переглянути діючі «Правила составления библиографического описания» (далі — «Правила») і здійснити їх модифікацію, простежити межі між правилами складання бібліографічного опису та комунікативними форматами, довести або спростувати необхідність їх паралельного функціонування [6].

«Правила...» (1986) ґрунтувалися на міжнародних рекомендаціях ІФЛА і мають право на існування, оскільки базуються на ISBD, вважають Н. Каспарова і Т. Бахтуріна. При створенні стандартів з бібліографічного запису й нових технологій, щоб забезпечити оперативний пошук та обмін інформацією, слід враховувати рекомендації ISBD і стандартів ISO.

Постали проблеми не лише вдосконалення «Правил...» чи підготовки комунікативного формату, а й суто термінологічні.

Подання бібліографічних даних у машиночитаній формі — актуальна галузь інформаційно-бібліотечної науки й практики, що швидко розвивається та пов'язана з традиційним БО та з новими автоматизованими технологіями.

У процесі адаптації AACR, UNIMARC і «Правил...» виникли проблеми в ході перекладу. Так, наприклад, термін «авторитетный/нормативный» свідчить про те, що розробникам не вдалося прийти до єдиного еквівалента. Під терміном «нормативный» часто розуміються «законодательные и нормативные акты, документы», а «авторитетные» записи, файли створюються, до речі, в процесі каталогізації. Фахівці впевнені, що термін «авторитетный» утвердиться в професійному бібліотечному середовищі.

При міжнародному обміні інформацією записи UNIMARC здійснюються однією мовою. Тому в Росії постало питання про зміну «технології» узгодження термінологічних НТД. Враховуючи те, що терміносистема в різний час має різне накопичення, багато термінів продовжують залишатися в ній, але змінюють своє значення. Отже виникає нова проблема. Термінологічні стандарти і дотепер є не еквівалентом щодо іноземних мов (стосовно вимог стандартизації англійською, німецькою, французькою, російською мовами), а інколи дослівним перекладом («кальками») або мають описові характеристики. Пошуком еквівалента наукового терміна повинні займатися, насамперед, фахівці й учені за допомогою перекладача. Терміни слід підтверджувати посиланнями на словники, підручники, посібники, монографії, котрі використовують дефініцію, що є в стандарті. При розробці нормативного документа необхідно синтезувати напрацьовані теоретичні розробки й практичний досвід з огляду на зарубіжні аналоги.

Бібліотеки, як і інші інформаційні установи, завжди потребували системного викладу термінології тієї або іншої частини чи блоку терміносистеми будь-якої підгалузі, чи навіть її частини, не кажучи вже про галузі знань у цілому.

Порівняльний аналіз міжнародних стандартів (МС) ISO 5127/1, ISO 5127/5, ISO 5127/6, ISO 5127/7 з аналогічними російськими НТД показав їх ідентичність, але останні налічують менше фахових термінів.

При узгодженні науково-інформаційної та бібліотечно-бібліографічної терміносистем з міжнародною з'ясувалося, що ці наукові галузі в системі ISO інтегровані в єдину. В єдиній терміносистемі при визначенні одних і тих же понять, процесів та ін. повинні використовуватися єдині терміни.

Постало завдання структурувати терміносистему, які нараховують близько 600 термінів і понять. Тобто мала продовжуватися розробка термінологічних стандартів у межах СІБВС і здійснюватися поповнення за рахунок Міжнародних стандартів ISO. Оптимальною була б розробка єдиного термінологічного стандарту, що виключає повтори й перехресні посилання. Однак Держстандарт РФ і ВНДІКІ відмовилися від стандарту, який мав би 500–600 термінів. Терміносистему розподіляють на чотири частини. Перша — загальнолінгвістичні, загальнотеоретичні терміни та терміни суміжних галузей. Решта ввійшла до інших проектів стандартів «Комплектование фонда документов. Библиография. Каталогизация», «Информационно-поисковые языки» та «Поиск и распространение информации».

Розробка окремих стандартів і комплексів СІБВС координується програмою «ЛИБНЕТ».

Отримати кінцевий результат — реалізувати її четвертий проект з підключенням бібліотек та інших органів інформації до Internet — дозволить розробка трьох попередніх проектів зі створення термінологічного, форматного й лінгвістичного забезпечення для впровадження автоматизованих технологій.

ТК 191 [3] виконує також і розробки принципів уніфікації та стандартизації для інформаційної взаємодії користувачів з виходом на міжнародні системи й мережі (типові обмінні формати, стандарти, рекомендації, створення та ведення інформаційно-пошукових мов).

Роботи, спрямовані на підключення бібліотек за допомогою федеральних і міжнародних добровільних фондів по «благодійних» каналах до Internet, мають свій позитивний результат, однак вони настільки перевантажені, що доступ до інформації стає майже неможливим [7].

Нині на стадії остаточного затвердження —

новий проект, у якому беруть участь шість країн СНД. Основна його мета — розробка міждержавного обміну інформацією по телекомунікаційних мережах [3]. Тому розробка четвертого проекту «ЛИБНЕТ» є перспективною. Він сприяє створенню корпоративної комп'ютерної мережі найбільших бібліотек і органів НТІ країни з єдиним керуючим виходом у глобальній мережі з підключенням до них більшості російських бібліотек і органів НТІ як користувачів [7].

Але важливо не тільки збирати та зберігати ІР, а й надавати, гарантувати доступ до них. Це мають забезпечити нові автоматизовані технології, розроблені на основі відповідної нормативно-технічної бази документів.

Створення нових технологій передачі інформації первинних і вторинних документів насамперед залежить від упорядкування, деталізації, уніфікації окремого, а потім здійснюється перехід до загального, глобального.

Зі впровадженням у бібліотечно-інформаційні процеси автоматизованих технологій доводиться не лише переглядати НТД, що відбивають нові технології, а й вести перепідготовку спеціалістів у галузі стандартизації.

Інститут підвищення кваліфікації інформаційних працівників готує зараз дипломованих фахівців не тільки з традиційних напрямів («Бібліотекознавство і бібліографія», «Інформатика та обчислювальна техніка» тощо), а й з таких, як «Стандартизація і сертифікація (за галузями застосування)» [11].

Необхідно посилити роботу з актуалізації й координації системи держстандартів і з міжнародними, насамперед з ТК 191 ISO.

ISO — це всесвітня федерація національних органів зі стандартизації (об'єднує близько 110 країн). Її діяльність поширюється на всі галузі стандартизації, за винятком стандартів у сфері електротехніки та електроніки, що розробляються Міжнародною електротехнічною комісією. Ці організації складають спеціалізовану систему всесвітньої стандартизації (недержавна система промислового й технічного співробітництва зі створення міжнародних стандартів).

Діяльність ISO децентралізована. Її здійснюють 185 технічних комітетів та 635 підкомітетів. Про необхідність діяльності ISO свідчить і той факт, що близько 500 міжнародних організацій, у тому числі й усі спеціалізовані установи ООН, співпрацюють з ТК ISO. ISO має свою інформаційну мережу ISONET, яка зв'язує її інформаційний центр з аналогічними національними, сприяє обміну інформацією про міжнародні й національні стандарти, технічні умови та інші нормативні документи.

Усі перетворення спричиняють специфічні зміни, однак є процеси, для яких завжди необхідна розробка стандартів. Міждержавне співробітництво та розвиток бібліотек мають базуватися на міжнародних стандартах [12].

Позитивним чинником у розвитку стандартизації на сучасному етапі є наявність загальнодержавної політики РФ та напрацьованих і логічно взаємопов'язаних проектів з метою проведення теоретичних наукових досліджень і розробки НТД, що забезпечують створення та впровадження нових автоматизованих технологій, обмін інформацією по швидкісних гіперканалах зв'язку й отримання користувачами вторинних і первинних документів на електронних носіях.

1. Нечипоренко В. П. Информационный капитал научно-технической деятельности // Научно-техн. инф. Сер. 1. — 1998. — № 11. — С. 2–8.

2. Положение о государственной системе научно-технической информации // Там же. — 1997. — № 11. — С. 24–26.

3. Арский Ю. М. Роль ВИНТИ как головного центра ГСНТИ // Там же. — 1998. — № 11. — С. 8–10.

4. Минаева Т. Я., Гришина Ф. Е., Чумадина Т. Л. Информационное обслуживание на основе банков данных по стандартизации // Там же. — 1996. — № 6. — С. 30–32.

5. Земсков А. И. Роль научно-технических библиотек в ГСНТИ // НТИ. Сер. 1. — 1998. — С. 11–14.

6. Костенко Л., Чекмарьов А. 3-тя міжнародна конференція «Бібліотеки й асоціації в мінливому світі: нові технології та нові форми співробітництва» // Бібл. вісн. — 1996. — № 5. — С. 27–29.

7. Кузьмин Е. И. К новой России с новыми библиотеками: проблемы интеграции и доступности информационных ресурсов российских // Там же. — С. 9–14.

8. ГОСТ 7. 9–95 (ИСО 214-76) Межгосударственный стандарт. СИБИБД. Реферат и аннотация. Общие требования // Науч. и техн. б-ки. — 1997. — № 3. — С. 70–71.

9. ГОСТ 7. 9–95 (ИСО 214-76) Межгосударственный стандарт. «СИБИБД. Реферат и аннотация. Общие требования» // Мир библиогр. — 1998. — № 4. — С. 68–70.

10. ГОСТ 7.1–84 СИБИБД. Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления. — М.: Изд-во стандартов, 1984. — 77 с.

11. Ухин Ю. Ю. О некоторых проблемах кадрового обеспечения ГСНТИ // Научно.-техн. инф. Сер. 1. — 1998. — № 11. — С. 38–41.

26. Audunson Ragnar. Processes of change in the public library system // Информатика: Экспресс-информ. — Вып. 12. — 1998. — С. 2–3.

Переклад з рос. Г. І. Солоіденко.

Тетяна Добко,
к. і. н., заввідділом ДБО НБУВ

Бібліотечно-інформаційне обслуговування у бібліотеках Баварії

Розповідається про навчальну поїздку десяти українських бібліотекарів до Німеччини влітку 1999 р., яка дала можливість ознайомитися з цікавим досвідом роботи її книгозбірень, з особливостями їхньої діяльності, організацією бібліотечно-інформаційного обслуговування різних верств населення, новими бібліотечними технологіями.

У навчальній поїздки до бібліотек Баварії з 11 по 17 липня 1999 р., організованій Бібліотечним відділом закордонних зв'язків Німецького бібліотечного інституту в Берліні (НБІ), бібліотекою Гете-Інституту в Києві, Українською бібліотечною асоціацією, взяли участь 10 бібліотекарів з України (асистент бібліотеки Гете-Інституту в Києві Світлана Сліпченко як перекладач, заввідділом бібліотеки Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут» Світлана Барабаш, заввідділом Наукової бібліотеки Харківського державного університету Віра Малиновська, заввідділом Кіровоградської універсальної наукової бібліотеки Аліса Абгарян, директор Миколаївської Центральної бібліотечної системи для дітей Наталя Семилет, директор бібліотеки Сумського державного університету Тетяна Слабко, заввідділом бібліотеки Донецького державного технічного університету Наталя Ченікалова, заввідділом Центральної наукової медичної бібліотеки Олена Загородська, декан факультету інформаційних систем та бібліотекознавства Київського національного університету культури і мистецтв Віра Загуменна й автор даної статті). Групу супроводжувала доброзичлива та надзвичайно коректна Габрієла Ульріх з НБІ.

Програма перебування в країні була напруженою, насиченою, змістовною і дуже цікавою. За короткий термін ми відвідали бібліотеки різного рівня: від невеличкої міської до Баварської державної (БДБ) й ознайомилися з досвідом їхньої роботи, організацією обслуговування читачів.

Федеративна Республіка Німеччина — країна з високорозвиненою економікою, де історично склалася повага до культури, науки, техніки. Саме тут Гутенберг винайшов книгодрукування, що сприяло розповсюдженню знань, освіти, становленню і піднесенню культурного розвитку держави. Вже на початку XVI ст. в країні діяли 20 університетів. Розвиток науки й промисловості потребував відповідного інформаційного забезпечення. Це стимулює організацію в Німеччині спеціальних бібліотек, частина з яких функціонує і досі.

Важливою ланкою національної системи науково-технічної інформації є наукові та публічні бібліотеки, котрі в основному фінансуються урядами земель і місцевою владою. Публічна бібліотека в Німеччині розглядається як культурно-освітня та інформаційна установа. Нові інформаційні технології (ІТ) впроваджують для кращого використання видавничої продукції, ефективного задоволення читачьких інтересів і потреб. Найсучасніші ІТ розширюють можливості бібліотек.

Суспільство глибоко усвідомлює їх важливе значення у розвитку країни й прогресі нації. Федеральний уряд велику увагу приділяє питанням інформаційного забезпечення німецьких учених і спеціалістів, тому що вважає це вирішальною умовою прискорення науково-технічного прогресу, зростання економіки держави, підтримки конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світовому ринку. Згідно з Конституцією ФРН землям, які входять до її складу, надаються широкі повноваження в організації різноманітних сфер життя.

Баварська державна бібліотека (BSB - Bayerische Staatsbibliothek), що фінансується федеральною землею Баварія, є універсальною, регіональною, завдяки своїм багатим фондам має загальнонаціональне значення. У минулому це — «Королівська бібліотека» Королівства Баварія, засно-

© Добко Тетяна Василівна, Київ, 2000

вана 1558 р. як придворна. З 1663 р. вона зберігає обов'язковий примірник для території тодішньої землі Баварії, а з XIX ст. — для нинішньої. У XVIII ст. стала бібліотекою заснованої в той час Академії Наук. У 1803 р. до її фондів було передано близько 1100 томів з баварських монастирів. Нині універсальні фонди бібліотеки нараховують понад 7,2 млн. томів. Дуже цінний рукописний фонд (72 тис.), у тому числі музичні рукописи, понад 18 тис. інкунабул. Має міжнародне визнання у галузі реставрації книг та рукописів.

Під час Другої світової війни бібліотека майже не постраждала. Її щорічний бюджет становить 16 млн. німецьких марок (1997 р. — 18 млн.), надходить близько 160 тис. книг, 42 тис. поточної періодики. У комплектуванні перевага надається історичній літературі, працям з класичних наук про стародавній світ, із музикознавства тощо.

Книгозбірня є депозитарною бібліотекою документів міжнародних організацій. Тривалий час — один з найзначніших постачальників інформації для національних банків даних та нормативних баз даних.

По бібліотеці нас супроводжувала п. Ханнелоре Гоншіор, заввідділом славістики (на жаль, він був на ремонті, оглянути його не вдалося). Приємною була зустріч з українкою Надією Халявкою, яка працює у відділі і докладає багато зусиль до розвитку українсько-німецьких культурних зв'язків. Директор бібліотеки д-р Германн Лескієн розповів про бібліотечну справу в Німеччині, участь бібліотек у різноманітних наукових та культурно-освітніх програмах, у підготовці проектів, про досвід залучення додаткових джерел фінансування. Нас вразили масштаби автоматизації, комп'ютерних мереж, використання Internet та Intranet. До послуг читачів — 300 комп'ютерів. Бібліотека має широкі можливості здійснювати пошук у національному банку видань (9 млн. бібліографічних записів), загальних зведених каталогах регіону. Нині до Баварського бібліотечного союзу входять БДБ, 10 університетських, 23 інститутські, 10 державних бібліотек, 7 бібліотек міністерств, 3 — установ, 23 недержавні бібліотеки. Заявка направляється туди, де є документ. Значні масштаби переведення ретроспективних карткових каталогів у електронну форму, яке, до речі, здійснювалося на Філіппінах (там дешевше). Конверсію карткових каталогів виконано протягом 1996 — 1997 рр. для видань 1953—1981 рр. Однак при створенні ЕК без перегляду видань de visu виявляються деякі помилки та неточності. Функціонує банк даних періодики. ОРАС включає видання 1501—1840, 1982—1999 рр.

БДБ відіграє центральну роль у міжбібліотеч-

ному абонементі. Крім безкоштовної служби МБА (термін виконання замовлень близько одного місяця), розроблено також систему надання користувачам копій, функціонує служба доставки документів SUBITO, мета — їх доставка у будь-яке місце, незалежно від цілей і потреб у необхідний час (як правило, замовлення опрацьовуються 72 год., термінові — протягом доби). Замовнику пропонують пошук у БД на домашній сторінці SUBITO і доступ до банку даних ZDB (Zeitschriftendatenbank), що нараховує понад 1 млн. назв журналів, який постійно поповнюється. Замовлення в режимі on-line слід робити дуже уважно, ретельно перевіряти назву потрібного документа, джерело тощо. До речі, замовлення на повне копіювання книг не приймаються, зважаючи на законодавство про авторські права; можна замовити тільки окремих розділ, частину, статтю, доповідь або мікрофільм, CD-ROM, фотокопію. Якщо запит не може бути виконаний (передрукування з CD бувають неможливі в зв'язку з ліцензійними угодами), абонента про це повідомляють.

Серед користувачів SUBITO — бібліотеки Москви, Санкт-Петербурга, Новосибірська та ін. Служба (18 осіб) працює цілодобово, виконує в середньому чотири тис. замовлень на місяць, у тім числі локальних, місцевих. Рекламний проспект гласить: «Як все хороше — послуги SUBITO мають свою ціну». Вони на доставку документа однакові по всій Німеччині. Заявка від 1 до 20 стор. коштує п'ять німецьких марок.

Ціни на доставку документів

(вартість вказана у німецьких марках)

	Кількість сторінок від 1 до 20	Кожна наступна сторінка
E-mail	5	0, 20
FTP	5	0, 20
FAX	10	0, 20
Поштою	8	0, 20
Самостійно	5	0, 20
Кур'єром	5	0, 20

Проект розроблено за участю НБІ.

Замовлений документ можна отримати факсом, електронною або звичайною поштою. Бланк замовлення для доставки документів включає відомості про документ, дані читача та опції для вибору форми документа для комп'ютерів, які можуть використовувати Macintosh, Windows, DOS чи UNIX.

Засіб доставки	Вибір формату
E-mail	Postscript
FTP activ	GIF
	TIFF

За послугу замовник отримує рахунок, який можна сплатити inkasso або кредитною карткою Kreditkarte (VISA) (<http://www.subito-doc/de>, E-mail info@subito-doc.de).

Значні зусилля спрямовуються на запровадження нових ІТ, у центрі уваги — надання читачам електронних періодичних видань. Вони з'являються раніше або паралельно з друкованими; крім цього, набувають поширення тільки on-line журнали. Іноді передплатники друкованих видань послуговуються ними безкоштовно, а інколи доплачують 35% від вартості. Користування електронними журналами, яке контролюють розповсюджувачі відповідно до ІР адреси користувача, налагоджено в бібліотеці в середовищі Intranet.

Нині в бібліотеці доступні вісім БД (Elektronische Zeitschriftenbibliothek) електронних журналів (згодом буде більше):

The Cochrane Library — Медицина; HighWire Press — Техніка, медицина; IDEAL (Academic Press) — Медицина, природничі і соціальні науки (<http://www.idealibrary.com>); Institute of Physics Electronics Journal (<http://www.iop.org/EJ/welcome>); JSTOR — гуманітарні науки, математика, біологія, педагогіка, статистика, економіка; ретроспективна БД від самих перших журналів XIX ст.; LINK (Springer) — медицина, природничі науки (<http://link.springer.de>); Swets — усі галузі (<http://www.swetsnet.nl>); Wiley InterScience — медицина, техніка, природничі, соціальні науки.

При роботі з електронними журналами є можливість переглянути їх зміст, реферати конкретних публікацій, повний текст яких відповідає друкованому варіанту, ідентичне розміщення колонок, схем, ілюстрацій, сторінок тощо. Це дає змогу зробити відповідне посилання на статтю. В кінці реферату подано її обсяг (KB) у PDF-форматі. Матеріал можна роздрукувати або отримати у вигляді файлу.

Крім пошуку за конкретними журналами, їх номерами, існує й можливість тематичного пошуку Search, який (наприклад, Link Power Search) ведеться за галузями науки або в усій базі. За результатами пошуку користувач отримує перелік статей з рефератами, повні тексти тільки на передплачені журнали.

Скажімо, щоб увійти до БД Swets, де відбито журнали з 1997 р., необхідно набрати ІР-адресу та пароль. БД містить 14865 журналів, які мають певні позначки: Tocs — зміст; Abs — реферат, резюме; Full text — повний текст.

«Електронні бібліотеки» — важливий спільний проект книгозбірень Німеччини. Це — система бібліотечного обслуговування, спрямована на ефективніше використання наукових електронних журналів, розроблена спільно з бібліотеками

університетів Регенсбурзького (відіграє головну роль) та Технічного в Мюнхені. Вона теоретично обґрунтована і далі розвивається під керівництвом бібліотеки Регенсбурзького університету. Нині в ній беруть участь 50 бібліотек країни, у тім числі й БДБ. Накопичено значну колекцію електронних періодичних видань, які охоплюють широке коло гуманітарних, природничих, технічних наук (комплектуються на кооперативних засадах). Зі сформованого спільними зусиллями банку даних кожна бібліотека-учасниця має локальний доступ до всіх електронних журналів. Будь-яка книгозбірня може пропонувати передплачені нею журнали й обумовлювати принципи їх використання. До БД включено понад 4200 назв періодичних видань з усіх галузей знань, серед них 500 — тільки в он-лайн режимі.

Обслуговування ними дуже просте. Користувач електронної бібліотеки переглядає перелік журналів за галузями й визначає наявні з його фаху. Існують й інші пошукові можливості*. Незважаючи на певну недовіру до електронних журналів, дедалі більше читачів звертається до них, відзначаючи переваги оперативності в отриманні інформації. Електронна адреса БДБ — <http://www.bsb.badw-muenchen.de>

Публічна бібліотека м. Ландсберга — невелика книгозбірня, яка вирізняється раціональністю організації й комплектуванням фондів. Попри те, що вона розміщена у колишній будівлі для зберігання солі, перебудованій і пристосованій під бібліотеку, дерев'яні перекриття її вдало вписуються у сучасний інтер'єр, відображають місцевий колорит, разом з тим створюючи домашню атмосферу. Екскурсію проводила завбібліотекою п. Клаудія Бухек.

Бібліотека і місцева влада проводять велику роботу, спрямовану на задоволення культурних та освітніх потреб населення. Це підтверджують й цифри фондообігу (при загальному обсязі фонду 40 тис. од. зб., книговидача становить 225 тис. од. зб. на рік). Фонд за складом: 42% — науково-популярна література, 25% — художня, 23% — дитяча література, 3% — журнали, 7% — відео, аудіо, ігри, CD. Політика комплектування — забезпечити два джерела на одного мешканця містечка. Бібліотека має ОРАС,

* При пошуку в БД застосовуються кольорові позначки: зелений — вільний доступ (в основному, спеціальні наукові журнали англійською мовою, 850 од.); жовтий — є повний текст, але повні тексти користувачам надаються обмежено (залежно від того чи передплачений журнал); червоний — немає доступу до повного тексту, можна читати тільки зміст, реферат).

Доступ до журналів, позначених зеленим, може бути з будь-якого комп'ютера в Україні. <http://www.bibliothek.uni-regensburg.de/ezeit/>

а доступ до Internet тільки для внутрішніх потреб співробітників.

Фінансується місцевим управлінням. Щорічний бюджет бібліотеки дорівнює 560 тис. DM. Вона обслуговує 10 тис. читачів, з них 7 тис. — активних. Кількість відвідувань щорічно становить 75 тис. Багато різноманітних заходів проводиться для дітей: перегляд кінофільмів, майстрування, колективне читання тощо; для дорослих щоосені — літературні вечори.

Термін видачі літератури додому: книги — чотири тижні, CD-ROM — два тижні, відео — один тиждень.

За заявками користувачів бібліотека замовляє літературу через МБА з Мюнхена (безкоштовно, замовлення виконується протягом 4-х тижнів) та SUBITO (платно).

Користування бібліотеками в Німеччині безкоштовне, але є різноманітні платні послуги. У такий спосіб бібліотекарі прагнуть залучити кошти населення на утримання своїх установ. Бібліотека бере внески з читачів, а також штрафи за затримку взятих видань на абонемент. Вся література, аудіо-, відео-, компакт-диски видаються на абонемент, крім довідкового фонду (на кожній книжці жовта наклейка «не видається»). У разі затримки літератури стягується штраф у розмірі 2 DM на тиждень, за рік це поповнює бюджет приблизно на 40 тис. DM. За нагадування про сплату штрафу і повернення документів теж треба платити. (Збори від приватних осіб невеликі).

З метою вивільнення площ та вдосконалення організації фондів двічі на рік бібліотека продає літературу, що не користується попитом, непрофільні й старі видання. Книга, яка тривалий час не видавалася, перевіряється за ЕК, списується та продається. Отримані від таких акцій кошти ідуть на закупівлю нової літератури. Зауважимо: бібліотекар не відповідає за пропажу книг.

Двічі на рік бібліотека звітує перед місцевою владою; один раз на рік — у неписьмовій формі перед комісією з культури; раз на рік перевіряється каса.

Установа працює 30 год. на тиждень для читачів з урахуванням їх способу життя. Усього один день на рік призначено для підготовки статистичного звіту.

Міська бібліотека м. Гермерінг (Stadtbibliothek Germering). Публічні бібліотеки в Німеччині традиційно обслуговують такі сфери, як освіта, професійна діяльність, дозвілля, культура, наука. Але зростаючі ІП суспільства вимагають оперативнішого і водночас якісного їх задоволення. Наскільки наполегливо ця проблема розв'язується у Баварії, ми змогли пересвідчитися, відвідавши публічну бібліотеку м. Гермерінг. 1994 р. вона переїхала у спеціально побудоване

сучасне приміщення, де в її розпорядженні 1700 м².

Екскурсію по ній здійснювала її завідувача п. Фьорстер. З нами зустрівся мер міста п. Браун, котрий багато уваги приділяє питанням розвитку бібліотеки та її проблемам.

Книгозбірня вдало поєднує функції інформаційного, культурно-освітнього та дозвілєвого центру. З бюджетних асигнувань 8 тис. DM передбачено на проведення різноманітних масових заходів (підготовка рекламних матеріалів, програм, гонорарів для лекторів, артистів тощо); 110 тис. DM — на закупівлю літератури. Досить значний фондообіг. При 8 тис. постійних читачів книговидача становить 200 тис. щорічно. Бібліотека працює 36 год. на тиждень. Усі фонди, загальним обсягом 58 тис. од., представлені у відкритому доступі. Схема розміщення (систематична та за алфавітом) досить проста, що дає змогу читачам самостійно вибирати також відео-, аудіокасети, CD-ROM (на полицях представлені футляри від них). При оформленні на абонемент бібліотекар укладає в порожній футляр касету чи диск (зберігаються в спеціальних закритих шафах поряд з робочим місцем бібліотекаря). Додому видають навіть плейери для прослуховування касет. Бібліотекою розроблено чітку систему, спрямовану на забезпечення оптимального використання бібліотечно-інформаційних ресурсів та збереження фондів.

Установа бере штрафи (пеню) за затримку літератури, плату за надання відеокaset, CD-ROM. Користування комп'ютерами безкоштовне. За перегляд відео чи прослуховування касет треба платити 1 DM, надання довідки — 5 DM.

Особливості видачі документів на абонемент

Назва видання	Термін видачі (у тижнях)	Кількість
Книги	4	20
Ігри	4	2
Навчальні курси	8	2
Журнали	2	20
Комікси	2	5
Касети	2	5
CD	2	5
Video	1	3
CD-ROM	2	без обмежень*

* Видача CD-ROM здійснюється за плату, вартість 1,5 DM за одиницю; кожне продовження має таку ж вартість, відео — 3 DM. За продовження (або перевищення) терміну користування виданнями до 18 днів

Організація читальних закладів розрахована на різні вікові групи: дітей, молодь, дорослих. Можна відпочити у зручних кріслах або навіть усамітнитися в спеціальній зоні. Працює автомат самообслуговування для приготування кави.

Зацікавила нас і хоббітека. Певні переваги є в тому, що до бібліотеки можна приходити всією сім'єю. І в німців це традиційне. Сімейне читання, виховання його культури сприяє і формуванню особистості, і зміцненню нації. Бібліотекарі вдало та наполегливо працюють над позитивним іміджем своєї установи, намагаються зробити її найпривабливішою, а перебування в ній — найкомфортнішим.

Бібліотека Регенсбурзького університету (БРУ) (Universitätsbibliothek Regensburg). Бібліотеку засновано 1964 р. Спеціально розроблена для неї концепція мала на меті забезпечити прямий доступ до фондів викладачів та студентів. Фінансується землею Баварія. У спеціальному залі засідань нашу групу прийняли директор бібліотеки д-р Фрідріх Гайсельманн та її співробітники.

Установа складається з центральної та факультетських бібліотек (12), організованих в єдину інтегровану бібліотечну систему. Обслуговуються не тільки співробітники та студенти університету, а й інші особи та організації. Систематична схема розміщення видань застосовується в читальних залах і в книгосховищах.

Загальний обсяг фондів — понад 3 млн. Фонд відкритого доступу (1,4 млн. од.) — найбільший у Німеччині — розміщений у 14-ти загальнодоступних читальних залах. У головному представлено періодичні видання, довідкову літературу, літературу універсального змісту та основні видання з галузей. Є зал, де можна працювати з рідкісними виданнями та аудіовізуальними засобами.

Форми роботи з читачами досить різноманітні: це і створення семестрових підручних бібліотек та довідкових фондів на кафедрах, видача книг на короткий термін або вихідні тощо, надання платних послуг. У бібліотеці (разом з філіями) 3500 читацьких місць. Для дослідницьких цілей у книгосховищі влаштовано робочі бокси, де можна безпосередньо користуватися розміщеними там фондами. Замовлення з книгосховища виконуються терміново. Бібліотека працює щодня до 22 год., крім неділі, в суботу — до 18 год.

Термін користування виданнями, замовленими з книгосховища на абонемент, — один місяць; продовжувати строк можна через комп'ютер, але

не більше ніж двічі, тобто до трьох місяців. При отриманні літератури на абонемент читач одержує повідомлення, коли її треба повернути (якщо книгу замовив хтось ще, її необхідно повернути протягом двох днів).

Комплектування та каталогізація здійснюються в центральній бібліотеці (з моменту організації установи — за допомогою комп'ютерної техніки, з 1993 р. — в комп'ютерній мережі Баварії). Місцевий ЕК існує з 1994 р. з АРМ-ами в усіх факультетських бібліотеках і читальних залах. З 1995 р. введено електронну видачу книг. Тепер кожна з них має свій код. До питань комплектування залучається професура, референти, котрі подають свої заявки. У 1998 р. на комплектування витрачено близько 6 млн. 382 тис. DM. На них куплено 35 тис. книг. При цьому директор бібліотеки наголошував на матеріальних труднощах і необхідності вдумливого підходу до закупівлі нових видань. Пошук додаткових джерел фінансування допомагає здійснювати об'єднання «Друзів бібліотеки». 1998 р. від спонсорів отримано 160 тис. DM. Для розв'язання проблеми площ того ж року вилучено з фондів 18 тис. книг. Частина книг продається студентам (дешево), іншим бібліотекам.

Автоматизацію впроваджено на всіх ділянках бібліотечної роботи, функціонує система замовлення видань із книгосховища, ОПАС з програмою SISIS, розробленою фірмою Siemens. В основному кожна велика книгозбірня Баварії має свій ОПАС. Відомості про їх фонди відображаються в зведеному каталозі Баварії — BVB (Bayerischer Verbundkatalog http://www.bib-bvb.de/inf_bvbl.htm), який надає широкі можливості пошуку. Бібліографічний опис супроводжується сиглою бібліотеки з відміткою про кількість примірників.

До послуг надаються ресурси Internet. Заслугує на увагу досвід використання баз даних на CD-ROM. Як уже згадувалося, організовано також доступ до баз даних електронних журналів спільно з іншими баварськими бібліотеками. В університеті 3 тис. комп'ютерів, для студентів — 600, у бібліотеці для читачів — 200.

БРУ успішно впроваджує різноманітні програми та проекти — місцеві й міжнародні, — підтримані Німецьким науково-дослідницьким товариством (ННДТ), НБІ, міністерствами Баварії, ІФЛА та ін., спрямовані на підготовку даних до Internet, реєстрацію спеціальних видань, централізовану каталогізацію, доставку документів, центральний CD-ROM доступ, обмін інформацією тощо.

БРУ зацікавлена розширити співробітництво з бібліотеками України. Вона — побратим бібліотеки Одеського державного університету ім. І. І. Мечнікова, підтримує з нею книгообмін.

(не рахуючи дні, коли бібліотека була зачинена) — 0,30 DM (за кожне видання); понад 18 днів — 0,50 DM. За перше нагадування про повернення видань — 1 DM; друге нагадування — 5 DM; третє нагадування — 10 DM.

Згідно з існуючими домовленостями, ця бібліотека може робити певні замовлення електронною поштою на пошук у БД. Однак представники БРУ підкреслили, що проблеми з існуючим в Україні митним оформленням не сприяють розвиткові ефективного партнерства. Електронна адреса БРУ: <http://www.bibliothek.uni-regensburg.de>

Бібліотека Університету Ерланген-Нюрнберґ. Директор установи д-р Койнеке докладно розповів про її історію, фонди та сучасний стан. Книгозбірню створено 1743 р. разом із університетом. Обсяг фонду — 4,6 млн. прим., з них 600 тис. книг, що вийшли в світ до 1900 р., є близько 2 тис. папірусів V—VI ст. Велика увага надається проблемам збереження стародруків, історичних колекцій (глобусів, карт, медалей, графічних зображень, різьблення тощо), питанням сучасного комплектування.

У бібліотеці — 160 співробітників (більше половини — жінки, 80-100 осіб — бібліотекарі різних категорій, асистенти). Читачів — 12 тис. + відвідувачі, третина — мешканці міста. Бюджет бібліотеки для придбання видань — 2 млн. DM. Закуповується три тис. журналів, усього — 6 тис. (50% — це обмін та подарунки); 50 % — німецькі журнали, 50% — іноземні. Щорічно купується 18 тис. книг, усього надходить — близько 30 тис. Згідно з проектом ННДТ кожна бібліотека закуповує літературу за своїм профілем. Підручники студенти купують самостійно*.

У бібліотеці 500 комп'ютерів. Організовано сітьовий доступ до серверу з великою кількістю БД на CD-ROM.

На всіх ділянках впроваджуються процеси автоматизації. ЕК відображає надходження з 1982 р. До того ж використовується картковий каталог. Систему замовлення літератури на абонемент із книгосховища автоматизовано, добре продумано й чітко налагоджено. Строк виконання замовлення на абонемент — наступного дня; термін видачі — чотири тижні, або два, якщо книга користується попитом. Термін користування можна продовжувати двічі, третього разу видання необхідно показати.

Про історію та сучасний стан **Бібліотеки Католицького університету Айхштетт (Universitätsbibliothek Eichstätt)** розповів її директор, енергійний та демократичний д-р Герман Хольцбауер, який сам проводив екскурсію по установі та докладно ознайомив з її діяльністю. Католицький університет у м. Айхштетті — один з наймолодших у Німеччині. Заснований 1972 р. як Церковна загальна вища школа, а 1980 р. ре-

організований в університет. Його бібліотека має давню історію, виникла із заснованих 1564 р. і відтворених 1843 р. філософсько-теологічних закладів, а також відновленого 1958 р. педагогічного ВНЗ. З 1982 р. бібліотека керує державною бібліотекою Айхштетта (постала на початку XIX ст. під час секуляризації) та опікується бібліотекою Єпископського монастиря (обидві містять численні стародруки). До її складу входять бібліотека Історичного товариства, Галузева бібліотека з економіки в м. Інгольштадті, Галузева бібліотека з регіональної педагогіки і церковної освітньої роботи в Мюнхені та філії, що створюють єдину інтегровану бібліотечну систему. Бібліотека — куратор архівів різних товариств і видавництв тощо. Загальний фонд бібліотеки — понад 1,57 млн. книг, 434 тис. — не книжкові матеріали (платівки, мікрофільми, мікрофіші, аудіо, відео, діалозитиви, магнітні стрічки, дискети, CD-ROM та ін.), 5400 рукописів, у тім числі музичних, 1050 інкунабул. Щороку передплачується 4200 назв періодичних видань. Надходження 1998 р. — 37990 книжкових од. та 11200 — на інших носіях. Бюджет для придбання книг і палітурних робіт того ж року становив 2,8 млн. DM. Штатних одиниць — 85, з них 60 — бібліотекарі зі спеціальною освітою, сюди ж входять 13 претендентів середньої та вищої бібліотечної служби. Кількість активних читачів — близько 8 тис., книговидача на абонемент дорівнює 190253.

Центральна бібліотека побудована 1987 р. за проектом професора Гюнтера Беніша зі Штутгартта, знаходиться в чудовому мальовничому місці, неповторна архітектура і планування, нестандартне обладнання й розташування читальних залів. Має фонд духовної наукової літератури, видання з історії, філософії, політології, мово-, літературознавства, археології, романистики, германістики, загальний довідковий фонд, зберігає рукописну спадщину м. Айхштетта і головне книгосховище з 800 тис. томів. Читачам створено всі умови для пошуку необхідної інформації та продуктивної праці. Цьому підпорядковані книжкові фонди у відкритому доступі, організація залів, можливість працювати в окремих кабінах тощо. Викладачам дозволяється резервувати читальні місця і залишати на них потрібну літературу. В читальних залах представлено велику кількість книжкової продукції й періодики. Схема розміщення видань та відповідних показників до них дає змогу легко знаходити потрібні видання й ставити потім на місце за встановленим порядком.

Бібліотеку повністю автоматизовано. Читачам надаються широкі можливості вести пошук у електронних ресурсах: OPAC (можна не тільки

* Навчання в університетах Німеччини безкоштовне, а книги можна купити в кредит і сплатити після закінчення ВНЗ з твердого заробітку.

знайти відомості про видання, а й замовити на абонемент і продовжити термін користування), CD-ROM, Internet, Multimedia. З метою їх ефективного використання персонал готує гарно оформлені різноманітні пам'ятки, інструкції, які представлені на спеціальних стендах і вільно надаються всім бажаючим. Доступ до найчастіше використовуваних БД на CD-ROM, Internet та електронних журналів забезпечено в Центральній бібліотеці, філіях та галузевих бібліотеках. Серед великого банку даних на CD-ROM подано: «ABI/INFORM», «CDMARC Bibliographic», «Social Sciences Citation Index», «Ulrichs», «EconLIT», «Bayer. Staatsbibliothek: Katalog, 1501—1840», «Deutsche Nationalbibliographie», «Bibliographie Nationale Francaise», «Italienische Bibliographie», «Spanische Bibliographie», «Internationale Bibliographie der Rezensionen» та ін.

Усі видання мають захист від несанкціонованого вносу (оформити понад 1 млн. видань допомогли студенти), а також баркоди, що дозволяє легко простежити шлях потрібного документа. Літературою можна користуватися в читальних залах та брати додому.

Книгосховище обладнане сучасними механізованими стелажми, що дозволяє економити площу, а також автоматизованими візками для перевезення книжок та персоналу (щось схоже на велосипед), використання яких полегшує і прискорює роботу в підрозділі. Докладнішу інформацію про Бібліотеку можна знайти в Internet: <http://www.ub.ku-eichstaett.de>

Отже, незважаючи на наявність спільного у розв'язанні сучасних проблем, кожна бібліотека в Німеччині має свої особливості у формуванні фондів, обслуговуванні читачів, що продиктовано, насамперед, їх інтересами та потребами. У зв'язку з цим бібліотеки постійно вивчають громадську думку, чимало роблять для формування позитивного іміджу.

Університетські книгозбірні дозволяють вести пошук інформації в своїх фондах у режимі on-line через Internet. Спостерігається тенденція до кооперації та об'єднання зусиль бібліотек Німеччини щодо комплектування БІР, їх використання та надання спільного доступу. Залежно від фінансових можливостей конкретної бібліотеки, використовується широкий спектр програмних засобів: BIAP, SISIS, ALLEGRO, URICA, BASIS, BIS-LOC та ін. Хоча в цілому це заважає накопиченню сукупних інформаційних ресурсів,

німецькі книгозбірні значно просунулись у напрямі створення і реалізації спільних проєктів.

Ознайомившись з організацією бібліотечно-інформаційного обслуговування у бібліотеках Німеччини, можемо стверджувати, що в країні налагоджено добре сформовану систему бібліотечно-бібліографічного обслуговування населення. Незважаючи на відсутність у країні Закону про бібліотеки і бібліотечну справу, відчувається серйозний державний підхід до бібліотечної справи й зацікавлення місцевої влади та населення проблемами розвитку бібліотек. Ми бачили позитивні наслідки роботи НБІ, ННДТ, різних комісій і конференцій щодо кооперації та об'єднання бібліотек, спрямовані на забезпечення повноти комплектування, централізовану каталогізацію, формування баз даних та спільне використання БІР. Кооперація бібліотек Баварії — це реальність, до якої повинні прагнути й українські бібліотеки. Кооперація бібліотечної діяльності, надання централізованих послуг здійснюються на регіональному та національному рівнях. Два основні чинники забезпечують гармонійний розвиток бібліотек — збереження культурних надбань та технологічні інновації.

Привертають увагу й рівень та розвиток самообслуговування у книгозбірнях Баварії, висока інформаційна культура читачів. Завдяки автоматизації, тут менша кількість персоналу, порівняно з бібліотеками України, працюють на важких роботах у книгосховищах переважно чоловіки.

Приклад книгозбірень Німеччини переконує, що мрії українських бібліотекарів стосовно комплексної автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів можуть бути реальністю. Про великі можливості бібліотек Баварії, їхню роль в інформаційному забезпеченні суспільства розповідає й цікавий відеофільм, відзнятий Світланою Барабаш. Його демонстрації у НПБ України, в НБУВ, Бібліотеці НТУУ «КПІ» викликали значний інтерес фахівців.

Широ дякуємо Німецькому бібліотечному інституту в Берліні, бібліотеці Гете-Інституту в Києві, Українській бібліотечній асоціації, Міжнародному фонду «Відродження», колективам усіх бібліотек, які нас приймали, за надзвичайно цікаві й корисні зустрічі, гостинність і доброзичливість. Сподіваємося, що й надалі контакти між Україною і Німеччиною поглиблюватимуться й розширюватимуться.

Валентина Мозгова,

завбібліотекою Українського гуманітарного ліцею
Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка

Фонди бібліотеки Ніжинського ліцею¹ (1832 — 1875)

У статті відображено досвід бібліотеки відомого навчального закладу XIX ст. щодо формування фондів та їх використання у педагогічному процесі, простежено особливості функціонування та комплектування цього типу бібліотек; проаналізовано склад книжкових фондів у типовому, видовому, мовному аспектах; приватні колекції, які увійшли до масиву книгозбірні, специфіку обслуговування читачів.

Функціонування мережі ліцеїв та їх книгозбірень в Україні протягом XIX — першої половини XX ст., як і в 90-х роках XX ст., маловивчене.

Дослідження генезису й розвитку системи бібліотечного обслуговування ліцеїстів у різні періоди історії нашої країни дає можливість осмислити специфіку і характер її основних тенденцій, засвоїти спадщину видатних бібліотекознавців минулого, реалізувати їхні нездійснені ідеї, створити сучасну ефективну систему довузівської підготовки інтелектуально обдарованої та здібної учнівської молоді.

Протягом XIX ст. на підросійській Україні, функціонувало три ліцеї². Ці навчальні заклади були утворені шляхом реорганізації колишніх гімназій, а бібліотеки, що були при них, успадкували багаті книжкові колекції.

Бібліотека Ніжинського ліцею (БНЛ) молодша за бібліотеки Рішельєвського, Кременецького, Олександрівського ліцеїв³.

¹ Ніжинський ліцей — один з найстаріших навчальних закладів України. Заснований на базі колишньої Гімназії вищих наук, відкритої Безбородьками в 1820 р. в Ніжині (нині Чернігівська обл.). У 1832 р. гімназію реорганізовано у фізико-математичний ліцей; з 1840 по 1875 р. — юридичний ліцей; з 1875 — історико-філологічний інститут князя Безбородька. Нині — Ніжинський педагогічний університет ім. М. В. Гоголя.

² Рішельєвський (1817—1864), Кременецький (1819—1834), Ніжинський (1832—1875).

³ Олександрівський (Царськосільський) ліцей створено, як і його книгозбірню, в 1811 р.

Ніжинський ліцей поєднував у собі риси середньої і вищої школи, що відбилося й на комплектуванні його книгозбірні [1].

Основу фонду БНЛ утворили книжкові зібрання гімназійної бібліотеки, започаткованої графом О.Г.Кушелевим-Безбородьком⁴. Його дарунок складався з 1877 томів (382 назви)⁵ [2].

Колекція містила літературу зі статистики, літератури, мови, мистецтва, фізики, хімії, політики, юриспруденції, богослів'я, логіки, метафізики, філософії, медицини та ін. Це були видання XVI—XVII ст. латинською, грецькою, новими європейськими мовами.

Старший син першого директора гімназії В.Кукольника⁶ — Платон, викладач латинської мови, теж подарував гімназії значну кількість книг (500 томів) [2].

У бібліотеці Ніжинського педагогічного університету ім. М. В. Гоголя (НПУ), де нині зберігається частина фондів гімназійної та ліцей-

⁴ Безбородьки — український рід, походить із реєстрових козаків (1649). Найвідоміші представники роду — Андрій (1711—1780), батько Олександра та Іллі, генеральний писар; Олександр (1747—1799) закінчив Київську духовну академію, управитель канцелярії президента Малоросійської колегії, генерал-губернатора України графа П. Румянцева. З 1783 р. фактично очолював колегію закордонних справ, канцлер Російської імперії, засновник Гімназії вищих наук у Ніжині; Ілля — молодший брат Олександра — засновник Гімназії вищих наук у Ніжині; О.Г.Кушелев-Безбородько — внук Іллі, фундатор бібліотеки Гімназії вищих наук у Ніжині, почесний попечитель закладу.

⁵ У журналі Департаменту народної освіти названо цифру 2500 томів (1834, ч. 2. — С. 76—77).

⁶ Василь Кукольник (1765-1821), природознавець, правник, родом із Закарпаття, професор академії в Замості, з 1803 р. — педагогічного інституту в Петербурзі. З 1819 р. викладав римське й російське право в Петербурзькому університеті, 1820-1821 р. — організатор і директор Гімназії вищих наук князя Безбородька в Ніжині.

© Мозгова Валентина Петрівна, Київ, 2000

ської бібліотек, виявлено дві книги, безперечно, подаровані П. Кукольником з автографом Івана Орлая⁷ [2].

Відкриття Гімназії вищих наук стало визначною подією для Ніжина, жителі якого дарували книги для її бібліотеки [3].

Активну участь у комплектуванні бібліотеки брав директор гімназії 1821—1826 рр. І. Орлай. Він дбав про енциклопедичний зміст навчання, отже — й бібліотечного фонду закладу. Його захоплення історією та філософією позначилося і на доборі літератури [4]. Виняткового значення надавав директор створенню джерелознавчої бази бібліотеки. Як дійсний член «Товариства історії і старожитностей російських» він намагався заснувати в Ніжині наукове товариство, котре досліджувало б історію краю. Коли це не вдалося, створив відділ рукописного фонду в бібліотеці, куди збиралися унікальні, здебільшого краєзнавчі, історико-філологічні матеріали [4].

У самій бібліотеці після смерті Кукольника бракувало порядку [2, с. 134]. Фактично з часу організації не інвентаризувалися фонди, отже, неможливо було встановити їх точний обсяг. Так, за даними 7 журналу конференції гімназії (1821) у ній налічувалося 2500 книг, а за підрахунками Шапалинського (першого бібліотекаря), — на 110 од. зб. більше [2, 5]. Оскільки численні розпорядження конференції гімназії про проведення переобліку фондів не виконувалися протягом 1822—1827 рр., у жовтні 1827 р. за її рішенням було створено комісію для ревізії бібліотеки. Але через відсутність інвентарних книг члени комісії склали тільки два описи: за латинським та російським і грецьким алфавітами.

За описом 1830 р. фонд бібліотеки становив 5029 прим. у томах та 1318 прим. у назвах [2]. Отже, за 10 років було придбано 2419 прим. у томах, тобто менше, ніж подарували Безбородьки [2].

Бібліотекар Амань [6] детально рапортує про число книг у бібліотеці, подає список недостачі: 66 прим. у назвах, 470 прим. у томах, що свідчить про відсутність належного контролю виконання прийнятих рішень адміністрацією закладу та бібліотечними працівниками.

Опис фонду 1830 р. [7, од. зб. 206, арк. 47], листування з Департаментом народної освіти, попечителем Харківського навчального округу про придбання книг гімназією, рапорти, звіти

бібліотекарів, що зберігаються у філіалі державного архіву Чернігівської обл. в м. Ніжині (12 справ загальним обсягом 427 арк.), нині знаходяться в незадовільному стані: деякі сторінки обгоріли, інших бракує. У збереженій частині списку (390 назв) обліковано наявну тоді у фонді бібліотеки літературу — художню, навчальну, офіційні та періодичні видання, словники, атласи, карти, естампи, таблиці тощо. Книги переважно російською мовою, кілька видань французькою, латинською, грецькою. Список лише частково відображає фонд бібліотеки, оскільки ці дані не узгоджуються з опублікованими в збірнику «Ніжинський державний педагогічний інститут імені М. В. Гоголя» (К., 1970, с. 29): 9125 томів на час фундації.

У 1832 р. Гімназію вищих наук кн. Безбородька було реорганізовано у фізико-математичний ліцей (ФМЛ). Першооснову фонду його бібліотеки утворили фонди гімназійної книгозбірні.

Архівні документи, що характеризують її діяльність, налічують близько 300 од. зб. (прибл. 686 арк.) [7]. Серед них різні відомості про її фонд, листування з Департаментом народної освіти, попечителями Харківського та Київського навчального округів, книгарнями, акти на придбання книг для бібліотеки, рапорти та звіти бібліотекарів. Архівні матеріали за 1832—1840 рр. не дають можливості встановити сьогодні точну цифру придбаних книг за час існування ФМЛ. Приблизно вона вказана працівниками наукової бібліотеки НПУ ім. М. В. Гоголя [8]. Виходячи з цих даних, у середньому річний приріст фонду становив 231 прим. Напевно, йдеться про його комплектування за назвами [од. зб. 1211, арк. 112; 6, арк. 274]. Придбання літератури у ті часи суворо регламентувалося міністерськими каталогами та реєстрами комітетів з організації навчальних закладів.

Понад 30 назв видань навчальної літератури рекомендувалося мати в їх бібліотеках [од. зб. 1211, арк. 65—67].

Аналіз листування з Департаментом народної освіти за вісім років існування ФМЛ свідчить, що бібліотеки навчальних закладів комплектувалися лише після одержання дозволу від Міністерства народної освіти [од. зб. 1211, арк. 34; арк. 39, арк. 111].

Важливою формою поповнення фонду були й подарунки. Так, до Ніжинського ліцею їх надсилав Київський університет Св. Володимира, зокрема друковані примірники «Обозрения преподавания наук в сем университете на 1 полугодие 1835—1836 и 1836—1837 уч. год.» [од. зб. 1211, арк. 7; од. зб. 1213, арк. 2], «Отчеты о состоянии Имп. Санкт-Петербургского универ-

⁷ Іван Орлай (1770—1829) — учений-медик, педагог і освітній діяч, виходець із Закарпаття. Вищу освіту здобув у Львівському та Пештському університетах. Працював також директором Рішельєвського ліцею в Одесі (1826—1829). Автор праць із медицини, історії, педагогіки.

ситета» [там же, арк. 25—26], «Алгебра Бурдона полезная для гимн. Б-ки книга» та ін. [од. зб. 1205, арк. 26].

Доукомплектовувалися фонди різними шляхами, в тому числі й через книгарню Департаменту народної освіти безкоштовно, про що свідчать реєстри [од. зб. 1212, арк. 23; од. зб. 1213, арк. 64]. До переліку видань увійшли книги з історії зарубіжних країн та Росії, енциклопедії з ботаніки, підручники з математики, статистики, література з психології, педагогіки, статуту Казанського, Московського університетів, Рішельєвського ліцею, різних гімназій тощо.

Активні заходи дирекції закладу й бібліотекаря сприяли зростанню фонду бібліотеки та розширенню його репертуару в типовому, видовому, мовному аспектах. Так, уже 1838 р. він нараховував 1799 прим. у назвах, 6144 у томах [6, арк. 274]. З аналізу звіту за 1838 р. випливає, що всього за цей рік отримано у назвах — 95 прим., у томах — 146 прим. Більшість книг (74 назви) було російською мовою, літератури українською мовою не було зовсім, адже вона видавалася в Росії досить рідко й обмеженими тиражами. Так, починаючи з 1798 р., коли вийшла «Енеїда» І. Котляревського, до 1840 р. в Росії побачили світ українською мовою лише 44 книги; з них 7 — в Україні, решта — поза її межами [8]. Але в 1839 р. БНЛ збирала праці російською мовою відомих учених та письменників, вихідців з України. Пізніше у фондах з'являється й україномовна книга [9].

Находилися до ліцею і цінні приватні колекції, зокрема коштом Міністерства народної освіти було придбано бібліотеку директора Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту І. Б. Шейдта (960 прим.): книги з історії, літературознавства [7].

Грунтовний аналіз бібліотечного фонду ФМЛ показав, що в цілому масиви за змістом зберігали універсальний характер.

У 1840 р. ліцей було реорганізовано в юридичний. Зміна статусу відбилася на фінансуванні та профілі комплектування фонду бібліотеки [11, 12]. То були мізерні кошти, і все-таки в 1840—1875 рр. книгозбірня значно поповнилася юридичною літературою [од. зб. 1223, арк. 3-4]. Загалом за 35 років існування ліцею фонд його бібліотеки зріс до 14580 прим. [7].

Особливо активно вона комплектувалася за директорування С. Стеблін-Каминського¹. Було

створено рукописний відділ, першооснову якого склали рукописи творів М. В. Гоголя («Мертві душі», «Тарас Бульба», «Портрет», «Ігроки», «Тяжба», «Лакейская», «Театральный разъезд»), 32 його листи до Прокоповича [2, 5]. У бібліотеці з'явилися твори Марка Вовчка, М. Костомарова, П. Куліша, О. Лазаревського, М. Максимовича, Ф. Морачевського, М. Номиса [2, 5]. Але попри багаті фонди фундаментальної (основної) бібліотеки, обслуговування студентів було незадовільним, бо «учащимся непосредственно сочинения не отпускаются из основной библиотеки, и выдаются посредством чиновников заведения под их расписку, а потому нельзя сказать сколько употреблено учащимися» [6]. Тільки Стеблін-Каминський запровадив «более легкий доступ к библиотеке и студенты больше читают, лучше изучают языки, о которых прежде имели плохие понятия» [11].

У ліцеї створювалися умови для ознайомлення чиновників і студентів з досягненнями світової науки. Так, у 1838 р. бібліотека передплачувала 12 російських та зарубіжних видань [6], у 1870 — 10 назв, а саме: Судебный вестник, Журнал Министерства народного просвещения, Вестник Европы, Отечественные записки, Русский архив, Записки Одесского общества истории и древностей, Русский вестник тощо [од. зб. 767, арк. 18].

Зміна статусу ліцею позначилася й на структурі бібліотеки. Так, за звітом 1872 р., до його складу входило чотири бібліотеки (основна, студентська та дві гімназійні — основна й учнівська) [6, спр. 161, арк. 12-12 зв.]. Крім статистичних даних, бачимо три списки нових надходжень до бібліотеки (два: книг та періодичних видань — до основної бібліотеки, один — до учнівської). У списку надходжень до основної бібліотеки значна кількість релігійної, навчальної, історичної, філологічної, художньої літератури (російською та іноземними мовами), у списку надходжень до учнівської перераховано чимало природничої, історичної, географічної, художньої літератури, зокрема вірші М. Некрасова, твори Л. Толстого, Ф. Купера [6, спр. 161, арк. 12-12 зв.]. Усього учнівською бібліотекою за звітний період скористалося 200 учнів, які прочитали 200 книг [6, спр. 161, арк. 12-12 зв.]. Середня забезпеченість книгами в студентській бібліотеці на одного користувача становила 6 прим., в учнівській — 7. Можливо, вони могли активніше послуговуватися фондами фундаментальної бібліотеки.

Каталоги бібліотеки протягом досліджуваного періоду так і не були створені, хоча в звіті ліцею за 1837—1838 н. р. [6, спр. 38, арк. 246] повідомлялося, що її фонд приведено у систематичний

¹ Стеблін-Каминський С. (1814—1885) - український письменник і педагог. Навчався в Полтавській гімназії, викладав у чоловічій та жіночій гімназіях цього міста. В 1856-1866 р. був директором Ніжинського ліцею. В джерелах зустрічаються різні ініціали.

порядок за науками: фізико-математичні; прикладні; етико-політичні; словесні; історичні; військові; витончені науки; суміш; періодичні видання. Каталогізація та розстановка фонду в книгозбірні Ніжинського ліцею, як і в інших таких закладах того часу, здійснювалася за тематичним принципом, продиктованим потребами навчального процесу.

Серед архівних документів Кременецького ліцею зберігається лист попечителя Київського навчального округу від 24 квітня 1833 р., в якому той просить, щоб із бібліотеки цього ліцею надіслали «правила по коим составляются каталоги библиотеки Волынского лицея для передачи их в руководство Нежинскому лицей князя Безбородко» [6, ф. 710, оп. 3, спр. 328, арк. 307].

У 1880 р. в бібліотеці НІФІ існувало три інвентарі: один для Шевирьовсько-Риглевської бібліотеки; для книг Ліцейської; Штейманівської, Варшавського університету та інститутської; для колекції Грецького училища. Велика робота з метою звірки наявних книг з інвентарями та їх систематизація завершилася в 1880—1884 рр. виданням систематичного друкованого каталогу [9]. Проте в ньому не вказано колекційну приналежність видань, що значно ускладнює нині атрибуцію фонду БНЛ.

Після реорганізації ліцею в НІФІ його бібліотека стала першоосновою фонду інститутської бібліотеки. Частину цієї колекції й зараз використовують студенти та професорсько-викладацький склад НПУ ім. М. В. Гоголя, частина зберігається в НБУВ, решту фондів передано в Демидівський лицей (Ярославль, Росія).

Після передачі приватних збірок до гімназії вони втрачають статус приватних і стають колекціями державного навчального закладу. Внаслідок прийнятої в той час у бібліотеках ліцеїв тематичної класифікації фондів колекції втрачають свою функціональність і своєрідність. Подальшу їх долю після передачі в інститут сьогодні простежити дуже складно, оскільки у виданому друкованому каталозі бібліотеки НІФІ відсутні посилання на приналежність до колекційних зібрань [9].

Таким чином, бібліотека ліцею, в основному, комплектувалася літературою іноземними мовами, зокрема російською, була поширена система бібліотечно-го обслуговування іноземного зразка. Проте популяризація досягнень європейської науки та культури через бібліотечні фонди мала й свої позитивні наслідки.

Книги українською мовою та російськомовні твори вчених і письменників — вихідців з України — з'являються у фонді бібліотеки ліцею в середині та в другій половині XIX ст.

Незважаючи на недоліки, які мали місце в БНЛ, зокрема в питаннях зберігання та використання бібліотечних фондів, у цілому її фонди активно сприяли формуванню високопрофесійної еліти в підросійській Україні.

1. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. — М., 1956. — Т.2. — С. 259; *Енциклопедія українознавства: Словникова частина*. Т.4. Перевид в Україні. — Львів. 1994. — С.1372.
2. Лавровский Н.А. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине (1820—1832). — К., 1879.
3. Ленченко Н., Литвиненко Л. Бібліотека-музей // *Деснянська правда*. — 1990. — 8 лист.
4. Ярошенко М. Ніжинська перлина // Там же. — 1981. — 4 січ.
5. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. Изд. 2-е, испр. и доп. — СПб., 1881.
6. Центральний державний історичний архів в м. Києві. — Ф. 707. — Оп. 5. — Спр. 38. — Арк. 246.
7. Філіал Чернігівського облдержархіву в м. Ніжині. Відділ дореволюційних фондів. — Ф. 1359 — Оп.1. — Од. зб. 206. — Арк. 47; од. зб. 208. Далі при посиланні на це джерело од. зб. і аркуш вказуємо в тексті.
8. Ленченко Н. О., Литвиненко Г. І. Етапи розвитку і становлення бібліотеки Ніжинського педагогічного інституту // *Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / М-во освіти України. Ін-т системних досліджень освіти*. — К., 1996. — С. 109—110.
9. Каталог книг фундаментальной библиотеки историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине (без вых. дан. и нум.).
10. Журнал Министерства народного просвещения. — 1840. — Ч. 26. — С. 151—169.
11. Там же. — 1861. — Ч. CX. — С.163—164.
12. Там же. — 1865. — Ч. 126. — С.151—160.

Тетяна Мяскова,
бібліограф I категорії Інституту загальної та
неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського НАН України

Система комплектування бібліотеки Університету Св. Володимира (1834—1904)

На підставі залучення широкого спектра архівних джерел розглянуто особливості накопичення фонду бібліотеки одного з провідних вищих навчальних закладів царської Росії, що відбила ідеологічну та політичну ситуацію в країні в 30-х роках XIX — на початку XX ст., висвітлено діяльність викладачів Університету з метою максимально повного і доцільного комплектування бібліотеки як нерозривної й найважливішої ланки навчального процесу, спрямованого на підготовку інтелектуальної еліти суспільства.

Понад 160 років минуло з часу заснування однієї з найбільших і найцікавіших за своєю концепцією і структурою, особливістю комплектування фондів бібліотек XIX ст. — бібліотеки Університету Св. Володимира [1].

Книгозбірня навчальної установи почала формуватися не «з нуля», а одразу одержала потужний масив літератури з ліквідованої бібліотеки колишнього Волинського ліцею. Тут і далі ми не коментуватимемо, хоч і дуже цікавий, історичний бік питання, це — тема іншого дослідження, а проаналізуємо тільки бібліотекознавчий аспект, тобто особливості й багатий досвід комплектування фондів навчальної установи, який, на нашу думку, не втратив актуальності й сьогодні.

Неординарні і постаті бібліотекарів — П. О. Яковського, Й. Й. Мікульського та інших співробітників бібліотеки колишнього Волинського ліцею, які майже в повному складі переїхали з Кременця до Києва, щоб працювати в університетській книгозбірні. Але головна особливість та, що комплектуванням фондів ретельно, прискіпливо і постійно займалася Рада університету, що складалася з видатних учених. Крім них, були й державні чиновники, не байдужі до підготовки розумової еліти держави, а це було неможливо без ґрунтовної навчальної літератури, в достатній кількості зосередженій у бібліотеці [2].

В основу фонду університетської книгозбірні ввійшли зібрання XVIII ст. останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського (вісім

окремих колекцій). З Кременця було отримано 24379 творів у 34378 томах. За перше десятиріччя існування бібліотека поповнилася значними колекціями ліквідованих Віленського університету, Віленської медико-хірургічної і Віленської римокатолицької духовної академії, іншими меншими збірками [3].

У кінці 1833 р. за пропозицією Греко-уніатської церковної колегії вийшов наказ царя про ліквідацію Канівського базиліанського монастиря. На його місці відкривалося повітове училище. Майно, за винятком навчальних посібників, передавалося під відомство Греко-російського духовництва.

Частину літератури було віддано Канівському повітовому училищу, а 254 томи (162 назви) Рада університету відібрала для своєї установи [4]. У березні 1834 р. опікун Київського навчального округу (КНО) фон Брадке повідомив Раду про наказ царя Миколи I щодо ліквідації деяких базиліанських монастирів, зокрема Уманського Київської губернії. Від колишнього наглядача цього монастиря Скибовського штатний наглядач Махновського повітового училища Судаквіанський отримав книги монастиря згідно з описом та відомостями про бібліотеку за підписом місцевого городничого і перевіз кабінети природничої історії та фізики (крім меблів) у монастирську бібліотеку, здавши їх під нагляд поліції. Описи книг та відомостей були передані попечителю, який звернувся до Ради університету з проханням з'ясувати кількість книг, їх зміст, потребу для навчальної бібліотеки. Бібліотекаря університету П. О. Яковському доручали встановити склад кабінетів природничої історії та фізики, моделей і монет, малювання.

В установу потрапив і опис бібліотеки та інших речей Уманського повітового училища (УПУ), де значилося 660 томів (356 назв) з різних галузей знань [оп. 276, од. зб. 310, арк. 1—80].

© Мяскова Тетяна Євгеніївна, Київ, 2000

У липні 1834 р. уманський городничий надіслав два каталоги бібліотеки колишнього Уманського базиліанського монастиря та коротку інформацію про неї до Києва. Серед перерахованих в описі предметів значилася чимала колекція монет та медалей, яку згодом було повністю передано в нумізматичний кабінет університету (до 1852 р. підпорядковувався бібліотеці). Каталог книг Уманського базиліанського монастиря нараховував 3364 томи й 212 зошитів, а саме: біблійська література, літургії, життєписи святих (42 назви, 69 томів); книги: богословські, догматичні, моральні, полемічні та пасторські послання (102/188); історичні церковні (19/37); про канонічні права (17/29); навчальні (105/193), повчання, молитви та ін. (91/103); твори письменників: давньогрецьких та римських (78/109); польських (243/312); французьких (68/166); італійських, російських, німецьких (219/459); твори риторичні, пієтичні, написані латинською мовою новітніми письменниками (50/66); словники й граматики старовинних і нових мов (116/134); праці: філософські, педагогічні та ін. (107/176); математичні (93/119); з фізики (131/247); медичні (130/192); історичні (209/409); географічні (67/95); географічні карти (2 томи); періодичні видання (95 томів/178 номерів).

Ректор університету попросив бібліотекаря вивчити питання щодо змісту книжкового масиву. П. О. Ярковський та його помічник Й. Й. Мікульський рекомендували придбати з УПУ 131 назву творів, з Уманського базиліанського монастиря — 713 назв і 74 зошити, міні-кабінет у повному обсязі. Висновки фахівців Рада університету підтримала. 28 грудня 1834 р. з Умані надійшла згода на перевезення в Київ міні-кабінету та кабінету малювання і з 1835 р. зібрання поступово надходять до Києва. У травні було отримано 18 дерев'яних ящиків з речами. За операцією спостерігав сам фон Бракке. Для нього в жовтні 1836 р. було доставлено каталоги і відомості про книги Уманського базиліанського монастиря й повітового училища при ньому, списки книг, необхідних для Департаменту духовних справ та для бібліотеки університету. В січні 1836 р. Й. Мікульський розібрав сім ящиків з книжками. Частина книг не відповідала каталогам, тому в них були внесені виправлення. За рішенням Ради університету непотрібні книги протягом 1836—1837 рр. розподіляються між повітовими училищами КНО та першою і другою Київськими гімназіями [оп. 279, од. зб. 142, арк. 1].

Бібліотека навчальної установи безкоштовно одержувала книги, конфісковані в приватних осіб. У результаті співпраці Ради й попечителя КНО 80 назв книг зі збірки поміщика Михальсь-

кого (Подільська губернія) було передано в університет [оп. 279, од. зб. 142, арк. 6]. З часом привезли ще вісім книг [оп. 279, од. зб. 142, арк. 1—42]. Конфіскована література надходила до бібліотеки через попечителя до кінця XIX ст. 31 грудня 1873 р. в університет потрапила копія оціночного опису книг, конфіскованих у Менжинського. Після погодження з попечителем було одержано п'ять назв документів [оп. 313, од. зб. 7, арк. 1—5].

Бібліотека поповнювалася й подарованими книгами, а також купленими у приватних осіб та організацій. Дарували й передавали свої книги, зазвичай, викладачі університету й інших навчальних закладів. Окрім уже описаних у літературі відомих колекцій М. Х. Бунге, О. М. Лазаревського, М. І. Костомарова [5], ще раніше для бібліотеки було придбано книги першого ректора Університету Св. Володимира ординарного проф. М. О. Максимовича (15 томів «Трудов Общества любителей российской словесности», кілька творів з російської словесності та промови, проголошені на урочистому зібранні Імператорського московського університету тощо). Куплену в науковця літературу було внесено до каталогу бібліотеки [оп. 276, од. зб. 146, арк. 1—6]. У цьому ж році проф. Київського університету О. М. Новицький подарував бібліотеці свої два ненадруковані рукописи та запропонував купити в нього 14 книг [оп. 279, од. зб. 273, арк. 1—9]. Заслухав на засіданні Ради питання вирішується позитивно.

З другої половини XIX ст. збільшується кількість документів, подарованих приватними особами. Після смерті ординарного проф. М. Ю. Якубовича залишилися два списки книг російською та французькою мовами, переважно з органічної хімії, сільського господарства, економіки, короткі історичні нариси зі старогрецької літератури та ін. Рада університету вирішила придбати цю збірку. В жовтні 1854 р. за № 2503 цю літературу було записано в матеріальну книгу бібліотеки [оп. 390, од. зб. 115, арк. 1—20]. Кілька книжок, відсутніх у фонді, та свою власну пожертвував проф. Ю. К. Шимановський [оп. 301, од. зб. 212, арк. 1—2]. У 1887 р. дружина покійного проф. Е. Е. Мірама передала установі його багатотомну збірку медичної літератури [оп. 326, од. зб. 125, арк. 1—4].

На ім'я університетської Ради від наукових організацій та товариств* надходили наукові записки і праці, видані ними твори, урочисті

* Це академії: Імператорська С.-Петербурзька, Імператорська С.-Петербурзька медико-хірургічна, Київська духовна, Віленська римо-католицька духовна; університети: С.-Петербурзький, Московський, Казансь-

промови, запропоновані до захисту дисертації тощо.

Певну кількість творів бібліотека одержувала в обмін на дублети. Найбільше (611 назв у 897 томах) [3] було отримано в 1834 — 1840 рр. з С.-Петербурзької Ермітажної бібліотеки. Дублети надходили й з Імператорської публічної, бібліотек Імператорського Дерптського, Харківського та Казанського університетів, гімназій.

Активно сприяв поповненню фондів університетської бібліотеки попечитель КНО. Він повідомляв Раду про конфісковані колекції, цінні наукові та навчальні видання, що виходили в Росії, надсилав продукцію, випущену Департаментом народної освіти, пропонував передплату для бібліотеки та викладачів університету на видання, котрі надходили як пожертвування для С.-Петербурзької дитячої лікарні, Комітету Товариства заохочення мистецтв тощо. Завдяки попечителю університетська бібліотека почала отримувати варшавську газету «Деніца» та альманах «Утренняя заря» (першу передплатив власним коштом міністр народної освіти) [оп. 281, од. зб. 22, арк. 1-96; оп. 280, од. зб. 11, арк. 1-23].

В університеті практикувалося придбання літератури на публічних торгах, для чого відряджались спеціальні чиновники [оп. 313, од. зб. 7, арк. 5]. В 1841 р. П. Ярковський отримав поштою з канцелярії міністра народної освіти каталог книг, запропонованих на продаж з публічного торгу, організованого в Гамбурзі акціонером П. С. Бредерманном. Рада прийняла рішення налагодити відносини з ним щодо купівлі книг [оп. 280, од. зб. 198, арк. 1-3].

Бібліотека постійно розширювала і вдосконалювала систему перспективного та поточного комплектування, запозичену з практики Волинського ліцею. Якщо в 1833 р. виписувалося 6 російських журналів та 9—10 іноземних, то в 1842 р. — 43 назви, а саме:

I. Загальні видання — сім іноземних та стільки ж російських (Бібліотека для читання; Журнал Министерства народного просвещения (ЖМНП) (2 екз.); Отечественные записки; С.-Петербургские ведомости с прибавлением; Северная пчела; Христианские чтения; Воскресные чтения);

кий, Харківський, Дерптський; Імператорське училище правознавства; ліцеї: князя Безбородька, Демидівський (Ярославль), Рішельєвський; товариства: Імператорське московське дослідників природи й Одеське історії та старовини, Олександрівська бібліотека Упсальського королівського університету (Ревель); Департамент мануфактур і внутрішньої торгівлі; департаменти: держмайна та зовнішньої торгівлі; Корпус шляхів сполучення [оп. 280, од. зб. 12, арк. 1-150].

II. Видання для історико-філологічного факультету — п'ять іноземних та російський журнал «Москвитянин»;

III. Видання для фізико-математичного факультету — шість іноземних, два російських: Горный журнал і Земледельческая газета;

IV. Видання для юридичного факультету — сім іноземних і три російських: Журнал Министерства внутренних дел; Журнал государственного имущества; Журнал мануфактур и торговли;

V. Видання для медичного факультету — п'ять іноземних назв [оп. 280, од. зб. 170, арк. 4-15].

До 1880 р. кількість отримуваних бібліотекою видань значно зросла й досягла 246:

I. Загальні видання — 59 назв (32 іноземних, 27 російських, серед яких: Адрес-календарь; Берег; Время (новое); Время (еженедельник, новое); Молва; Ведомости (московские); Ведомости (С.-Петербургские); Ведомости (русские); Вестник (виленский); Вестник (Европы); Вестник (одесский); Вестник (правительственный); Вестник (русский); Голос (газета); ЖМНП; Записки (отечественные); Иллюстрация (всемирная); Инвалид (русский); Календарь Азворина; Киевлянин; Мысль (русская); Речь (русская); Сибирь (газета); Слово (С.-Петербург); Слово (Львов); Телеграф (новороссийский);

II. Видання для історико-філологічного факультету — 74 назви (66 іноземних, вісім російських, серед яких: Архив (русский); Библиотека (историческая); Вестник (русской филологии); Вестник (исторический); Гласник сопского ученого содружества; Записки (филологические); Россия (древняя и новая); Чтения в Императорском обществе истории древности;

III. Видання для фізико-математичного факультету — 34 назви (33 іноземних і російське «Хозяйство» (сельское и лесоводство);

IV. Видання для юридичного факультету — 44 назви (40 іноземних, чотири російських, серед яких: Ведомости (С.-Петербургского сената); Журнал гражданского и уголовного права; Собрание законов Российской империи (полное); Указатель правительственных распоряжений по министерству финансов;

V. Видання для медичного факультету — 35 назв (29 іноземних, шість російських, серед яких: Журнал (военно-медицинский); Ведомости (врачебные); Вестник (медицинский); Здоровье; Медицина (современная); Сборник сочинений по судебной медицине) [оп. 465, од. зб. 5112, арк. 1-80].

Передплату на періодичні видання проводили раз на рік у листопаді*. Якщо до 1840 р. її

* Здійснювалася поштою через посередництво газетної експедиції С.-Петербурзького поштамту, яка давала

здійснювали спільно лише бібліотека та Рада університету, то з 1841 р. до цього процесу залучаються й факультети. На засіданнях кафедр розглядався перелік журналів, необхідних для передплати на поточний рік. З часом це питання вирішувала Бібліотечна комісія. Свої висновки вона передавала в Раду. Скажімо, певні кошти комісія рекомендувала використовувати на придбання відсутніх номерів періодичних видань [оп. 465, од. зб. 5084, арк. 1–21].

Книготорговці, які раніше постачали книги в бібліотеку Волинського ліцею, виявили бажання співпрацювати і з університетською бібліотекою, тому уклали договір з Радою. Найвигіднішими постачальниками іноземних періодичних видань та іноземної літератури були ризький книготорговець Францен, а з 1840 р. — Кіммель (купив книжкову крамницю у Францена), Мілліновський (лемберзький торговець книгами). За посередництва останнього книги доставлялися з-за кордону. Фон Брадке звернувся до Департаменту зовнішньої торгівлі з питанням щодо безперешкодного пропуску книг, доставлених комісіонером через Радзівілівську митницю. Дозвіл було отримано [оп. 279, од. зб. 17, арк. 1–18].

У 1841 р. до ректора університету К.Неволіна звернувся комісіонер колишньої Віленської медико-хірургічної академії та книгопостачальник усього Білоруського навчального округу Теофіл Гліксберг з проханням дозволити йому привозити книги для бібліотеки. Однак кількість доставлених ним книг була невелика. В цьому ж році запропонували свої послуги Шуберт і Грегорович, які поставляли літературу з кращих московських книгарень (Ширяєва, Глазунова, Логінова, Смірдіна) [оп. 280, од. зб. 39, арк. 1–20]. В Раду університету з пропозиціями співпраці зверталися й інші книготорговці, але їхні заявки були відхилені. Перевага Кіммеля, як найкращого партнера, стала очевидною [оп. 281, од. зб. 15, арк. 1–21].

У перші десятиріччя існування бібліотеки основними її книгопостачальниками були вже згадані іноземці (ризькі: Францен, Кіммель, Мілліновський, Лейпцизька фірма Брокгауза та його товариша Авенаріуса) та с.-петербурзькі — Грефф та його спадкоємці, з 50–60-х років XIX ст. — київські книготорговці Оглоблін та Лехелін.

Бібліотека активно доукомплектовувала літературу. Бібліотекар звертався в Раду університету з проханням доповнити фонд відсутніми виданнями, а та, в свою чергу, — до відповідних

організацій, які надсилали потрібні книги. Так, у 1841 р. подаровано бібліотеці колишнього Волинського ліцею візитатором Т.Чацьким (1726—1802) твори Імператорської С.-Петербурзької АН: «Commentarii Academie» та «Memoires de L'Academie» [оп. 279, од. зб. 254, арк. 1–10].

Усі отримані книги прискіпливо вивчали працівники бібліотеки, про помічені дефекти відразу повідомляли Раду, дублети та малоцінні книги не закуповувалися [оп. 308, од. зб. 159, арк. 1–4; оп. 313, од. зб. 107, арк. 1–7].

Основними галузями наук, за якими комплектувалася бібліотека, були: філософія, правознавство, історія тощо, а з відкриттям в університеті медичного та інших факультетів це коло значно розширилося. Систематичне комплектування сприяло швидкому зростанню фонду. На 01.01.1904 р. в бібліотеці нараховувалося 148 069 назв у 242 861 томах. Серед них — 1 236 номерів періодичних видань, 804 рукописи, 299 карт і атласів [оп. 465, од. зб. 185, арк. 1–5].

Аналізуючи особливості формування системи комплектування університетської бібліотеки, можна зробити висновок, що воно, істотною мірою, визначалося специфікою діяльності та політикою Ради університету стосовно книгозбірні закладу. Ця професорсько-викладацька структура функціонувала за принципом, притаманним, по суті, іншим аналогічним утворенням позаминого і початку минулого століття. Так, працювала, скажімо, й Рада Київської духовної академії. Форма обов'язкової наукової апробації пропонованої для навчального процесу літератури, її прискіпливе і відповідальне рецензування, зумовлювали характер комплектування фонду бібліотеки, виключали можливість потрапляння в масив випадкової книжкової продукції та некондиційних у науковому відношенні періодичних видань. Це дало можливість нагромадити цінний бібліотечний фонд, яким і сьогодні послуговуються науковці різних галузей знань.

1. Інститут рукопису НБУВ. — Ф. VIII, № 3403, арк. № 149.

2. История Киевского университета: 1834–1959. — К.: Изд-во Киев. ун-та. — 1959. — 628 с.

3. Савенко И.Г. Библиотека Университета Св. Владимира: Записки помощника библиотекаря // Историко-статистические записки об ученых и учебно-воспитательных учреждениях Императорского Университета Св. Владимира: 1834–1884. — К., 1884. — С. 312.

4. Державний архів м.Києва. — Ф. 16, оп. 276, од. зб. 73, арк. 22. Далі при посиланні на це джерело опис, одиницю збереження та аркуш вказуватимемо в тексті.

5. Колесник Е.А. Книжные коллекции Центральной научной библиотеки АН УССР. — К.: Наук. думка, 1988. — 111 с.

свої об'яви про щорічну передплату на російську періодику. Іноземні видання передплачувалися через Віленську губернську поштову контору та книготорговців.

БІБЛІОТЕЧНІ ФОНДИ — ДЖЕРЕЛО З ІСТРІЇ НАУКИ, КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ

Тетяна Вересовська,

редактор I кат. відділу архівознавства і археографії Інституту архівознавства НБУВ

Видавнича діяльність Комісії для вивчення історії західноруського та українського права УАН-ВУАН (1918 – 1928)

У максимально повному обсязі показано видавничу діяльність Комісії для вивчення історії західноруського та українського права. Оприлюднюються унікальні наукові праці українських учених. Чимало з їхнього доробку було знищено в 30-ті роки ХХ ст. Наукова проблематика, порушена в цих роботах, обірвана і, незважаючи на актуальність, не розв'язується до сьогодні. З огляду на те, що багато першоджерел, які вивчалися в той період з різного комплексу питань, втрачені, ці праці нині набули б значення самих першоджерел.

Наука історії західноруського та українського права за старих часів не мала ні кафедр по вищих школах, ні установ дослідницького характеру, що її розроблювали б. Над питанням вказаної галузі працювали лише окремі вчені. Планового й систематичного вивчення цих напрямів за таких умов бути не могло. Однак коли при Соціально-економічному відділі УАН було створено Кафедру західноруського та українського права й Постійну комісію* при ній (січень 1919 р.), дослідження зайняли чільне місце в академічній діяльності.

Завданням Комісії, заснованої на пропозицію акад. Ф. В. Тарановського (голова), стала організована допомога в розробленні історії названих галузей. Необхідно було систематично видавати юридичні пам'ятки та юридичні акти України литовсько-польської і козацької епох. Через те Комісія ставить своєю головною метою археографічну діяльність для видання джерел. Л. Модзалевський збирає документи Військового генерального суду Гетьманщини. Готуються до друку акти Луцького трибуналу другої половини ХVI ст. Проводиться обстеження відносин України з Московською

державою та Російською імперією ХVII—ХVIII ст. Комісія послідовно розшукує архівні історично-юридичні матеріали для Лівобережної України ХVII—ХVIII ст. Готуються до випуску акти Полкових судів (насамперед Полтавського) під ред. В. Л. Модзалевського.

Останнє засідання Комісії відбулося 5 червня 1919 р., але діяльність її припиняється на дуже короткий час. Уже в липні 1920 р. на академічну Кафедру західноруського та українського права було обрано акад. М. П. Василенка, який заново організовує Комісію.

Починаючи з третього випуску своїх «Праць», вона друкує протоколи засідань.

З 1 жовтня 1920 р. на членів Комісії було запрошено С. М. Іваницького-Василенка та П. К. Бонташа, а з 15 грудня — В. І. Щербину.

Комісія готує до видання джерела з історії західноруського та українського права, зокрема Литовський статут (М. П. Василенко).

Статут 1588 р. був звірений головою Комісії з Мамоничевським виданням 1588 р., з польським виданням. Написано передмову, історію видання, друку статутів. В. І. Щербина встановив тексти договорів Б. та Ю. Хмельницьких, Брюховецького, Многогрішного, Самойловича, Мазепи, Скоропадського, Апостола. Найбільше проблем виникло в науковця при роботі з договором Б. Хмельницького.

М. П. Василенко у 1922 р. надрукував у «Київських контрактах» статтю про київські контракти (1797—1917) російською, німецькою та польською мовами; підготував до друку життєпис акад. Б. О. Кістяківського; написав для «Біографічного словника діячів української землі» біографію гетьмана Данила Апостола; на підставі архівних даних здійснив розвідку про Крем'янецьку гімназію та Університет Св. Володимира; працював над загальним курсом західноруського та українського права.

* У Комісію, крім Ф. В. Тарановського, входили академіки Д. І. Багалій, О. І. Левицький, Б. О. Кістяківський, проф. К. Г. Гогель, В. Л. Модзалевський, І. М. Каманін (керівничий над працями Комісії) та В. І. Новицький (науковий секретар). У такому складі вона юридично існувала до травня 1920 р.

Л. О. Окиншевич вивчав організацію вищого врядування в Україні XVII—XVIII ст.

Для хрестоматії з історії західноруського та українського права В. І. Щербина готував збірник гетьманських статей-умов з Москвою та інших актів, які встановлювали державний устрій Лівобережної України за часів Гетьманщини (1654—1764). Праця мала складатися з передмови, документів, приміток, покажчика. «Крім гетьманських статтів та розпоряджень (явних і тайних) російського уряду, в збірник малося вмістити: 1) Зборівську умову 1649 р., що затвердила головні бажання козацтва й невиконання якої було одною з причин одірвання України від Польщі. 2) Розмежування Москви з Польщею згідно з трактатом 1686 р., яке торкалося Києва та Запоріжжя <...>

Документи, в яких сформульовано бажання «різних верстов» населення України, але які не реалізовано в її державному устрою (Гадяцька та Острозька комісії, Жердевські статті, умови Орлика та Гордієнка з Карлом XII) у збірник вміщено не буде, але зміст та їх значіння має бути показано в примітках. Три перші частини збірника вже закінчено і подано на розгляд голови Комісії М. П. Василенка. Четверта частина може бути закінчена тільки після цього розгляду і вказівок голови Комісії»¹.

1922 р. теж був доволі плідним для неї.

Протягом року С. М. Іваницький-Василенко закінчив дослідження: «Опіка над недолітками в джерелах Магдебурзького права Західньої Русі та Гетьманщини». Науковець працював і над їх земським правом, вивчав текст Литовських статутів. Результати аналізу вчений заніс на картки окремо для кожного артикулу. Робота дала великий матеріал для коментованого видання Литовських статутів.

У 1922 р. П. К. Бонташ готувався до досліджень над історією західноруського цивільного права. І. І. Мінаков вивчав фінанси та фінансовий устрій Лівобережної України XVII—XVIII ст. На засіданнях Комісії він зробив такі доповіді: «Грошові збори за відомістю 1724 р.», «Збори продуктами за відомістю 1724 р.», «Головні джерела прибутків і головні статті витрат»².

С. Г. Борисенко вивчав історично-юридичну польську літературу.

Негативні ідеологічні явища в радянському суспільстві відбилися і на діяльності Комісії. Органами ДПУ УСРР було заарештовано М. П. Василенка, директора Київського архіву давніх актів В. О. Романовського та колишнього співробітника Комісії П. П. Смирнова в справі «Київського обласного центру дій». М. П. Василенко був засуджений до 10 років, але після численних клопотань громадськості помилуваний і 24 листопада звільнений. (В. О. Романовського

звільнили з-під арешту ще під час попереднього слідства, а П. П. Смирнов надовго потрапив у місця позбавлення волі).

Уже в 1924 р. Комісія продовжила свою роботу в тому ж напрямі, що й раніше. Головує, як і в попередні роки, М. П. Василенко. Штатні наукові співробітники: Л. О. Окиншевич (учений секретар) і С. М. Іваницький-Василенко, нештатні: І. М. Балінський, С. Г. Борисенко, І. І. Мінаков. Г. Л. Попов, І. Ю. Черкаський та В. І. Щербина.

М. П. Василенко продовжує працювати над загальним курсом з історії західноруського та українського права і над історією його вивчення. У «Записках Соціально-економічного відділу ВУАН» друкуються такі праці академіка: «Кременецький ліцей і Університет Св. Володимира»; некрологи про О. І. Левицького та Б. О. Кістяківського, у Львові в збірнику, присвяченому 50-річчю Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, — «Пам'ятник українського права XVIII»; в «Україні» — стаття «Павло Полуботок» (до 200-річчя від дня смерті); у «Записках III Відділу — Початок виучування українського права в XVII в.»; у кн. II—III «Записок Соціально-економічного відділу ВУАН» надруковано розвідку М. П. Василенка «Як скасовано Литовського статута на Україні».

Державний устрій та вище врядування Гетьманщини Лівобережної України XVII—XVIII ст., історію західноруського та українського права продовжує вивчати Л. О. Окиншевич.

Виходять праці Г. Л. Попова (співробітник Комісії з 1 грудня 1922 р.): «Луцький Трибунал (1578—1589 рр.)» і «До історії сусідства на Правобережжі» (II том «Записок» Відділу); І. Ю. Черкаський готує до друку «Громадський суд на Західній Русі та Україні XVI—XVIII вв.» і збирає матеріали для праці про судовий устрій та судочинство на Гетьманській Україні XVII—XVIII ст.; його статтю про домінальний (панський) суд на Гетьманській Україні та рецензію на книжку Р. Лашенка про копний суд надруковано у вип. II «Праць»; В. І. Щербина працює над історією Києва (1654—1917 рр.).

У 1925 р. І. Ю. Черкаський, С. Г. Борисенко та Л. О. Окиншевич підготували «Словник українських юридичних старовин»; останній збирає матеріали для статті «Центральні установи Гетьманської України XVII—XVIII вв.»; у «Працях» Комісії друкує розвідку про «Приказ Малоя Росія Московської держави XVII в.».

Протягом цього ж року С. М. Іваницький-Василенко у вип. I «Праць» опублікував дві роботи: «Закони про опіку над недолітками в джерелах Магдебурзького права Західньої Русі і Гетьманщини» та «Державське землеволодіння польської шляхти в Гетьманщині (соціальна вага, розмір

і порядок його)». Підготував до друку рецензію на роботу білоруського вченого В. Дружича «Палажэньне Літоўска Беларускай держави пасья Люблінскай вуніі».

І. Ю. Черкаський продовжує роботу над монографією «Громадський (копний) суд на Білорусі й Україні в XVI—XVIII вв.». Впродовж року він написав розділи про судове слідство і вироки громадського суду. Паралельно збирав архівні рукописні матеріали для праці «Судовий устрій та судочинство козацьких судів на Гетьманській Україні в XVII-XVIII вв.».

І. Ю. Черкаський надрукував у вип. I «Праць» розвідку «Поволення над трупом забитого» та здав до журналу «Україна» статтю «Сліди панського суду на Гетьманській Україні», а С. Г. Борисенко написав кілька рецензій на нові праці з історії українського права: «Лекції по історії українського права» (вип. I) та «Литовський статут як пам'ятка українського права» Р. Лашенка; «Преступление и наказание в догосударственном обществе» М. Косвен (вип. II «Праць» Комісії). У цьому ж випуску - його розвідка «Карний зміст «потока» «Руської Правди»¹.

Говільні книжки XVIII ст. (містили цікавий матеріал про інститут тодішнього незаможного селянства — підсусідків) з фондів тимчасового Корсунського музею — предмет наукових інтересів Г. Л. Попова. Зацікавившись текстом «Руської Правди» в Кормчій Києво-Печерської лаври під № 102, вчений описав її, додав огляд інших київських Кормчих, відомості про історію тексту «Руської Правди», редагування й складання стародавніх документів.

Дослідження Г. Л. Попова про коневий звод у праві Великого князівства Литовського та українську Кормчу XIII ст. відбивається в статті «До історії сусідства на Правобережжі» (вип. I «Праць»).

Право на винництво в Україні від часів Богдана Хмельницького до встановлення Казенних палат досліджував М. Ф. Тищенко.

Є. І. Шманкевич (працював у Харкові) вивчав питання недослідженої вченими форми братського суду в Любліні, на підставі цінної збірки актів написав статтю.

Розвідка О. С. Добрава «Право необхідного спадкування за Литовським статутом» вийшла у вип. I «Праць» Комісії. Вивчення літератури з проблеми землеволодіння в Литовсько-Руській державі в XVI ст. та актових матеріалів дало йому можливість написати рецензію на статтю проф. Р. Лашенка, де йшлося про ідею земельної власності в Україні.

У 1925 р. Комісія випустила у світ частину своїх робіт, надрукувавши вип. I «Праць» (за ред. М. П. Василенка). Підсумуємо зміст збірника: «Акад. М. П. Василенко (курсив наш). Перед-

мова. Лев Окиншевич. Комісія для вивчення історії західньо-руського та вкраїнського права при Соціально-економічному відділі Української Академії наук; Степан Борисенко. Карний зміст «потока» «Руської Правди»; Г. Л. Попов. Луцький Трибунал 1578 р.; Сергій Іваницький. Закони про опіку над недолітками в джерелах Магдебурзького права Західньої Русі і Гетьманщини; Олександр Добров. Право необхідного спадкування за Литовським статутом; Іринарх Черкаський. Поволення над трупом забитого; Лев Окиншевич. Приказ «Малыя Росіи» Московської держави XVII ст.; Сергій Іваницький. Державське землеволодіння польської шляхти в Гетьманщині⁴.

Члени Комісії через брак коштів не їздили в наукові відрядження і це, звичайно, не давало можливості завершувати дослідження й публікувати їх результати. Втім продовжується праця над складанням «Словника українських юридичних старожитностей». Щоб впорядкувати та просистематизувати картковий матеріал (9113 карток), було обрано спеціальну підкомісію.

1926 р. у творчому відношенні теж був доволі плідним для членів Комісії.

М. П. Василенко надрукував збірку матеріалів з історії України та українського права з передмовою в т. I Археографічного збірника, виданого Археографічною комісією АН; передмову до вип. II «Праць»; рецензії: на дослідження О. Лотоцького «Свиток Ярославль» (там же); на розвідку О. Галецького «Про Литву, Русь та Жмудь» (там само); на розвідку В. Дружича про Литовсько-Білоруську державу (там же); кн. 3 Етнографічного вісника (видавець — Етнографічна комісія Академії наук); редагував «Записки Соціально-економічного відділу Академії наук», т. II/IV та вип. II «Праць»; підготував до друку перший розділ «Нарисів по історії розробки західньо-руського та українського права» («Записки III Відділу»); збірник пам'яток українського права XVIII ст., розвідку «Конституція Пилипа Орлика» (вийшла 1927 р. в Москві у збірнику, присвяченому проф. Д. М. Петрушевському); розвідку «Територія України в XVII в.» (академічний ювілейний збірник на пошану акад. Д. І. Багалія)⁵.

Л. О. Окиншевич закінчив розпочату в 1925 р. розвідку — «Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVII-XVIII вв.» (вип. II «Праць»), надрукував кілька рецензій на нову літературу; підготував до друку в «Працях» Комісії протоколи її засідань.

І. М. Балінський вивчав проблему феодалізму в Польщі, Литві й Україні. Початок статті «Нариси з історії феодалізму та феодального права в Польщі, Литві та Україні», що містить вступ і огляд літератури про феодалізм у Польщі, надруковано у вип. II «Праць».

С. Г. Борисенко написав «Утворення класи професійних повірених в Литовсько-Руській державі XVI ст.» (вип. III «Праць»). Рецензував нову літературу з історії права (вип. II «Праць»).

Історія землеволодіння в Україні та інститут купівлі-продажу в праві Великого князівства Литовського — тематика О. С. Добрава. Він надрукував докладну рецензію у вип. II «Праць» на розвідку проф. Р. Лашенка «Ідея прав власності на землю на Україні». У цьому ж випуску — матеріал чл.-кор. М. О. Максимейка «Система поширеної редакції «Руської Правди».

Продуктивно працює і проф. М. Є. Слабченко. Йому належать «Матеріали до економічно-соціальної історії України XIV ст.», т. II; рецензія на книгу О. П. Оглоблина «Предкапиталистическая фабрика» в «Записках» Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. VII—VIII; «Бджільництво на Україні та прикре непорозуміння проф. С. Шелухина» (Пасічник, 1926, ч. 7).

М. Ф. Тищенко публікує розвідку «Гуральницьке право на Гетьманщині» (вип. III «Праць»).

Виходить у світ монографія І. Ю. Черкаського «Громадський (копний) суд на Україні—Русі XVI—XVII ст.».

У 1927 р. вийшов із друку вип. III «Праць» (близько 33 др. арк.). Зміст випуску:

М. П. Василенко Передмова; Л. О. Окиншевич Комісія для виучування історії західно-руського та українського права при Соціально-економічному відділі УАН з 1 червня 1926 р. до 1 липня року 1927; В. І. Новицький Снеми Руської землі X—XII вв.; М. О. Максимейко Про смердів «Руської Правди»; С. Г. Борисенко Утворення професійної адвокатури в Литовсько-Руській державі; М. Ф. Тищенко Гуральне право та право шинкувати горілкою в Лівобережній Україні до кінця XVIII в.; М. Є. Слабченко Соціально-правова організація Січі Запорозької; Звідомлення Л. О. Окиншевича про відрядження до Москви (травень—липень 1926 р.) та І. Ю. Черкаського — до Чернігова в серпні року 1926. У кінці є розділи: «Полеміка і зауваження» та «Критика і бібліографія»⁶.

IV і V вип. «Праць» містили монографію «Громадські (копні) суди на Україні та Білій Русі» І. Ю. Черкаського і «Збірник матеріалів з історії українського права» М. П. Василенка.

Спинимось на роботі кожного члена Комісії окремо.

Надруковано праці М. П. Василенка: «Правне положення Чернігівщини в XVII в.» у збірнику «Чернігівщина», під ред. М. С. Грушевського; «Права, по которым судится малоросійский народ — як джерело для виучування державного права України» (збірник, присвячений М. С. Грушевському); «Територія України XVII в.» (збірник, присвяче-

ний Д. І. Багалію); «Передмова до III вып. «Праць Комісії для виучування історії західно-руського та українського права»; пам'яті І. М. Балинського (там само); рецензії («Праці» Комісії): на статті д-ра Чубатого «Про правне становище церкви в козацькій державі» та проф. С. Еренкрейца «Ustawa o wagnosci zapisow'a praktika sadowa litewska»; та його ж «Uwaga nad rozdzialem VII-ym Statutu Litewskiego»; «Олександр Матвійович Лазаревський» матеріали до його біографії (Україна, 1927, кн. 4); підготовлено до друку «Матеріали до історії західно-руського та українського права», т. I; відредаговано «Записки Соціально-економічного відділу Української Академії наук», т. V—VI та «Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права», вип. III⁷.

С. М. Іваницький у вип. III «Праць» надрукував рецензію на статтю В. Дружича «Места Менск у канці XV і початку XVI ст.», Л. О. Окиншевич збирав матеріал з рукописних джерел (збірка рукописів О. М. Лазаревського) про центральні установи Гетьманщини XVII—XVIII ст. і надрукував: «Наука історії українського права. Право державне» (Україна, 1927, № 1/2); «Козацтво на Білорусі» (білоруською мовою, «Полымя», 1927, № 1); «Звідомлення про командування до Москви» (вип. III «Праць»); ряд рецензій на нову літературу з історії права⁸.

У вип. II «Праць» Комісії надруковано початок «Нарисів з історії феодалізму та феодального права в Польщі, Литві та Україні» І. М. Балинського.

О. С. Добров досліджує історію землеволодіння в Україні і друкує замітку-відповідь проф. Р. Лашенку (вип. III «Праць»); М. О. Максимейко — статтю «Про смердів «Руської Правди» та «Закупы «Русской правды» (вип. III «Праць»).

Виходить у світ перша частина монографії В. І. Новицького «Староруські земські сойми» — «Снеми Руської землі X—XII вв.» (вип. III «Праць»).

В. О. Романовський вивчає фінансовий устрій Гетьманщини. У т. III Археографічного збірника публікує єдине відоме за XVII ст. прибутково-видаткове звідомлення Генерального скарбу за 1678 р.

Проф. М. Є. Слабченко друкує: Ескізи з історії «Прав, по которым судится малоросійский народ» (зб. на пошану акад. Д. І. Багалія); «Соціально-правний устрій Січі Запорозької» (вип. III «Праць»); рецензії: на Словник української правничої мови (Червоний шлях, 1927) та книгу Чернишова «Аграрный вопрос России» (там же, 1927, кн. 5); «До методології історії робітничого класу» (там же); рецензію на книгу Юрченка «Короткий нарис історії українського пасічництва» (Червоний шлях, 1927, кн. 6); два топографічні описи Полтавщини й Харківщини. При Одеській Бібл. вищ. школі, № 1; Боротьба за системи землеволодіння і форми

господарства на Україні; Конспект лекцій по новій історії України (гектогр. вид. Одеського ІНО)⁹.

Безперечний інтерес становлять і статті П. К. Сосенка про «Етнологічну методу в історії українського права» та про «Початки територіально-громадської організації староукраїнців в етнологічному освітленні».

В Історично-географічний збірник (т. 1) вміщено матеріал М. Ф. Тищенка «Суконна фабрика київського «Приказа Обществ. Призрения»; «Клинцівські старовірські друкарні XVII в.» в «Бібліологічних вістях» за 1927 р., кн. 1; «Гуральне право та право шинкувати горілкою в Лівобережній Україні» друкується у вип. III «Праць»¹⁰.

Побачили світ такі роботи І. Ю. Черкаського: «Судові реформи гетьмана графа К. Г. Розумовського» (Зб. на пошану акад. Д. І. Багалія); Більше уваги до перекладу на українську мову законів (Червоне право, № 11); Відповідь проф. Р. Лашенкові на його «Кілька слів» (вип. III «Праць»); рецензії: на «Український копний процес на одній справі» Р. Лашенка (там же); «Нариси з історії суду в Лівобережній Україні у другій половині XVII ст. Роля громади в судовій практиці» Мірзи-Авак'янц (там же); Чи впливав Г. Н. Теплов на гетьмана К. Г. Розумовського в його управлінні Україною (Зб. на пошану акад. М. С. Грушевського).

С. Г. Борисенко склав програму з кримінально-процесуального права, розділ «судочинство», працював у московському «Древлехранилищі» над Литовською метрикою й на підставі зібраної інформації написав статті «Звичаєве право в Литовській державі на початку XVI ст.», а на підґрунті газетних матеріалів — «Самосуди над карними злочинцями р. 1917».

У 1927 р. він надрукував у вип. III «Праць»: Утворення професійної адвокатури в Литовсько-Руській державі; Національний характер Литовського статуту 1529 р. білоруською мовою (Полымя, Менск, 1927, ч. 6); рецензії: на книгу А. Vetulani «Pozew sadowy w sredniowiecznym procesie polskim» (вип. III «Праць»); на книгу Раковського «Этиология преступности и вырождаемости» (Сов. юстиция, 1927, ч. 34)¹¹.

Крім цієї творчої продукції, на 1 січня 1928 р. Комісія заповнила близько 11 тис. карток для Словника української юридичної старовини.

У 1928 р. вона продовжує працювати за напрямками попереднього року: С. М. Іваницький-Василенко досліджував історію та організацію міст за Магдебурзьким правом, II Литовський статут; Л. О. Онишкевич - центральні установи України XVII—XVIII ст., М. Є. Слабченко — юридичну організацію Запоріжжя та Генеральний суд на Гетьманщині.

Опублікував: «До питання про білоруську юридичну термінологію» (Полымя, 1928, № 4); ре-

цензії на «Беларускі Архіў», т. 1 (Україна, 1928 р., № 2) та на Я. Адамуса (Полымя, 1928, № 7)¹².

М. Є. Слабченко надрукував: «З історії медвінового права на Україні» (Пасічник, 1928, кн. 4/5); «Доброчинці й вихованці» (Зб. на пошану акад. М. С. Грушевського, т. 1); «Запорозькі печатки» (Зап. I Відділу ВУАН, кн. 19); рецензію на «Волзький шлях і стародавні Руси» П. Смирнова (Червоний шлях, 1928, № 11); рецензію на листування М. Драгоманова й І. Франка (там же); «Феодалізм на Україні» — гектографічне видання Одеського ІНО, 1928¹³.

У вип. IV та V «Праць» І. Ю. Черкаський, який досліджував організацію козацьких судів України XVII—XVIII ст., надрукував монографію «Громадські (копні) суди на Україні—Русі».

«Звичаєве право Литовсько-Руської держави на початку XVI ст.» (вип. III, «Праці» Комісії звичаєвого права); «Федір Євлошевський, білоруський практик-юрист XVI ст.» (Полымя, 1928, № 5); інформацію про роботу Секції кримінального радянського права при ВУАН (Червоне право, 1928, № 15/16) у 1928 р. видав С. Г. Борисенко, котрий вивчав I Литовський статут й організацію адвокатури в Литві та Україні¹⁴.

О. С. Добров працював над вивченням інституту купівлі-продажу в праві XVI ст. Видав: «Взыскание долга при утрате векселя» (Вестн. сов. юстиции, 1928, № 4); «Правоутворення без законодавця», ч. I. Звичаєве право» (вип. II, «Праці Комісії звичаєвого права»)¹⁵.

Снеми-соймики в князівстві Великої Русі та Великому князівстві Литовському X—XII ст. досліджує В. І. Новицький, а В. О. Романовський — фінансовий устрій Гетьманської України й публікує «До історії бюджетного права Гетьманщини» (Зб. на пошану акад. Д. І. Багалія); «Сторінка з недавнього минулого» (Зб. на пошану акад. М. С. Грушевського); рецензію на Археографічний збірник, т. 1 (Архівна справа, 1928, кн. 6)¹⁶.

Після опрацювання проблеми юридичної організації торговельних компаній на Гетьманщині М. Ф. Тищенко публікує такі статті: Клинцівські друкарні старовірів (Бібліол. вісті, 1928, № 1); Шовківництво в Києві та Київській губернії в XVIII ст. та першій половині XIX ст. (Істор.-географ. зб., 1928, т. 2); Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст. (там же); Київський магістративний городничий та його обов'язки (Наук. зб. Істор. секції ВУАН, 1928 р.)¹⁷.

Продовжувалася робота Комісії, розрахована на п'ять років, над складанням Словника-енциклопедії української юридичної старовини. Виписувалися картки з актових джерел та літератури історії українського права.

Розпочалася підготовка «Книги до читання з історії українського права», яка містила статті-

огляди з систематичним освітленням історії українського права.

Друкуються вип. VI «Праць», куди ввійшли розвідки М. О. Максимейка, М. М. Товстоліса, С. Г. Борисенка, М. Є. Слабченка та Л. О. Окиншевича, справоздання про відрядження (І. Ю. Черкаського й Л. О. Окиншевича), матеріали відділу критики та бібліографічних заміток і ювілейна записка, де узагальнено десятирічний науковий доробок Комісії.

Творча спадщина Кафедри й Комісії історії західноруського та українського права становить близько 180 праць (багато з яких, однак, виходять поза межі тематики останньої), підготовлених згідно з планами інших наукових установ. Ці дослідження переважно містяться у восьми збірниках «Праць Комісії для виучування історії західно-руського та українського права», що виходили в 1925—1930 рр. Сьомий випуск повністю знищено, оскільки в ньому було опубліковано статтю засудженого в справі СВУ М. Є. Слабченка (її потім замінили на матеріал, поданий П. К. Сосенком, теж з часом репресованим). Не дійшов до друкарні і запланований дев'ятий випуск.

Серед праць Комісії найбільший інтерес викликають розвідки М. П. Василенка «Крем'янецький ліцей і університет Св. Володимира» та «Як скасовано Литовського статута» («Записки Соціально-економічного відділу», 1923 та 1926 роки); його ж праця «Конституція Пилипа Орлика» («Ученые записки Российской ассоциации научно-исследовательских институтов общественных наук (РАНИОН)», т. 3.—М., 1929); цикл статей М. О. Максимейка про «Руську правду» (вип. 2, 3, 6 «Праць»); нариси М. Є. Слабченка з правових питань Запорізької Січі (вип. 3, 6 «Праць»); монографія Л. О. Окиншевича «Центральні установи України-Гетьманщини XVII—XVIII ст.» (вип. 6, 8 «Праць»); монографія І. Ю. Черкаського «Громадський (копний) суд на Україні—Русі XVI—XVIII ст.» (вип. 4, 5 «Праць»); «Нариси з історії феодалізму та феодального права в Польщі, Литві та на Україні» І. М. Балінського (вип. 2 «Праць») та дослідження «Закон про опіку над недолітками в джерелах Магдебурзького права й Гетьманщини» С. М. Іваницького-Василенка (вип. 1 «Праць»).

Ці публікації, хоча й мали певні методологічні вади, що добре проаналізовано в сучасній літературі, надзвичайно багаті фактичним матеріалом, постановками проблем. Цікава в теоретичному і пізнавальному плані й стаття Л. О. Окиншевича про історико-правові погляди М. С. Грушевського, дослідження С. М. Іваницького-Василенка про творчість М. П. Василенка, С. Г. Борисенка — про праці М. Ф. Владимирського-Буданова та його учнів.

Слід підкреслити й безперечні заслуги Комісії в галузі правничої археографії. Досі українські правники та історики не підготували жодного видання, яке б могло зрівнятися з «Матеріалами до історії українського права», що вийшли в світ за редакцією М. П. Василенка в 1929 р. На жаль, його та В. О. Романовського археографічну працю «Збірку грамот Магдебурзького права містам України» було вилучено з друкарні в 1930 р.

Комісії не вдалося здійснити й свої задуми про багатотомне видання пам'яток українського права (ідея О. О. Малиновського) щодо нарисів історії дослідження українського права (незакінчена праця М. П. Василенка).

Назавжди втрачено і матеріали для Словника історії українського права, що збиралися Комісією з 1925 р. Він міг би стати значним явищем в історико-правовій науці.

Проаналізувавши діяльність Соціально-економічного відділу ВУАН за 1918—1928 рр. взагалі та Кафедри і Комісії для виучування західноруського та українського права зокрема, можна зробити висновок, що найпродуктивнішим щодо розвитку академічних юридичних досліджень було перше десятиліття. На Заході цей період називали «золотим віком» української юридичної науки» (Я. Падох). Це, звичайно, перебільшення. «Золотого віку» не було, але були досить вагомі досягнення академічних правознавців. Частина з цих напрацювань не втратила свого значення і до наших днів. На жаль, нез вини вчених ці дослідження були перервані в системі Академії на півтора десятка років, що негативно позначилося на стані розвитку національної юридичної науки¹⁸.

1. Звідомлення Української Академії наук за 1922 рік. — К., 1923. — С. 59—60.

2. Там же. — С. 61.

3. Звідомлення Української Академії наук за 1921 рік. — К., 1922. — С. 59—60, 68.

4. Там же. — С. 68—69.

5. Звідомлення Української Академії наук за 1926 рік. — К., 1927. — С. 56.

6. Звідомлення Української Академії наук за 1927 рік. — К., 1928. — С. 74.

7. Там же. — С. 68—75.

8. Там же. — С. 76.

9. Там же. — С. 77.

10. Там же. — С. 78.

11. Там же. — С. 85.

12. ІА НБУВ. — Ф. 22, оп. 1, спр. 19, арк. 63—64.

13. Там же.

14. Там же.

15. Там же.

16. Там же.

17. Там же.

18. Академічна юридична думка. — К., 1998. — С. 53.

Тетяна Варава,

м. н. с. відділу архівознавства і археографії Інституту архівознавства НБУВ

Діяльність Постійної комісії для складання біографічного словника в складі УАН—ВУАН (1918 — 1933)

*Висвітлюється історія започаткування, напру-
цювань, досвіду наукової системи створення Біо-
графічного словника, яку, розвиваючи традиції
наукового гуртка В. Б. Антоновича, вдосконалила
Постійна комісія для його складання, що перебу-
вала в складі УАН — ВУАН (1918 — 1933).
Розкривається схема підготовки праці, запропоно-
вана в ті роки, яка являє собою досконалий
комплексний механізм відстеження та збирання
інформації, чіткої організації кореспондентської
мережі, що охоплювала десятки установ України
та об'єднувала окремих дослідників.*

У першому Статуті УАН від 26 листопада 1918 р. зазначаються назви комісій, утворені у відділах Академії наук України [1]. Зокрема при її Спільному зібранні було створено Постійну комісію для складання словника українських діячів науки, історії, мистецтва та громадського руху (пізніше — Комісія для складання біографічного словника діячів України (далі — Комісія), яку спочатку очолив акад. Д. І. Багалій. Безпосереднім керівничим праці обрано В. Л. Модзалевського (виконував і обов'язки редактора відділу [2], у 1923—1926 рр. головою Комісії був акад. С. О. Єфремов, керівничим над працями — М. М. Могилянський (після смерті в 1923 р. П. Я. Стебницького). З 1926 р. він керував Комісією [3].

Їй передував науковий гурток проф. В. Б. Антоновича, що в 1890-х роках займався підготовкою біографічного словника діячів України.

Вона поставила своїм завданням визначити програму словника. Розробляється Інструкція для його співробітників [4]. В основних тезах відзначалося, що він має бути довідковим виданням біобібліографічного характеру, анотації — короткими й ясними. Важливо було зібрати якомога більше інформації про окрему особу — твори, рукописи, малюнки, портрети та ін., всі критичні статті й замітки, що стосувалися її діяльності. До словника мали ввійти біографії діячів усіх національностей, які жили в Україні з найдав-

ніших часів до наших днів (другий пункт Інструкції). В анотаціях треба було описувати всі напрями діяльності тієї чи іншої особи. «Таким чином, словник подавав біографії: усіх діячів національно-українських; діячів польських, єврейських, російських та інших, якщо діяльність їх впливала на діяльність українських діячів і історію України, діячів, які часово жили на Україні (головним чином, наукові діячі, адміністратори й т. і.; чужоземців, що ніколи не жили на Україні і якщо праці їх торкалися українознавства» [спр. 5283, арк. 1—2]. Інформацію треба було збирати про тих діячів «які жили на території України, розуміючи під нею Україну Лівобережну, Правобережну, Галичину, Угорщину, Буковину, Слобожанщину, т. зв. Новоросійський край, Кубань, Кавказ, Туркестан, Сибір, Канаду та інші місцевості, де жив або живе тепер український нарід» (третій пункт) [там же]. Особлива увага приділялася забутих і маловідомим діячам, які залишили свій слід в історії, літературі, науці й взагалі українській культурі.

Співробітники Комісії друкували й розсилали звернення до населення [спр. 5163—5172, 15 арк.] та різних організацій (Спілки художників, Союзу журналістів, Товариства шкільної освіти [спр. 5163, арк. 2], Політехнічного інституту, Вищої школи УРСР, Українського університету) [спр. 5164, арк. 3], видавничого товариства «Час» [спр. 5167, арк. 6], пропонуючи їм надсилати відомості біобібліографічного характеру.

В анкеті для збирання даних про діячів сучасної доби треба було вказувати: 1) Відомості біографічні: 1) Прізвище (для заміжніх також її дівоче прізвище), ім'я та по батькові; 2) Дату народження; 3) Місце народження, віросповідання, національність; 4) Соціальний стан і національність батьків; 5) Короткі відомості з історії роду (чи були видатні діячі в роду і в якій галузі діяльності); 6) Де одержали виховання та освіту; 7) Коли почалася громадська, політична, мистець-

© Варава Тетяна Володимирівна, Київ, 2000

ка, військова та інша діяльність і хто з видатних діячів мав на це вплив; 8) Які видатні події були в житті та в діяльності; 9) Стан і посада (яку займала особа на той час і раніше). II. Фахові дані: 1) Що саме вивчалось за фахом; 2) Основна галузь праці (наука, література, мистецтво та ін.); 3) Точніше визначення діяльності (літературна критика, телеграфна техніка тощо); III. Відомості бібліографічні: 1) Реєстр усього написаного або перекладеного з точним зазначенням: а) коли говориться про книгу: рік, місяць, формат та кількість сторінок; б) коли говориться про журнальну статтю: рік, № і назва періодичного видання, де вона була надрукована; 2) Реєстр рецензій та оглядів про праці анкетованого з точним зазначенням № і року періодичного видання, де рецензії були надруковані; 3) Де, коли і ким були перекладені та опубліковані його твори; 4) Де були опубліковані біографічні відомості (в якій книзі або в якому номері періодичного видання; 5) Де були опубліковані його фотознімки; 6) Літературні псевдоніми; 7) Бажано було надіслати фотознімки або ті номери періодичних видань, де вони були надруковані [спр. 6036, арк. 21—22; спр. 5163, арк. 1].

Комісія працювала над складанням списку осіб, біографії яких повинні ввійти до словника; переглядала джерела й готувала до них бібліографічні покажчики; складала біографічні довідки на перші літери алфавіту.

Це мав бути довідник біобібліографічного напрямку, в якому збиралась не тільки інформація критичного характеру щодо діяльності особи взагалі, а й про його твори.

Одна з найголовніших проблем — хто з діячів матиме право на вміщення його біографії в словнику — вирішувалась досить демократично: а) всі українські діячі, починаючи від Київської Русі до нашого часу, причому вказаний період поділявся за територіальним принципом, пізній період — за принципом національним; б) польські, єврейські, російські й інші діячі, які жили в Україні та своєю діяльністю впливали на її історію; в) усі діячі, які жили в ній; при цьому детально відображати ту частину їхньої діяльності, яка проходила в Україні, з інших періодів висвітлювати головні моменти; г) іноземні діячі, які ніколи не жили в Україні, але їхні праці торкалися українознавства; д) українці за походженням, якщо їхня діяльність стосувалась України; е) українці за місцем народження й за походженням, якщо їхня діяльність важлива для науки, культури та ін.

Для вирішення цих аспектів було організовано два відділи. Перший мав підвідділи: а) від староруської доби — до середини XIV ст.; б) від періоду польсько-литовської доби — до середини

XVII ст.; в) від гетьманської доби — до середини XVIII ст. Другий відділ охоплював період від середини XVIII до XIX ст. [спр. 5284, арк. 6-8].

Редактор Комісії Т. Л. Ернст розробив список джерел, з яких збиралась інформація про діячів мистецтва в Україні. В нього було включено такі основні розділи:

1. Словники: Русский биографический словарь; Словарь русских художников (Собко); Подробный словарь русских граверов, 1825, 1889 (Ровинский); Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона; Царские иконописцы и живописцы в 17 в. Москва, 1910 (Успенский); Словарь мастеров художественного золота, яшмы, алмазников в 17 в. (Троицкий); Художественная энциклопедия, т. I, 1887 (Булгаков); Наши художники за 25 л., т. I — II, та ін.

2. Періодичні видання: Труды археологических съездов, I—XVI; Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца; сборники Харьковского историко-филологического общества; Записки Одесского общества истории и древностей; Чтения в Киевском церковно-археологическом обществе; Старые годы (журнал 1907—1916), Киевская старина, 1881—1906; Известия императорской археологической Комиссии; Искусство; живопись, графика 1909—1914, та ін.

3. Загальні видання: *Смирнов* Киевские рисунки (1651); *Филарет* Историческая статистическая опись Черниговских епархий (Чернигов, 1852—1873); *Петров* Материалы для истории Императорской Академии художеств; *Павлуцкий* Древности Украины (М., 1905); *Врангель* Русские скульптуры в Музее Императорской Академии Художеств (1907); Материалы для истории Киевской духовной академии; видання Новоросійського університету; *Де-Рибас* Старая Одесса (1910); *Лукомский* Старинные усадьбы Харьковской губернии (1915); *Багалея* История города Харькова, История Харьковского университета.

Зібраний біографічний матеріал розбивався на два основних відділи: 1. Історичних діячів часу Київської Русі до середини XVIII ст.; 2. Діячів науки, освіти, письменства, культури й мистецтва від середини XVIII ст. [спр. 5137, арк. 1—2].

У 1921 р. головою Комісії був М. П. Василенко, керівником — П. Я. Стебницький, штатних співробітників — 9. Комісія збирала матеріали й складала картки для словника (з біографічними даними було зібрано 37500 та додатково 450 рукописів). Зростала потреба в кореспондентах на місцях [ф. 1, спр. 47271, арк. 1-1 зв.].

До 1921 р. вийшли такі біобібліографічні твори: «М. М. Коцюбинський: (До біографії письменника)» М. М. Могиланського; «Академік

Богдан Олександрович Кістяківський (Некролог та оцінка діяльності)» *М. П. Василенка*; «Борис Грінченко: Про життя його та діла», «Іван Франко: Про життя його та діла» *С. О. Єфремова*.

Комісія не мала змоги сплачувати кореспондентам за надану інформацію, і з 1922 р. перестали надходити інформаційні листи.

У 1923 р. помер керівничий Комісії П. Я. Стебницький. У зв'язку з тим, що М. П. Василенко відмовився від обов'язків голови Комісії, залишивши собі тільки редакторську справу, її головою було обрано С. О. Єфремова, а керівничим над працями — М. М. Могилянського. Комісія зі складу Спільного зібрання переходить до Першого, Історично-філологічного, відділу.

Продовжувалася основна робота — складання карток з видань: «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», «Записки Наукового українського товариства у Києві», «Україна», «Нова громада» (1906), «Украинская жизнь», «Украинский вестник» та ін. (накопичено 10945 карток). Зібраний матеріал розміщувався за абеткою. В 1923 р. було прийнято рішення складати біографії живих діячів. Керівництво Комісії обов'язково мало розглядати список претендентів [5].

У 1922—1923 рр. вийшли такі праці: «Академік Орест Іванович Левицький» *М. П. Василенка*, «Коцюбинський: Критично-біографічний нарис» *С. О. Єфремова* та ін.

Склад Комісії в 1924 р. — один штатний і чотири нештатних співробітники. Було зібрано багато матеріалу про історію Кирило-Мефодіївського братства, біографію М. Драгоманова, архів І. Стешенка тощо. Протягом року картотека збільшилася на 39785 нових карток, інформація продовжувала надходити з Чернігова, Полтави, Катеринослава, Одеси, Вінниці тощо. Виходять дослідження співробітників Комісії: «Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич): Критично-біографічний нарис», «Перед судом власної совісті: Громадська й політична робота В. Б. Антоновича» *С. О. Єфремова*, «Шевченко і кирило-мефодіївці: Історично-літературна розвідка» *Д. І. Багалія*, «Друкар Іван Федоров» *В. О. Романовського* та ін. [6].

Комісія у складі голови, керівничого та п'яти нештатних співробітників додала до каталогу та опрацювала біографії на літери А — Б, організувала планове збирання матеріалу на Поділлі, Кубані, Степовій Україні [7], а також надрукувала праці «Іван Левицький-Нечуй: Письменство та критика» *С. О. Єфремова*. 30107 карток біографічного змісту додалося в 1925 р.

Через рік картотека збільшилась на 12510 карток [8]. Побачили світ наукові дослідження біографічного та бібліографічного характеру:

«Бібліографічний покажчик писань акад. А. Ю. Кримського», «Про українську наукову бібліографію» *В. Г. Дубровського*, «Від редактора: Бібліографічні розвідки: Іван Котляревський» *С. О. Єфремова*, «Іван Франко: Критично-біографічний нарис», «Теоретичні передумови організації української бібліографічної роботи» *Ю. О. Меженка*, Кобзар Т. Г. Шевченка та інші праці.

Багато зібрано біографічного матеріалу в 1927 р. Був підготовлений до друку перший том словника, додалося 14978 нових карток, надійшли нові біографії з Галичини від І. Крип'якевича [9]. Вийшов ряд біографічних та бібліографічних розробок: «Олександр Матвійович Лазаревський (1834—1902)» *М. П. Василенка*, «Про рекомендаційну бібліографію» *Д. А. Балики*, «Бібліографічна комісія Української Академії наук у Києві ВУАН», «Бібліографія на Україні (редкол.: В. Козловська та ін.)», «Михайло Коцюбинський, український письменник» *С. О. Єфремова*, «Обсяг та план українського бібліографічного репертуару XVI—XVIII вв.» *С. І. Маслової*, Твори. Т. 3. *І. С. Нечуя-Левицького* (ред. Ю. О. Меженко), «Організація спеціальної наукової бібліографії в УСРР» *С. Л. Рубінштейна*, «Організація бібліографії на Україні» *М. І. Сагарди*, «Основні проблеми українського бібліографічного репертуару» та ін.

У 1928—1929 рр. Комісія продовжує процес вибору з різних науково-літературних джерел імен з біобібліографічними відомостями. Згідно з фінансуванням, отриманим на оплату праці нештатних співробітників, передбачалося збільшення картотеки на 10 тис. карток, які виписувалися з періодичних видань: «Кієвские университетские известия», «Літературний-науковий вістник», «Записки Історично-філологічного відділу УАН», «Україна». Дані збиралися за анкетною розробленою ще в 1919 р.

На базі газетного матеріалу в 1928 р. співробітники Комісії вирішили розпочати складання некролога діячів України, суттєво доповнивши його інформацією, зібраною в попередні роки. У 1928—1929 рр. було опубліковано праці: «Анкета для генерального обліку бібліографічної роботи на Україні та про Україну» (для окремих установ); «Матеріали для бібліографії В. Б. Антоновича» *Д. І. Багалія*, «Рекомендаційна й критична бібліографія», т. 1, «Бібліологічна педагогіка», «Лист до окремих осіб з приводу анкети для генерального обліку бібліографічної роботи на Україні та про Україну» *Д. Балики*, «Бібліографія праць Федора Вовка (1847—1918)» *Галини Вовк*, «Панас Мирний: Критично-біографічний нарис» *С. О. Єфремова*, «Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього» *Є. П. Кирилюка*,

«Науково-дослідний і науково-видавничий рух Радянської України в 1927 році: Бібліогр. огляд» *О. О. Малиновського*, «Спроба інструкцій та план роботи над складанням українського бібліографічного репертуару XVI—XVIII ст.» *С. І. Маслова*, «Методологічний збірник» (ВУАН. Бібліогр. коміс.), *І. С. Нечуй-Левицький*. Твори Т. 6 (ред. *Ю. О. Меженко*). «Квітка-Основ'яненко: Бібліогр. розвідка» *В. Тарнавського* та ін.

Оплату за свою працю співробітники майже не отримували, що значно гальмувало процес складання біографій діячів взагалі, і зокрема, з прізвищами на літери А та Б, над якими тоді працювали. Одним з тих, хто частково отримував заробітну плату, був доктор *І. Крип'якевич* зі Львова. На 1929 р. він мав закінчити складання біографій діячів Галичини на літери А — Б.

Кожному з редакторів Комісії було поставлено завдання якомога більше опрацювати біографій українських діячів на літери А — Б і намагатися закінчити їх до 1929 р.

М. М. Могилянський працював над складанням списку прізвищ революційних діячів, збирав відповідні біографічні матеріали, ґрунтовно розробляв теми: «Куліш у Варшаві (1864—1867 рр.)», «Остання подорож Куліша за кордон». Детально вивчав епістолярну спадщину письменника, зосередившись на останніх роках його життя [спр. 6077, арк. 12].

До 1932 р. Комісія, маючи в штатному розкладі с. н. с. *М. М. Могилянського*, н. с. *М. Тарасенка* і лаборанта *М. Кульчицького*, повністю опрацювала реєстр прізвищ політичних, громадських, наукових та мистецьких діячів України: збрала близько 200 тис. карток.

Зважаючи на побажання влади, було розширено рамки словника діячів і внесено до нього прізвища героїв громадянської війни, Червоної Армії, активістів соцреконструкції і колективізації сільського господарства, ударників Тракторобуду, Дніпрельстану та ін.

Комісія для УРЕ повністю скопіювала свої картотеки, на замовлення Товариства політкаторжан склала бібліографію літератури про *М. Драгоманова*, бібліографію літератури з історії революційних рухів в Україні та надала значну допомогу при виданні цієї організації збірника «Деятели революционного движения в России» [спр. 1868, арк. 26].

Продовжують виходити наукові розвідки в галузі біобібліографії: «Т. Г. Шевченко — поет пригноблених мас» *Д. І. Багалія*, «Державна бібліографія на Україні та потреби наукової роботи» *Ю. О. Меженка*, «Спроба виявлення динаміки літературного процесу бібліографічним

методом», Твори *І. Нечуя-Левицького*, т. 3—10 (ред. *Ю. О. Меженко*) тощо.

Бібліографічний словник на літеру А був готовий до друку, але не вийшов у зв'язку з політичними репресіями [спр. 4791, арк. 40].

Великого удару зазнала Комісія під час «чисток» і «викриття змови СВУ», розпочатих у 1928 р. Постраждали *С. О. Єфремов*, *М. М. Могилянський*, *М. О. Тарасенко* та ін. Відбувається переоцінка цінностей [там же]. Ці події істотно відбилися на діяльності АН України, зокрема й Комісії. З'єднувалися структурні підрозділи, що викликало незадоволення і спонукало науковців до опору.

В АН було впроваджено циклічну систему, внаслідок чого в Соціально-економічному відділі було утворено Історичний цикл, який об'єднував до того «некоординовані» установи: Всеукраїнський археологічний комітет, Археологічний музей, Археологічну комісію, Комісію предісторії *Д. Яворницького*, Кафедру історії України доби феодалізму *М. С. Грушевського* з окремими при ній комісіями: Історії Києва та Правобережжя, Історії козаччини та Культурно-історичної, Кафедру історії України *Д. І. Багалія* з Комісією соціально-економічної історії України, комісії історії Західної України й Історично-географічного словника, Кафедру історії Заходу *В. П. Бузескула* з Комісією для вивчення історії Західної Європи при ній, Комісії для вивчення реверсів та Близького Сходу, Кафедри етнографії *Ф. М. Колесси* й усної словесності *А. М. Лободи* з Етнографічно-фольклорною комісією при ній, Етнологічний музей, Комісію біографічного словника, Музей діячів науки та мистецтва» [там же].

У звіті про роботу Історичного циклу за 1933 р., куди входила Комісія біографічного словника, її діяльність характеризувалася не-об'єктивно [спр. 1865—1866, арк. 20]. Усіх не згодних з рішеннями політичного керівництва було звільнено з роботи, багатьох репресовано. Наукові праці репресованих знищувалися.

1. Статут Української Академії наук у Києві. — К., 1919. — С. 3—22.
2. Звідомлення Української Академії наук у Києві за 1921 рік. — Берлін, 1923. — Т. 1. — 299 с.
3. Звідомлення про діяльність Української Академії наук у Києві до 1 січня 1920 р. — К., 1920. — ХСХІ с.
4. Інститут рукопису НБУВ. — Ф. 10, спр. 5283, арк. 1—2. Далі при посиланні на це джерело номери справи й аркуша вказуватимемо в тексті.
5. Звідомлення Всеукраїнської Академії наук у Києві 1923 р. — К., 1924. — 166 с.
6. Звідомлення Української Академії наук у Києві за 1924 рік. — К., 1925. — 92 с.

Тетяна Павлуша,

к. п. н., с. н. с., заввідділом загального бібліотекознавства НБУВ

Бібліотекознавець Михайло Слободяник

Директор Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук, д. і. н. Михайло Семенович Слободяник народився 21 грудня 1949 р., в м. Поліське Київської обл., у сім'ї службовців. Батько його працював керівником районного відділу кінофікації, мати була вчителькою російської мови та літератури. Від них син успадкував любов до книги, що й визначило свідомий вибір професії. На бібліотечному факультеті Київського державного інституту культури М. Слободяник навчався без відриву від виробництва.

Трудову діяльність за фахом розпочав 1972 р. у відділі НТІ галузевого сільськогосподарського інституту Українського філіалу ДержНДТІ. Поступово формувався інтерес до розв'язання проблем удосконалення системи бібліотечно-інформаційного забезпечення фахівців агропромислового комплексу. В очну аспірантуру Московського державного інституту культури М. Слободяник поступив зрілим фахівцем - автором 15 публікацій.

У 1982 р. прийняв пропозицію Міністерства культури Узбекистану й зайнявся організацією нової кафедри бібліотекознавства та бібліографії на Наманганському факультеті Ташкентського державного інституту культури. Там починає науково-педагогічну діяльність, формує курси лекцій, навчальний процес. Відзначимо, що й на подальших етапах наукової творчості М. Слободяник бере участь у підготовці кадрів і розвитку бібліотечної професіології як наукової дисципліни. Майже 10 років він за сумісництвом працював у КДІК, де, крім нормативних курсів, розробив і впровадив у навчальний процес авторський спецкурс «Основи бібліотечної інноватики». І нині дослідник суміщає основну роботу з викладацькою як професор Державної академії керівних кадрів працівників культури і мистецтва. Значний досвід педагогічної діяльності у поєднанні з практикою позначився на доробку М. Слободяника в бібліотечній професіології.

Він обґрунтував основні напрями безперервної

бібліотечної освіти в умовах інформатизації, підготовки фахівців-організаторів професійного читання. В результаті співпраці з фахівцями кафедри бібліотекознавства Харківської державної академії культури підготував два навчальних посібники з організації діяльності бібліотек.

Найактивніший творчий період у науковій діяльності М. Слободяника припадає на час його роботи в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. У 1986 р. він очолив у ній відділ бібліотекознавства. Нове коло обов'язків зумовило зміну фахових інтересів ученого. М. Слободяник — активний учасник творчого колективу, який визначив концептуальні засади інформатизації вітчизняних бібліотек, розробив концепції розвитку найбільшої книгозбірні держави.

У 1992 р. реорганізується наукова робота НБУВ. У її структурі відновлюється діяльність Інституту бібліотекознавства. Директором цього підрозділу призначено М. Слободяника. Робота Інституту орієнтувалася на забезпечення ефективного функціонування наукової бібліотеки. Пріоритетними напрямками наукових інтересів М. Слободяника в контексті нових завдань стали фондознавство та бібліотечне обслуговування. В галузі першого напрямку дослідник основну увагу приділяв науковому забезпеченню формування національного бібліотечного фонду України.

Багатогранна практика НБУВ якісно позначилася на виробленні широкого діапазону дослідницьких інтересів ученого до значного кола проблем, вагомих для бібліотечної практики. Це логічно привело М. Слободяника до розробки фундаментальних, теоретико-методологічних засад бібліотекознавства, що відбилося в його монографії «Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій» (К., 1995), докторській дисертації та ряді публікацій.

Зокрема, він обґрунтував сутнісну особливість наукової бібліотеки, її включеність як органічної

цілісності до системи наукових комунікацій, визначив методологічні засади дослідження бібліотеки. В основних наукових працях М. Слободяника побудовано і всебічно досліджено якісно нову модель бібліотеки в системі наукових комунікацій. Він обґрунтував сутнісні функції бібліотеки — документальної пам'яті, комунікативну, інформаційно-документну, когнітивну — та організаційно-технологічну базу діяльності з їх реалізації.

М. Слободяник провів значну пошукову роботу з метою вивчення початкового етапу історії НБУВ, ґрунтовно проаналізував діяльність Тимчасового комітету по заснуванню Національної Бібліотеки Української Держави.

Новий етап у житті вченого пов'язаний із його призначенням у 1998 р. на посаду директора Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук (ЦНСГБ УААН).

За короткий час ЦНСГБ одержала статус наукової установи і дістала змогу розгорнути дослідження з широкого кола проблем. Спираючись на попередній досвід та враховуючи нові практичні завдання, М. Слободяник запропонував перспективну модель функціонування бібліотеки в умовах інформатизації. У бібліотеці розгорнулася практична робота з реалізації за-

пропонованої моделі. Розроблено концептуальні засади та ескізний проект мережі електронних сільськогосподарських бібліотек країни, підготовлено до друку перший випуск загальноакадемічного реферативного журналу «Агропромисловий комплекс України», налагоджено інформаційне супроводження наукових досліджень. Це дозволило включити діяльність з інформатизації сільськогосподарських бібліотек до загального проекту робіт щодо інформатизації агропромислового комплексу держави. За ініціативою віцепрезидента УААН В. П. Бурката й М. С. Слободяника бібліотека розпочала розробку наукової проблеми «Історія аграрної науки і біографістика».

Результати праці М. Слободяника широко визнані. Він член редколегії наукових журналів, Спеціалізованої ради по захисту докторських дисертацій при ХДАК.

Бібліографія вченого, що нараховує 148 позицій, відображає плідний 25-річний шлях його становлення та формування, ґрунтовний внесок у розвиток методології, теорії й історії бібліотекознавства та бібліографознавства.

Останнім часом М. Слободяник розвиває новий інтеграційний напрям — історико-бібліографознавче й біобібліографічне забезпечення розвитку аграрної науки в Україні.

Вихідний лист Осмогласника, виданого в 1491 р. в Кракові

Оксана Клименко,
аспірантка Української академії друкарства

З історії українських букварів

Простежується спадкоємність української книжкової традиції стосовно особливого типу видавничої продукції — букварів, своєрідних енциклопедій, документів епохи. Подається детальний книгознавчий опис рідкісних примірників цих навчальних видань. Аналізуються структурно-тематичні трансформації букваря, що відбувалися в зв'язку зі зміною методологічних підходів до процесу навчання.

Понад чотири століття тому Україна вперше побачила друкований буквар, який започаткував вітчизняну традицію в цьому виді видань і мав великий вплив на створення посібника даного типу на суміжних територіях (Польща, Білорусь, Росія). Цю роботу здійснив визначний просвітитель і друкар Іван Федоров [2, с. 67].

Ми маємо сьогодні лічені екземпляри стародрукованих видань, які збереглися в бібліотеках, у колекціонерів, за кордоном як свідчення писемності далеких часів.

Останні десятиріччя ХХ ст. принесли кілька значних відкриттів. Ще на початку 50-х за кордоном знайдено примірники саме Букваря І. Федорова 1574 та 1578 рр. Методично вони побудовані цілком традиційно — як посібники для початкового навчання грамоті, що не передбачали продовження і містили основи арифметики. У школах України навчання велося буквоскладовим способом за такими етапами: розпізнавання букв та їх складання, пояснення прочитаного, роздуми.

Перша сторінка львівського Букваря містить абетку в звичайній послідовності, на другій сторінці її подано у зворотному порядку, а тоді — в розподілі на вісім вертикальних стовпчиків. Далі йдуть склади з двох літер («двописьменні», за термінологією пізніших друкованих букварів) і з трьох літер («триписьменні»). Подібний добір дволітерних і трилітерних складів, як свідчить Я. Ісаєвич [2, с. 65], був типовим не лише для східнослов'янських навчальних посібників, а й для західноєвропейських пам'яток.

Першу частину львівського підручника роз-

поділено на параграфи, позначені на полях цифрами (кириличними літерами під титлами) від 1 до 99, потім — сотнями від 100 до 500, внизу 48-ї стор. завершено перелік сотень і подано числа на позначення однієї, двох і трьох тисяч. Отже, й попередню нумерацію було впроваджено для вивчення числового значення літер.

Друга частина букваря містить тексти для читання — від порівняно простих до складніших. Спершу подано найголовніші молитви, які вважалися в ту добу основою всякого навчання. Їх розміщено за тією послідовністю, що й у стародрукованих часовниках. Далі розташовано більші за обсягом витяги з різних місць Часослова, в тому числі «Символ віри», т. зв. молитва Володимира Мономаха (приєднана в літописі до його Повчання), молитва Василя Великого і царя Манасії.

Останні сторінки букваря містять уривки з 22-24 притч Книги притч Соломонових (про необхідність навчання, пошану до батьків, моралістичні сентенції).

Суто букварним матеріалом Ів. Федоров не обмежився. Як подальший етап в опануванні письма тут подано три спеціально виділені невеликі розділи, складені так, щоб готувати дітей до вивчення систематичної граматики.

Буквар просвітителя з більшими чи меншими змінами перевидався багато разів, ставши зразком посібника даного типу для наступних діячів на ниві освіти. Про спадкоємність української книжкової традиції таких навчальних видань свідчить той факт, що «з 16-ти відомих на сьогодні науковцям виданих до 1652 р. букварів 10 повністю або частково відтворюють склад букваря Ів. Федорова» [6, с. 166]. (На сьогодні їх відомо ще більше).

Т. А. Бикова [1, с. 472] детально аналізує всі «повторення» даного видання. Львівський прототип довго наслідували українські видавці. Так, випущені Львівським братством букварі 1671, 1692, 1710 років у першій частині дають той

самий матеріал, що й у підручнику І. Федорова: алфавіт, склади «двописьменні», «триписьменні», пунктуацію, коротеньку хрестоматію з молитов та релігійних пісень. Подібні посібники в XVII – XVIII ст. видавали й друкарні: М. Сльозки, Т. Вербицького, Києво-Печерська, Чернігівська, Новгородська, Унівська, Почаївська, Білоруська.

Кілька років тому виявлено перший київський друкований буквар, виданий Тимофієм Вербицьким у Києві 1627 р.

За алфавітним порядком по вертикалі надруковано літери, а поряд – слова, що починаються з цих літер, і зразки їх відмінювання. Далі в тому ж порядку знову літери, а поряд – вислови з Біблії, які починаються з відповідної літери. В наступному розділі вміщено текст під заголовком «О премудрости в кратце собранная поученія». Це – витяги з Біблії, де учням нагадують про те, що треба вчитися і радять їхнім батькам суворо карати лінивих та несумлінних дітей.

Лише один із шести аркушів угорі прикрашений заставкою з виливного складаного орнаменту. Номери сторінок, як і в більшості тогочасних малоформатних видань, не вказано. Примірник тримали сотні рук, бо аркушики дуже потерті, забруднені, місцями по краях папір викришився. Напевне тоді, коли Буквар був окремою тоненькою книжечкою, його зігнули навпіл, а пізніше було втрачено половину третього аркуша. Але на місці загубленого – доклеїли папір, втрачений текст частково реконструювали й дописали від руки. Місце розриву на четвертому аркуші склеєно смужкою паперу.

Цей Буквар – приклад творчого використання київським друкарем кращих традицій книгодрукування, закладених І. Федоровим [12, 107].

У 1596 р. у м. Вільно в друкарні братства побачила світ Азбука Стефана Зизанія. Описуючи її, І. Каратаєв [3, с. 271] зазначає: «внизу страниц предречія», що було притаманне букварям іще два наступні століття. Повна назва букваря: «Наука ку читанію, и разуменію писма словенского». На с. 34–39 подано «Изложенія о православной вере» Стефана Зизанія. С. 40 – «О знаменіи Крестномъ». Тексти для читання винятково релігійного змісту.

У м. Кутейно в друкарні Спиридона Соболя також виходить буквар: 1-е вид. (1631) – Букварь сирѣчь начало ученія дѣтей начинаючи чтенію извыкати», 2-е вид. (Могилев) (1836) «Букварь языка словенского Писаніи Чтенія оучитися хотящимъ, в полезное руковоженіе».

Перше видання, як зазначає І. Каратаєв, «Издание библиографам неизвестное. Во Львовѣ у каноника А.С.Петрушевича», а Іл. Свенціцький у каталозі стародруків церковного музею у Львові

[10, с. 107] № 569 детально описує видання: «На обороте дереворит Спасителя, до половины заклеенный экслибрисом». Один із передруків Букваря Ів. Федорова, і до нашого часу єдиний відомий примірник, зберігається в Національному музеї у Львові.

До середини XVII ст. друкований буквар стає основною й наймасовішою книгою для оволодіння грамотою. До кінця століття у східнослов'янських друкарнях було випущено понад 40 таких посібників, тираж кожного з них перевищував тисячу прим.

За час існування Львівське братство постійно видавало підручники. Чільне місце тут займає саме буквар, зміст та оформлення якого з роками зазнали істотних змін. Ця дешева продукція видавалася величезними тиражами. Лише цим братством з 1583 по 1722 р. було випущено в світ 34237 прим.

Видання Букваря 1790 р. цікаве тим, що вмішувало додаток «Політики світської», складений українською мовою. Це – маленька енциклопедія з україніки, оскільки вона давала найрізноманітніші відомості про рідний край і його народ. Тут є початки читання, арифметики, щоденні молитви, а наприкінці викладені правила доброго тону. Для старовинного букваря характерна багаточастинна ступенева композиція. У його структурі чітко виділяється ряд постійних рис, які визначають специфіку даного підручника; зміст конкретних пам'яток варіюється досить широко.

Започаткована І. Федоровим алфавітна організація тексту збереглася аж до XX ст. Однак протягом усього періоду існування буквар зазнав істотних структурно-тематичних ускладнень. З часом у ньому деякі тематичні розділи розширюються, з'являються принципово нові. Основні доповнення такі:

а) у розділ «о просодии» укладачі ряду букварів включають термінологічні тлумачні словнички, що пояснюють назви наголосів (оксія, варія) тощо;

б) значно розширилася віронавчальна частина. Починаючи з віленського видання 1621 р., багато букварів стали включати притчі, виписки з послань ап. Павла, уривки з премудростей Ісуса Сирахова;

в) у завдання посібника входило повідомлення числового значення церковнослов'янських букв. У федорівському 1574 р. – їх можна було з'ясувати з буквенної нумерації окремих розділів. У букварях XVII ст., як і в наступних до XIX ст., є розділ «Число церковное», де за алфавітом під титлами наводяться букви кирилиці, що мають числове значення, але без пояснень [7, с.138].

Таким чином, протягом XVI–XVII ст. друкований буквар продовжував розвиватись як уза-

гальнюючий вид навчальної книги. У ньому з'являються нові тематичні розділи; розширюються традиційні жанри. Але це обертається зниженням значущості в букварі його елементарної частини — букв і складів.

Вагомий внесок у піднесення рівня освіти XVII—XVIII ст. та поширення грамоти на східних землях України робила друкарня Києво-Печерської лаври [9, с. 70]. Так, видання 1791 р. «Букварь или начальное оучение, хотящим оучиться книгъ писмены славенскими» (52 с.) було типовим для свого часу (як і у всіх попередніх виданнях пагінація відсутня).

Час змінив методологічні підходи до процесу навчання. У середині XIX ст. на зміну буквоскладовому методу навчання грамоти, запровадженому І. Федоровим, приходять звуко-аналітичний, яким ми користуємося й донині.

Зазначимо, що XIX ст. стало вирішальним у процесі становлення навчальної літератури для початкового опанування грамоти. У різних регіонах України з'являється цілий ряд букварів, авторами яких були відомі прогресивні культурно-освітні діячі, котрі добре усвідомлювали роль поширення освіти й значення в суспільному житті викладання українською мовою в школі. Це: «Книжица читальна для начинающих» Ол. Духновича (Будинь, 1847), «Граматка» П. Куліша (СПб., 1857 - 1-е в., 1961 - 2-е в. переробл.), «Перша граматика або Читання» О. Кониського (К., 1883), «Українська абетка» М. Гатцука (М., 1860), «Домашня наука» К. Шейховського (К., 1860), «Буквар южно-русский» Т. Шевченка (СПб., 1861), «Українська граматка» Б. Грінченка (1887), «Буквар» Ол. Потебні (1862), який на початку XX ст. був перероблений С. Русовою і неодноразово перевидавався, «Азбука для народних шкіл звуковим способом для наочного навчання» (К., 1877) П. Я. Литвинової, «Граматка» Т. Г. Лубенця (К., 1-е в. — 1883, К., 2-е вид. — 1906), «Короткий букварь» М. Максимовича (2-е в. — 1865), «Россійській буквар для обучения юношества церковному и гражданскому чтению» (К., 1853) та ін.

Буквар — не звичайний підручник, а й багатопланова книга, яка в стислій формі, на обмеженому матеріалі відтворює найважливіші сторони життя країни на її конкретному історичному етапі. У букварі, чого немає в жодному іншому підручнику, послідовно укладач витримує принцип типовості мовного матеріалу. Тобто, автори повинні вчити читати й писати на таких текстах (невеликих за обсягом), котрі б відображали норми слововживання, побудови речень, характерні для даного етапу розвитку літературної мови. У словниковому плані автори букварів зобов'язані завжди орієнтуватися на загаль-

новживану, найбільш частотну лексику [4, с.2].

Безперечний інтерес становить «Граматка» П. Куліша, яку він склав, відійшовши від буквоскладального методу, котрим тоді користувалися; більше наближаючись до американського методу «цілих слів» (обсягом 68 стор., удруге, в скороченому вигляді, побачила світ 1861 р.) [5, с. 2].

Щиро привітав Кулішеву працю Т. Шевченко [14, с. 172]. Під її впливом поет й сам створив «Букварь» (1861) і мріяв скласти інші підручники для недільних шкіл [11, с. 143].

За Кулішем та Шевченком з'являються «Граматки» М. Гатцука (М., 1861 р.), Л. Ященка (М., 1862 р.) та ін.

Тематично матеріал у букварях підбирався так, щоб той знаходив розуміння в дитячих уявленнях і переживаннях. Він повинен відображати й ті інтереси, якими живуть діти в даний момент в оточуючому їх суспільстві. Наприклад, якщо в букварі середини — другої половини XIX ст. домінує сільськогосподарська лексика (знаряддя праці, опис порід дерев та ін.), у підручник початку XX ст. проникають такі слова як, *революціонер, січові стрільці, гноблення*; у період національних змагань — період чи не найвищої публікаційної активності посібника — читаємо: *революція, пролетарі*, з'являється «промислова» термінологія; з часів соціалізму притаманна зовсім інша лексика. І лише в останні кілька років у посібнику бачимо такі вирази як, *незалежна Україна, вільна держава, нація* та ін.

Видання ці здійснюються не лише в Києві та Харкові, а й у багатьох інших містах (Катеринодар, Полтава, Сміла, Кам'янець-на-Поділлі, Олександрійськ тощо). Єдиних програм у той час не було. Тому при підготовці підручника автори опиралися на власний досвід. Учені, вчителі ставали першими авторами нових посібників. Робота з ліквідації неграмотності потребувала різноманіття їх типів: для міських та сільських шкіл, підлітків, шкіл дорослих, курсів і гуртків.

Ще однією характерною, дуже важливою стороною розкривається буквар у тому розділі, де зібрано невеликі за обсягом статті, що закріплюють навички читання. Укладачі прагнуть вміщувати тут дохідливі для сприйняття дитини тексти. В окремих випадках їх створювали самі автори підручників (у XIX ст.: Ол. Духнович, Т. Шевченко, Б. Грінченко, Ю. Федькович, Ол. Потебня та ін.). Частіше ж включалися тексти тих письменників, твори котрих вважалися в даний період зразковими, а імена — загальновідомими (М. Гатцук, П. Куліш, Он. Солтис, А. Воронець).

Зміст букваря XVII—XVIII ст. переважно релігійного характеру - це наче мінікатехиз. Так,

Буквар Й. Кобринського вміщує цілий ряд текстів світського спрямування; Ан. Добрянський у свій підручник, окрім прислів'їв, умістив байки, вірші та оповідання.

Укладачі «Букваря для училищ народних в австрійських краях» (1859. Відень) спробували практично всі тексти подати у рифму. Але компонування і насичення матеріалу для читання на одній сторінці розсіює увагу маленьких учнів.

Порівнюючи «Український букварь. Ярина» А. Воронця (Кам'янець-на-Поділлі, 1918) та «Українську граматку» Б. Грінченка (Київ, 1906), доходиш висновку, що укладач керувався саме цим виданням, яке функціонувало кілька десятиків років. Значний відсоток текстів для читання А. Воронець запозичив у відомого українського письменника. Це — загадки, приказки, прислів'я, оповідання, вірші, байки.

Сучасні педагоги та укладачі беруть за зразок кращі видання минулого. Багато загадок, оповідань та віршів з букварів ХІХ — початку ХХ ст. вміщено у читанках для початкових класів.

Тексти підручника за своїм змістом цікаві як документ епохи, а вони, ж можуть стати й об'єктом дослідження мовознавців. Змінювалися стилістичні норми, граматичні форми, вдосконалювалася українська літературна мова. Букварі дають багатий матеріал і з історії письма, розвитку орфографії, вдосконалення правил правопису. Можна простежити, як змінювався алфавіт, малюнок букв. Яскравою ілюстрацією цього служать букварі 50 — 60-х років ХІХ ст., які майже повсюдно паралельно вміщували кирилицю, гражданку та скоропис, а також поперемінно тексти для читання різними шрифтами.

Зміна лексичного складу виразно спостерігається саме на тих словах, з допомогою яких діти оволодівають навичками читання. Зазвичай автори при підборі цих слів орієнтуються на їх поширеність, частотність.

Уже перші букварі мали своє обличчя та відрізнялися від інших книг. Традиції оформлення друкованого навчального посібника ХVІ — ХVІІ ст. фактично заклав І. Федоров. Букварі кінця ХVІІ — ХVІІІ ст., зберігаючи загальний принцип оформлення з його Азбукою (1574 р.), набувають нових рис, спостерігаються поєднання різних шрифтів, прикраси рамками, гравюрами, заставками.

Видання букварів, їх поширення в різні періоди становлять значний інтерес для історії вітчизняного книговидавництва та книготоргівлі. Лаконічні, а часто скупі, вихідні дані титульного аркуша: прізвище та ініціали автора, назва підручника, вказівка на адресат, кількість видань, рік і місце виходу книги.

Своєрідною анотацією азбуки в ХVІІ — ХІХ ст. була її назва, котра не лише говорила про призначення книги, а й розкривала її зміст. Цікаві відомості можна отримати, виявляти те, що було типовим у найменуваннях букваря, оригінальним для даної книги, з'ясовуючи, чим викликане співвідношення традиційного й нового у заголовках, як вони змінювалися з плином часу, від чого це залежало. Часто назва азбуки тісно пов'язана з її адресатом. Аналізуючи місто, друкарню та рік видання, можна зробити висновки про стан та поширення освіти в різні періоди.

У момент створення буквар несе дві повноцінні рівноправні мети: навчити й виховати. Коли він переходить у бібліотеку, то втрачає свою первинну навчально-дидактичну функцію і стає предметом колекціонування, збирання, суб'єктом дослідження і ним уже цікавляться історики педагогіки, історики мови, книги, книгознавці, літературознавці й ін.

1. *Быкова Т. А.* Место «Букваря» Ивана Федорова среди других начальных учебников // Изв. АН СССР. Отд-ние лит-ры и языка. — Т. XIV. — Вып. 5. — М.: Изд-во АН СССР. — 1955. — 471 с.

2. *Ісаєвич Я. Д.* Першодрукар Ів. Федорів і виникнення друкарства на Україні. — Л., 1983. — 156 с.

3. *Каратаев Н.* Описание славено-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами. Т. I. С 1491 по 1652 г. // Сб. Отд-ния русского языка и словесности Император. Акад. Наук. — СПб., 1884. — Т. 34. — С. 1-554.

4. *Куліш П.* Граматка. — Петербург, 1857. — 149 с.

5. *Куліш П.* Граматка. — Петербург, 1861. — 68 с.

6. *Люблинский В. С.* Книга в истории человеческого общества. — М.: Книга, 1972. — 372 с.

7. *Мечковская М. Б.* Общеобразовательный характер азбук и букварей в восточнославянской традиции ХVІ—ХVІІ в. // Проблемы школьного учебника: Сб. ст. Вып. 19. История школьных учебных книг / Сост. В. Р. Рокитянский. — М.: Просвещение, 1990. — 416 с.: ил.

8. *Нарис історії «Просвіти».* — Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. — 233 с.

9. *Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси.* — К.: Рад. школа, 1991. — 271 с.

10. *Свенціцький Л.* Каталог книг церковнославянської печаті. — Л.: В-во церковного музею, 1908. — 211 с.

11. *Стельмах С.* Поширення «Букваря южноруского» Т. Г. Шевченка у 60-х роках ХІХ ст. // 36. праць 27 наук. шевченківської конф. Сімферополь, 12-14 берез. 1986 р. / АН УРСР, Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка. — К.: Наук. думка, 1989. — 276 с.

12. *Фрис В.* Перший київський буквар // Укр. істор. журн. — 1992. — №4. — С. 106-108.

13. *Хижняк З.* Києво-Могилянська академія. — К.: В-во КДУ. — 1970. — 172 с.

14. *Шевченко Т. Г.* Твори: В 6 т. — К., 1964. — Т. 5.

З 1999 р. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського (НБУВ) спільно з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України (ІПРІ) розпочали видання оновленого за змістом та структурою Українського реферативного журналу «Джерело». Він виходить у трьох серіях і охоплює наукові видання, що вийшли друком в Україні, з усіх галузей знань:

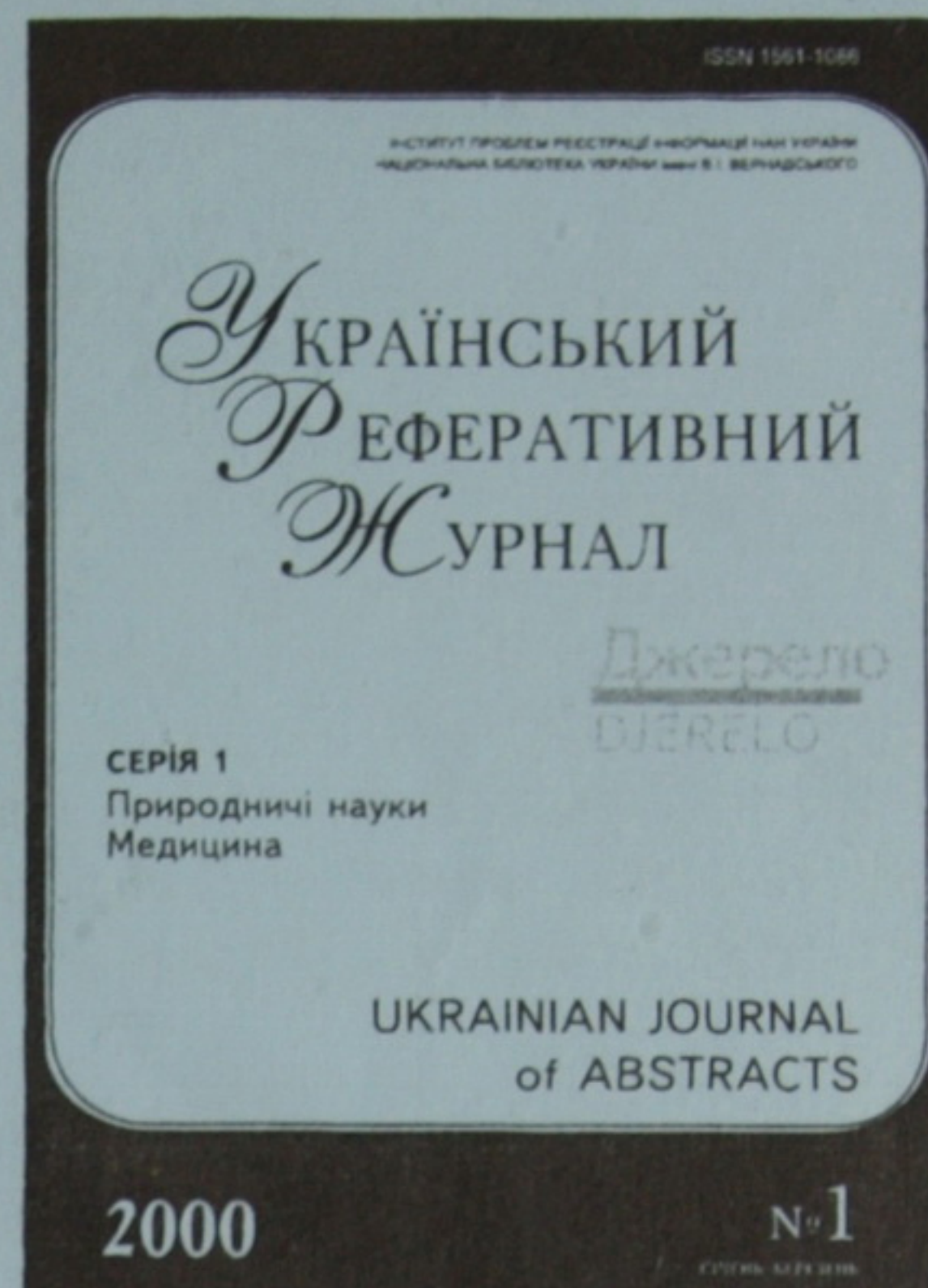
Серія 1 – Природничі науки.

Медицина

Серія 2 – Техніка. Промисловість.

Сільське господарство

Серія 3 – Соціальні та гуманітарні науки. Мистецтво

Крім публікацій з періодичних видань, в УРЖ «Джерело» відображаються монографії, збірники наукових праць, матеріали наукових конференцій, автореферати дисертацій, видання, що продовжуються.

Усі три серії включено в каталог передплатних періодичних видань України на 2000 р. Передплатні індекси:

Серія 1 – 74622

Серія 2 – 22411

Серія 3 – 22412

У роздрібну торгівлю РЖ «Джерело» не надходитиме.
Довідки за телефонами:

ІПРІ – 441-21-97

НБУВ – 264-31-16

Редактор Л.Сушко. Комп'ютерна верстка Л.Климова, Т.Павлюк. Технічне редагування та дизайн М.Притикіна.
Комп'ютерний набір Л.Загородня, Т.Галемова. Переклад іноземними мовами Н.Стрішенець, М.Воробей, Р.Кириченко, Т.Соломоненко

Адреса редакції - 03039, Україна, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, НБУВ, тел. 267-48-62. V.Vernads'ky National Library of Ukraine, Kyiv-39, pr. 40-richja Zhovtnja, 3

Свідоцтво про державну реєстрацію № 189. Передплатний індекс 74049

Друкарня Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського

© Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського

Редакція виправляє мову і скорочує статті за згодою автора. Редколегія та редакція можуть не поділяти думок, висловлених авторами статей. Матеріали друкуються за постановою редколегії журналу. У разі передруку посилання на «Бібліотечний вісник» обов'язкове. Відхилені редколегією матеріали не рецензуються і не повертаються.

НОВЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ ВИДАННЯ БРИТАНСЬКОЇ РАДИ

Британська Рада є культурним відділом Посольства Великої Британії в Україні. Вона не лише сприяє доступу до британського досвіду і знань у провідних галузях розвитку, організації британських мистецьких заходів, а й співпрацює з бібліотеками, проводячи семінари, засідання фокус-груп, видаючи переклади довідників, призначених для бібліотекарів.

Нині Британська Рада пропонує бібліотекам (зауважимо — безкоштовно) путівник по інформаційних ресурсах «Права людини та відправлення правосуддя» (<http://hrdatabase.bc.kiev.ua>)

Бібліографічно-інформаційний ресурс в Інтернет розроблено Британською Радою в Україні за підтримки Фонду прав людини Міністерства закордонних справ Сполученого Королівства.

Ресурс охоплює основні інформаційні джерела з прав людини та здійснення правосуддя, які існують в Україні українською, англійською та російською мовами, а також ресурси з відповідної тематики в Інтернет. Це база даних, по якій можна здійснювати пошук за проблематикою та ключовими словами.

Використовуючи цей ресурс, Ви зможете отримати анотовану бібліографію щодо:

- ✓ міжнародних документів (акти, декларації, конвенції, біллі, пакти, стандарти, протоколи), які стосуються принципів здійснення правосуддя, службових осіб, котрі забезпечують правоохоронну діяльність, прав осіб, затриманих, ув'язнених або засуджених до страти;
- ✓ основних регіональних документів (закони України, конвенції СНД та ін.);
- ✓ монографій, підручників, звітів, серійних видань, які знайомлять із міжнародними організаціями з прав людини, парламентськими механізмами захисту прав людини;
- ✓ статей і матеріалів конференцій, котрі висвітлюють забезпечення міжнародно-правових свобод та прав людини в галузі здійснення правосуддя;
- ✓ інформаційних джерел, які висвітлюють здійснення правової реформи в Україні, забезпечення стабільної кримінально-правової політики держави, а також ті, які стосуються досвіду зарубіжних країн у галузі захисту прав людини.

Розділ «Інтернет-ресурси» охоплює міжнародні документи, інформацію щодо міжнародних, національних та громадських організацій, що діють у галузі захисту прав людини, опис повнотекстових звітів, аналітичних матеріалів, консультативних документів, баз даних та сітьових ресурсів. Наголос робиться на англійських матеріалах, але опис ресурсів й анотації надано українською мовою.

Ресурс розраховано на фахівців бібліотечно-інформаційної галузі, студентів юридичних навчальних закладів, курсантів навчальних закладів МВС, аспірантів, науковців та дослідників, представників правозахисних організацій і широке коло користувачів, яким потрібна інформація з прав людини та здійснення правосуддя.

Бібліографічно-інформаційний ресурс існує не лише як база даних на Інтернет, а й у вигляді лазерного диска та друкованого путівника.

Контактна інформація: **Британська Рада, 01004 Київ, Бесарабська площа, 9/1**

Тел.: (+044) 247 7235

Факс: (+044) 247 7280

Електронна пошта: infprojects@bc.kiev.ua